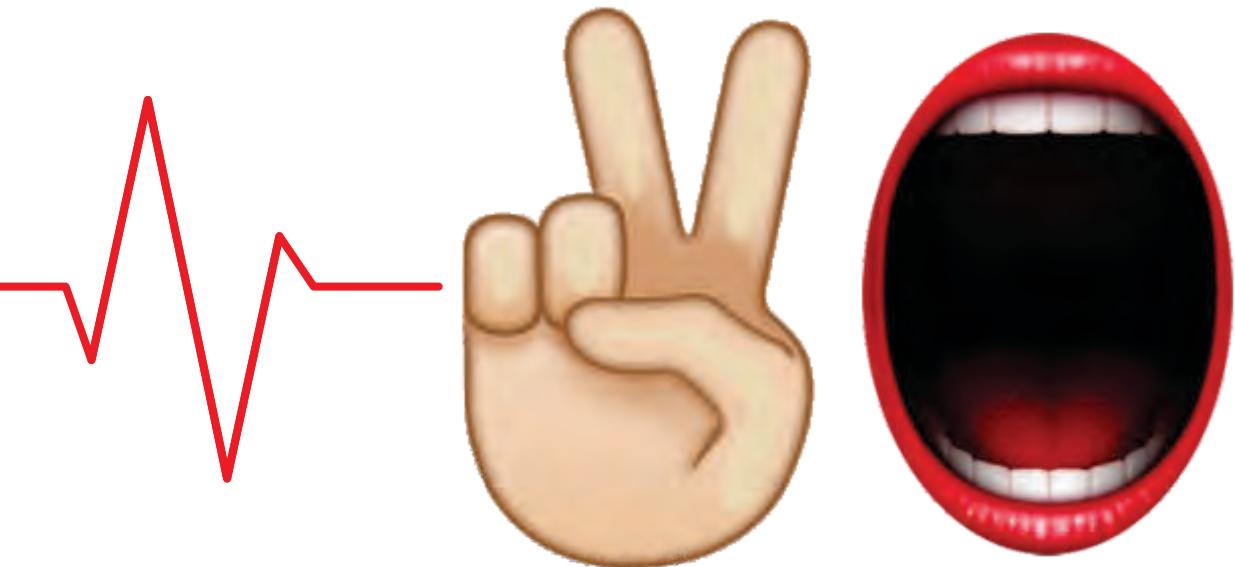

Kako građani Bosne i Hercegovine opažaju nevladin sektor?

Srđan Puhalo i Stefan Vukojević

Srđan Puhalo i Stefan Vukojević

Kako građani Bosne i Hercegovine opažaju nevladin sektor?

Ova publikacija je nastala kao rezultat istraživačkog projekta „Percepcija NVO sektora u BiH”, koji je u potpunosti podržala Fondacija „Friedrich Ebert Stiftung”.

Sarajevo, 2015. godine

Naziv publikacije: Kako građani Bosne i Hercegovine opažaju nevladin sektor?

Izdavač: Friedrich-Ebert-Stiftung

Autori: Srđan Puhalo i Stefan Vukojević

Recezent: Mladen Miroslavljević

Za izdavača: Judith Illerhues

Lektura: Mirjana Janjetović

DTP: Aleksandar Aničić

Štampa: Amosgraf Sarajevo

Tiraž: 300 primjeraka

Sva prava pridržana od strane Friedrich-Ebert-Stiftung BiH. Stavovi i mišljenja izneseni u ovoj publikaciji su autorski i ne predstavljaju izričite stavove i mišljenja izdavača. Friedrich-Ebert-Stiftung ne garantuje za tačnost podataka koji su izneseni u ovoj publikaciji. Komercijalna upotreba izdanja nije dozvoljena bez pismene saglasnosti Fondacije.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

316.334.3:321.011.5]:061.2(497.6)

PUHALO, Srđan

Kako građani Bosne i Hercegovine opažaju
nevladin sektor? / Srđan Puhalo, Stefan Vukojević.
- Sarajevo : Friedrich-Ebert-Stiftung, 2015. - 218
str. : graf. prikazi ; 21 cm

Bibliografija: str. 218.

ISBN 978-9958-884-45-0

1. Vukojević, Stefan

COBISS.BH-ID 22501126

Srđan Puhalo i Stefan Vukojević

Kako građani Bosne i Hercegovine opažaju nevladin sektor?

Sarajevo, 2015. godine

SADRŽAJ

Uvod	7
Politička participacija i civilno društvo, uz osvrt na postdejtonsku Bosnu i Hercegovinu	11
1. Normativni aspekti političke participacije	11
1.1 Savremena recepcija klasične neposredne demokratije	11
1.2 Politička participacija kao supstancialni dodatak liberalnoj demokratiji	15
1.3 Kritika demokratskog elitizma i deliberativna demokratija	22
2. Civilno društvo i demokratska konsolidacija	35
2.1 Civilno društvo unutar polukonsolidovane demokratije	39
2.2 Politička participacija prema mjerenjima demokratskih evaluatora	49
2.3 Uslovi demokratske konsolidacije	55
3. Civilno društvo u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini	63
Literatura	74
Društvo, pojedinac, sloboda	81
1. Uvod	81
2. Društvo, pojedinac i sloboda	89
3. Istraživanje autoritarnosti u SFRJ	99
4. Istraživanje autoritarnosti nakon raspada SFRJ	103
Literatura	111
Percepcija nevladinog sektora u Bosni i Hercegovini	119
1. Istraživački postupak	119
1.1 Metodologija	119
1.2 Instrument	121
1.3 Obrada podataka	122

2. Sociodemografske karakteristike uzorka	122
3. Rezultat istraživanja	131
3.1 Informisanost građana o političkim i društvenim dešavanjima u Bosni i Hercegovini	131
3.2 Kako se građani informišu o političkim zbivanjima u Bosni i Hercegovini	137
3.3 Zadovoljstvo građana Bosne i Hercegovine pojedinim aspektima života	139
3.4 Društvene vrijednosti građana Bosne i Hercegovine	143
3.5 Povjerenje građana Bosne i Hercegovine u institucije	146
3.6 Percepција građana Bosne i Hercegovine efikasnosti institucija	152
3.7 Članstvo građana Bosne i Hercegovine u organizacijama civilnog društva	157
3.8 Društveni aktivizam građana Bosne i Hercegovine	164
3.9 Percepција građana Bosne i Hercegovine nevladinog sektora	166
4. Rasprava	209
Literatura	218

Uvod

Danas, u savremenim demokratijama, civilno društvo predstavlja sferu slobodnog građanskog udruživanja, pozicioniranu između privatne sfere, tržišta i političke sfere. Civilno društvo institucionalizuje građansku participaciju u društveno-političkom životu, uključuje građane u procese političkog odlučivanja i omogućava disperziju političke moći. Njegujući demokratsku političku kulturu i građanske vrline, civilno društvo predstavlja supstancialni dodatak predstavnicičkoj liberalnoj demokratiji koja je presvučena tankom glazurom legitimnosti u vidu političkih prava i slobodnih izbora. U takvoj situaciji, demokratija se svodi na proceduru brojanja glasova, utvrđivanja pobjednika izbora i davanja višegodišnjeg mandata vladajućoj političkoj oligarhiji koja radi svoje funkcionalnosti priželjkuje odsustvo građanske participacije i široku apatiju. Politička participacija kroz civilnodruštvene organizacije ima za cilj suprotstavljanje monopolizaciji političke moći i uticaja.

Sa razvojem civilnog društva uspostavlja se novi kanal komunikacije između građana i vlasti, interesi različitih grupa se objedinjuju i artikulišu a političke stranke ne predstavljaju više jedinog predstavnika interesa građana. Ono predstavlja kontrabalans i kritičku distancu prema političkoj vlasti, dok se istovremeno suočava sa dva velika problema, a to su potisnutost od strane političke sfere i nedostatak sprege sa političkim sistemom. U kontekstu postkomunističkih i tranzisionih društava, civilno društvo predstavlja nužnu sferu bez koje je demokratizacija nezamisliva. Iako je civilno društvo imalo svoju istorijsku ulogu u načinjanju autoritarnih režima, to ga ne označava kao latentnog neprijatelja države. Šta više, danas je prijeko potrebna povezanost aktivnog civilnog društva sa domaćim političkim institucijama kako bi se klatno demokratizacije pomjerilo unaprijed.

U Bosni i Hercegovini suočenoj sa nedostatkom bilo kakve demokratske tradicije, civilno društvo opterećeno problemima samoodrživosti i političkih pritisaka, ipak, za sada, uspijeva da drži "nogu u vratima" koja ne mogu potpuno da se otvore, ali koja su barem spriječena da se zatvore.

Imajući u vidu gore napisano, smatrali smo da bi bilo veoma zanimljivo saznati kako građani Bosne i Hercegovine opažaju i doživljavaju nevladine organizacije i vidjeti da li se građani, i u kojoj mjeri, razlikuju s obzirom na njihov aktivizam u nevladinom sektoru.

Publikacija se sastoji iz tri dijela:

U prvom dijelu studije politikolog Stefan Vukojević se osvrće na normativne aspekte političke participacije s naglaskom na normativne aspekte te participacije tj. na savremenu recepciju klasične neposredne demokratije, odnosu političke participacije u savremenoj liberalnoj demokratiji i kritiku demokratskog elitizma i deliberativna demokratija. On takođe piše o odnosu civilnog društva i demokratske konsolidacije, političkoj participaciji, uslovima demokratske konsolidacije, a daje i poseban osvrt na stanje u Bosni i Hercegovini.

Tekst psihologa Srđana Puhala razmatra odnos društva, pojedinca i slobode s naglaskom na autoritarnoj prošlosti našeg društva koja još uvijek u velikoj mjeri utiče na naše poimanje demokratije, društvene i političke participacije. Drugi članak je baziran na empirijskim nalazima dobijenim kroz istraživanje obavljeno u junu 2015. godine. On daje sve potrebne informacije o metodologiji istraživanja, uzorku i metrijskim karakteristikama korišćenog upitnika. Analiza podataka vršena je na dva nivoa. Prvo su analizirani rezultati za sve ispitanike na nivou cijele Bosne i Hercegovine, a onda i postojanje razlika između tri kategorije

ispitanika s obzirom na njihov aktivizam u nevladinom sektoru i s obzirom na neke sociodemografske varijable.

Ova publikacija će pokušati da nam donekle pomogne da upoznamo percepciju i položaj nevladinog sektora u Bosni i Hercegovini i može biti korisna onima koji se bave izučavanjem politike, političke kulture i demokratije u Bosni i Hercegovini. Koristiće nevladinim aktivistima sociologizma, socijalnim psihologizma, politikologizma koji žele razumjeti civilni sektor ove zemlje i pozadinu društvene i političke participacije njenih građana.

Srđan Puhalo i Stefan Vukojević

Politička participacija i civilno društvo, uz osvrt na postdejtonsku Bosnu i Hercegovinu

mr Stefan Vukojević, politikolog

1. Normativni aspekti političke participacije

1.1 Savremena recepcija klasične neposredne demokratije

Tradicija političke participacije seže još u antičku Grčku u kojoj su građani na neposredan način učestvovali u političkom životu polisa. Tadašnja demokratija je bila neposredna (participativna), što je značilo da je odluke donosio sam narod (u ograničenom broju), a ne njegovi predstavnici kao što je to danas u savremenim predstavničkim demokratijama. Suverenitet je izvorno pripadao narodu i nije se mogao odvojiti od njega ili prenijeti na nekog drugog, čime je sam narod predstavljaо suverenitet u svom aktivnom obliku. Participacijom u artikulaciji zajedničke volje svih građana, građanin kao pojedinac je samostalno učestvovao bez ikakvih predstavnika. Između volje pojedinca i opšte volje u zajednici nije postojao nikakav posrednik. Politički život polisa utemeljen u političkoj participaciji njegovih građana imao je za cilj ostvarivanje najviših vrijednosti za polis, a to su sloboda, pravda i opšte dobro. Učestvujući u političkom životu polisa, stari Grci su nastojali da pored najviših vrijednosti dođu i do istine. Sredstvo kojim su se služili na putu dolaženja do istine je bila međusobna komunikacija, odnosno dijalog. Kao što primećuje Vukašin Pavlović: „*Govor i delovanje su dva najvažnija elementa političkog života. Reči ne mogu da naškode delovanju: naprotiv, šteta može da nastane ako se pristupi delovanju pre nego što se o tome javno raspravlja. U antičkoj Grčkoj istina i politika nisu bila dva odvojena sveta*“ (Pavlović, 2011: 86–87).

Savremeni koncept političke participacije (političku participaciju i neposrednu demokratiju koristićemo kao sinonime) se u velikoj mjeri naslanja na antički period i iz njega crpi svoju snagu. Međutim, savremena politička participacija nije samo puka refleksija njenog antičkog modela, ona se u velikoj mjeri i razlikuje od antičkog koncepta kao što se na njega i naslanja. Antička politička zajednica je bila organicistička zajednica, koja se temeljila na posebnoj supstancialnoj običajnosti koja je otkrivala građanima svrhu njihovog djelovanja u zajednici. Prema tome, politička participacija je bila usmjerena na ispunjavanje već datih običajnosnih normi (moral, religija, vrijednosti, norme...) koje su determinisale političku zajednicu. Sa druge strane, moderna, odnosno savremena društva se temelje na univerzalnim, apstraktnim i opštim principima prava pojedinaca koji su oslobođeni od supstancialnog partikularizma. Politička participacija nema za cilj ostvarivanje datih običajnosnih normi, već je prepuštena različitim interesima svojih građana.

Iako savremena društva daju primat negativnim u odnosu na pozitivna prava i slobode, savremena politička participacija ipak afirmiše jedan vid pozitivne slobode koja je oslobođena od različitih metafizičkih ili supstancialnih okvira. Iako sadrži u sebi nešto intrinsično, savremeni pojam političke participacije se razlikuje od antičkog organicizma i kolektivizma, ali isto tako i od posesivnog liberalnog individualizma utemeljenog na negativnim pravima i slobodama. Ona se u velikoj mjeri oslanja na republikansku političku tradiciju koja ističe važnost građanskih vrlina i promocije opštег dobra. „*Opšte dobro koje bi trebalo promovisati kroz političku participaciju, nije neka vrsta prepolitičke kulturne prakse ili tradicije, već intrinskična vrednost same političke participacije*“ (Kimlika, 2009: 322). Politička participacija je oblikovala demokratski sistem

antičkog perioda, ali ono što je takođe razlikuje od participacije u savremenim društvima je njen odsustvo pluralizma. O antičkoj demokratiji se može govoriti kao o neposrednoj nepluralističkoj demokratiji. U antičkom polisu, za razliku od savremene države, nije postojao politički, ideološki ili ekonomski pluralizam. Savremena država je pluralistička država koja podrazumijeva dekoncentraciju političke moći kroz podjelu vlasti na izvršnu, zakonodavnu i sudsku, ali i kroz uticaj civilnog društva na strukture državne vlasti. Demokratija savremene države je, prema tome, pluralistička, pa samim tim omogućava široku bazu za kompeticiju između različitih interesa koji se na institucionalizovan način artikulišu i transponuju u politički proces. Politička participacija nosi u sebi snagu i dinamiku koja oblikuje različite sukobljene interese i pretvara ih u inpute političkog sistema. Za Norberta Bobija opstanak i budućnost demokratije je vezan za postojanje pravila i procedura. Jedini konsenzus koji treba da postoji je konsenzus o pravilima nadmetanja, iz kojeg proizilazi postojanje konkurenčije i društvenog takmičenja u sferi politike, ekonomije, kulture i dr. (Bobio, 1990: 61)

Veliku važnost političkoj participaciji, odnosno neposrednoj demokratiji, pridavao je i Žan-Žak Ruso. Za njega je pojam predstavljanja bio nespojiv sa pojmom slobode. Predstavljanjem se politička volja jednoga naroda prenosi, pa samim tim i otuđuje od naroda koji je posjeduje. U Rusovom slučaju ta politička volja je tzv. „opšta volja“ koja je suverena, pa samim tim i nedjeljiva, neprenosiva i neotuđiva. Russo snagu opšte volje i direktne vladavine suverenog naroda (iako je teško odrediti ko je tada predstavljao narod) artikuliše na veoma jasan način: „*Suverenitet ne može imati predstavnike, iz istog onog razloga iz koga ne može ni da se otudi; on se u svojoj bitnosti nalazi u opštoj volji (...) Engleski narod misli da je sloboden, ali se ljuto vara; on je sloboden samo za vreme izbora*

članova parlementa; čim su oni izabrani, on je rob, on nije ništa“ (Ruso, 2011: 95). Teritorijalnim uvećanjem i sa porastom populacije koje je nastalo uporedo sa konstituisanjem modernih nacionalnih država, oblik neposredne demokratije je zamijenjen predstavničkom demokratijom, odnosno, strukturama savremene države i njenim institucijama. Zbog fizičke nemogućnosti da čitav narod kao kolektivno političko tijelo upravlja sobom, odnosno da svi donose odluke koje su obavezujeće za sve građane, operacionalizacija narodne volje je povjerena na izvršavanje izabranim narodnim predstavnicima. Džon Stjuart Mil je svojevremeno tvrdio da je najbolji oblik vladavine onaj u kojem učestvuje cijeli narod, međutim, „*budući da ne mogu svi u zajednici koja premašuje veličinu nekog malog grada, osobno sudjelovati, osim u neznatnom dijelu javnih poslova, proizlazi da idealan tip savršene vladavine mora biti predstavnički*“ (Mil, 1989: 42). Forme participativne demokratije su se zadržale, ali samo kao dodatak predstavničkoj demokratiji, jer je nemoguće zamisliti cjelokupno stanovništvo jedne države kako neposredno učestvuje u političkom životu. U stvari, takva situacija je moguća preko referendumu i izbora, ali referendume i izbore propisuju politički predstavnici, a participativna demokratija takođe uključuje oblike političke participacije koji potiču nezavisno od političke vlasti. Tako se proširuje polje političke slobode, a garancija za tako nešto je postojanje neposrednog djelovanja građana kroz asocijacije civilnog društva.

Ovdje će biti istaknut normativni značaj političke participacije kao suplementa predstavničke demokratije, jer je efektivna politička participacija moguća samo u okviru legitimnog političkog poretku etabliranog u institucijama savremene države. Stoga, politička participacija će se promišljati kao legitiman i

poželjan oblik neposredne demokratije koji treba da dodatno legitimizuje političku vlast.

1.2 Politička participacija kao supstancialni dodatak liberalnoj demokratiji

Aktuelnost političke participacije se pojavljuje kao reakcija na slabost liberalne predstavničke demokratije i rigidnost demokratskog elitizma kao njene emanacije. Politička participacija, koja afirmiše participativnu demokratiju, svoj smisao traži u oblicima neposrednog djelovanja građana koji treba da doprinesu povećanju demokratičnosti političkih institucija. Ona nema negativan stav prema predstavničkim institucijama niti želi da ih ukida, ili da jedan demokratski predstavnički politički sistem mijenja jednopartijskim; ona samo nastoji da nivo političkog odlučivanja spušta sa „vrha političke piramide“ na „lokalni nivo“. Određujući pojam političke participacije, Zoran Stojiljković ovaj pojam definiše kao „*proces dobrovoljnog učestvovanja pojedinaca i socijalnih grupa u iniciranju, razmatranju i donošenju političkih stavova i odluka, kao i njihovoj realizaciji. Ona za cilj ima oblikovanje političke volje i ostvarivanje uticaja na smer i sadržaje delovanja političkih organizacija i institucija*“ (Stojiljković, 2008: 314). Pored toga, veoma je važno političku participaciju posmatrati kao dobrovoljno, a ne kao nametnuto učestvovanje koje je često ceremonijalnog karaktera i koje obezbjeđuje privid političkog legitimiteta.

Da bi politički poredak postigao demokratski legitimitet, vlast treba da osigura slobodne i fer izbore koji se smatraju kao minimalni kriterijum za određenje jednog političkog sistema kao demokratskog. Održavanje redovnih kompetitivnih izbora i učestvovanje građana u njima treba da obezbijedi legitimnost političkog poretku. Entoni Birč (Anthony Birch) iznosi 11

potencijalnih formi političke participacije: 1) glasanje na lokalnim ili nacionalnim izborima; 2) glasanje na referendumima; 3) agitovanje ili drugačiji oblik kampanje na izborima; 4) aktivno članstvo u političkoj stranci; 5) aktivno članstvo u grupi za pritisak; 6) učestvovanje u političkim demonstracijama, industrijskim štrajkovima sa političkim ciljevima, ili sličnim aktivnostima koje su usmjerene na mjenjanje javnih politika; 7) različite forme građanske neposlušnosti, kao što je odbijanje plaćanja poreza ili prihvatanja vojne obaveze; 8) članstvo u vladinim savjetodavnim komitetima; 9) članstvo u potrošačkim savjetima (consumers councils) za javne grane privrede (publicly owned industries); 10) umiješanost u implementaciju socijalnih politika; 11) različite forme aktivnosti u zajednici, kao što su pitanja stanovanja ili pitanja životne sredine određenog lokaliteta (Birch, 2007: 145).

Zoran Stojiljković razlikuje **institucionalni** i **protestni** oblik političke participacije. U konvencionalne oblike političke participacije ubraju se: 1) individualno, povremeno i nisko intenzivno učešće na izborima i referendumima; 2) povremene, ali intenzivne individualno-kolektivne apelacione aktivnosti (peticije, građanske inicijative, obraćanja organima vlasti, poslanicima i medijima); 3) relativno trajan i kolektivni oblik „rovovske političke aktivnosti“ predstavljenih kroz angažman u političkim strankama; 4) relativno trajne kolektivne participacije kroz civilno-društveno angažovanje (NVO, sindikati, društveni pokreti).

Drugi, protestni ili vaninstitucionalni oblik političke participacije čine različite vrste direktnе društvene akcije i protestnih aktivnosti (mitinzi, demonstracije, protestni marševi, okupacije prostora sa velikim simboličnim značajem, štrajkovi) i drugi nenasilni oblici građanske neposlušnosti. (Stojiljković, 2008: 315)

Za političku participaciju je ključna njena **socijalna komponenta**. Pojedinac udružen sa ostalima čini političku participaciju mogućom, a tamo gdje on sam djeluje, ne može se govoriti o političkoj participaciji. Participacija je usmjeren na proces političkog upravljanja na taj način da građani, za razliku od političara ili izabralih predstavnika, imaju udio u procesu oblikovanja vladinih odluka. Politička participacija isto tako ima i **javni karakter**, jer se participacija realizuje u javnosti i nužno treba da ima javne posljedice. Zbog često zamagljene razlike između privatne i javne sfere, pojedinačni akt se može tretirati kao javni, pod uslovom da proizvodi javne posljedice, dok se učešće grupe uzima kao javno bez obzira na to kakve posljedice bile. Takođe, jedan od sastavnih elemenata političke participacije je aktivnost u čijem središtu se nalazi **konflikt**. Ona u svoj centar stavlja različite interese koji se sukobljavaju i preklapaju, i prema tome, u sebi nose konfliktni potencijal. Značaj političke participacije je taj da se konflikt ne nastoji minimalizovati ili prilagoditi datim okolnostima. On se nastoji transformisati ili transcendirati u višem obliku kooperacije, deliberacije ili edukacije. Sve počinje od interesa i njegove suprotstavljenosti drugom interesu čime se stvara konfliktni slučaj koji se razrješava ne novim konfliktom ili gušenjem potencijalnog konflikta, već pronalaženjem mogućeg konsenzusa ili zajedničkog jezika među konfliktnim stranama.

Politička participacija koja sadrži oblik neposrednog učešća građana u kolektivnom odlučivanju o stvarima od zajedničkog interesa mora kao početnu premisu da prepostavi **postojanje sistemskih ustavno-pravnih garancija** koje političkom poretku obezbjeđuju legalnost i minimalnu legitimnost. Čedomir Čupić na sistematičan način iznosi uslove za dobar demokratski poredak, odnosno, za dobru liberalno-demokratsku vladavinu, a ti uslovi su

sljedeći: 1) *Vladavina zakona*, za razliku od vladavine samovolje; 2) *Jednakost i ravnopravnost građana pred zakonom*; 3) *Stranački pluralizam* koji omogućava konkureniju u političkom životu; 4) *Podjela vlasti* na zakonodavnu, izvršno-upravnu i sudsku; 5) *Disperzija ili dekoncentracija vlasti* po horizontalnim i vertikalnim linijama političkog organizovanja; 6) *Slobodni izbori i tajno glasanje*; 7) *Postojanje i djelovanje slobodnih i otvorenih medija*; 8) *Slobodno tržište robe i ideja*; 9) *Građanska prava* (individualna i kolektivna) izvedena iz prirodnih, odnosno ljudskih prava (pravo na život, tijelo, slobodu i svojinu). Tu su i politička, socijalna i ekomska prava, kao i prava koja su rezultat civilizacijskih procesa (ekološko pravo, pravo žene da odlučuje o reprodukciji, pravo na istinitu informaciju). (Čupić, 2004: 212–213)

Normativni značaj političke participacije u savremenim teorijama o demokratiji uvode Peter Bakrak (Peter Bachrach) i Kerol Pejtman (Carole Pateman). Bakrak političku participaciju smješta u sferu rada, odnosno industrije, ili industrijske demokratije. Suština participacije u sferi rada je ta da se prosječni radnik edukuje tako što će biti umiješan u rješavanje problema koji pogađaju njega i njegovu bližu okolinu, u ovom slučaju to je radni kolektiv. Tako će se prosječan radnik – koji prema Bakraku ima veoma malo znanja i razumijevanja za politički proces, i koji je često antidemokratski nastrojen – kroz proces participacije u sferi rada edukovati i pripremiti za učestvovanje u političkom procesu na nacionalnom nivou. Učestvovanje radnika u sferi rada će natjerati menadžere ili upravu na veću odgovornost prema svojim radnicima (Bachrach, 1969). Slično stanovište zauzima i Kerol Pejtman koja tvrdi da je za opstanak demokratskog društva potrebno postojanje participativnog društva, društva u kojem su svi dijelovi sistema demokratizovani, i gdje socijalizacija kroz participaciju treba da uzme mjesto u svim

oblastima (Pateman, 1970). Ona izjednačava političku participaciju sa participativnom demokratijom i suprotstavlja je savremenim teorijama o demokratiji koje imaju minimalno i proceduralno određenje (o kojima će biti riječi u nastavku), zasnovano na izboru političkih lidera. U njima je ključna participacija političke vlasti kao manjine, dok je politička pasivnost i apatija velikog broja građana poželjno stanje koje štiti stabilnost demokratskog poretka. Takođe, ona smatra da je participacija prema strukturama vlasti efikasna u **umanjivanju antidemokratskih tendencija** kod pojedinaca. Oni koji ulaze u politički proces su već „edukovani“ za učešće u njemu, tako da ni na kakav način ne mogu predstavljati prijetnju za njegovu stabilnost. Iako je Kerol Pejtman participativno društvo vezala za sferu rada, dok za ostale društvene sfere u kojima bi se na efikasan način mogla primijeniti politička participacija nema empirijske dokaze, ona smatra da bi kroz „*postojanje participativnog društva građanin mogao bolje da procjenjuje učinak predstavnika vlasti na državnom nivou, bio bi bolje edukovan da donosi odluke vezane za nivo države, i mogao bi bolje da odmjeri uticaj odluka koje su donesene od strane državnih predstavnika za njega i njegovo okruženje*“ (Isto, 110).

Liberalna demokratija podrazumijeva pluralizam različitih političkih, ekonomskih, društvenih, kulturnih, etničkih i drugih interesa koji su u stalnom međusobnom takmičenju u okviru društveno prihvatljivih pravila i procedura koje garantuju međusobno uvažavanje i tolerisanje. Prigovor upućen liberalnoj demokratiji je taj da se u okolnostima političkog pluralizma demokratija realizuje jedino putem glasanja.

Teoretičar savremene demokratije Robert Dal u svojoj studiji „*Poliarhija*“ definiše najvažnije uslove za funkcionisanje demokratije. Dalov empirijski model poliarhije može se smatrati kao sinonim za

demokratsku vladavinu. Za postojanje poliarhije najvažniji su **kompeticija i participacija** (Dal, 1997). Participacija obuhvata što veću inkluzivnost u političkom procesu, konkretno opšte i jednakopravo glasa, dok kompeticija obuhvata nadmetanje između više konkurenčkih političkih elita, odnosno partija za osvajanje vlasti. Što je sistem više otvoren za nadmetanje različitih političkih aktera i za što veću uključenost građana u proces biranja narodnih predstavnika, time je sistem više poliarhijski i demokratičniji. Da bi se kompeticija i participacija realizovale, građanima bi, prema Dalu, trebalo garantovati sljedeće institucionalne mehanizme: 1) Slobodu da stvaraju organizacije i da u njih stupaju; 2) Slobodu govora; 3) Pravo glasa; 4) Pravo političkih vođa da se takmiče za podršku i za glasove; 5) Alternativne izvore informacija; 6) Pravo izbora u javne službe; 7) Slobodne i poštene izbore; 8) Da institucije koje stvaraju politiku vlade zavise od izbora i na druge načine izraženih zahtjeva (Isto, 13).

Pored kompeticije i participacije, kao dva uslova za postojanje poliarhije, u knjizi „*A Preface to Democratic Theory*“ Dal kao nezavisne varijable iz kojih se izvode uslovi za poliarhiju uzima izbornu i međuizbornu fazu, gdje su u međuizbornoj fazi „*sve odluke subordinirane ili izvršne u odnosu na one koje su izražene u toku izbora; drugim riječima izbori su u određenom smislu kontrolni*“ (Dahl, 1956: 63–90).

Kao što se vidi, poliarhija nudi institucionalne mogućnosti za otvoreni kompetitivni demokratski sistem koji osigurava uključenost građana i njihovih različitih interesa u politički sistemu kroz njihovu agregaciju od strane političkih stranaka koje ulaze u predstavničko tijelo. To je ujedno i jedini način manifestacije političke participacije. Građani participiraju u izboru svojih predstavnika koji ulaze u parlament kao centralno mjesto političke debate, pravljenja i

donošenja odluka. Agregacija interesa dominira nad vrijednosno orijentisanom raspravom i međuizbornom participacijom koje nastoje da riješe određene probleme i ponude nova rješenja kroz međusobnu saradnju između predstavnika vlasti i širokog polja kojem je najprimjereniiji naziv civilno društvo. Nosioci vlasti smatraju kako je sva politička vlast u rukama vlade koja jedina ima zadatak da kreira i vodi politiku. Na taj način vlast udaljava građane od aktivnog citoyena, i približava ga pasivnom bourgeoisu. Vučina Vasović ističe da je Dalov model poliarhije suviše približen „*modernoj zapadnoj proceduralnoj demokratiji i da zbog toga ne daje dovoljno garancija za ravnotežu ili uravnoteženo zadovoljavanje principa slobode i jednakosti, odnosno pravde*“ (Vasović, 2006: 66).

Slično Dalu, minimalno, odnosno proceduralno određenje demokratije se pojavljuje i kod Norberta Bobija u njegovoj knjizi „*Budućnost demokratije*“. Prema Bobiju, pod demokratskim sistemom podrazumijeva se „*sistem čiji se legitimitet proverava periodično putem slobodnih izbora, uz opšte pravo glasa (...) gde postoje glavni protagonisti a to su partije (...) i gde je utvrđen glavni način vođenja politike za najveći deo nacionalne zajednice, a to su izbori (...) Ukratko, pravila igre, protagonisti i potezi predstavljaju celinu. Jedno od drugog se ne može odvojiti*“ (Bobio, 1990: 69).

Iz teorijske argumentacije Roberta Dala i Norberta Bobija se može zaključiti da svi uslovi za funkcionisanje demokratije predstavljaju procedure dolaženja do izabrane vlasti, dok se zanemaruje način zloupotrebe procedura i anticipiranja negativnih posljedica koje se iz njih mogu izvesti. Smjenjivanje političke vlasti je jedino legalno i legitimno putem izbora. Ostaje veliki problem odvijanja političkog života **između izbornih perioda**. Aktivnom političkom participacijom građana kroz institucionalizovano i vaninstitucionalizovano djelovanje se nastoji uticati na politiku koja

često ugrožava položaj njenih građana. Adam Pševorski (Adam Przeworski) s pravom postavlja pitanje: „*Da li je dužnost onih koji su izgubili na izborima da pate u tišini do sljedećih izbora, ili imaju pravo da oponiraju na način koji je drugačiji od mijenjanja vlasti putem izbora? Da li poraz na izborima nameće dužnost manjini da prihvati politike izabrane vlasti?*“ (Przeworski, 2010: 113) Vukašin Pavlović ističe da korumpiranost politike i političara dovodi u pitanje staru politiku oslonjenu na tehnologiju vladanja i dominacije i otvara potrebu za drugačijom političkom kulturom i kvalitativno izmijenjenim normama političkog ponašanja. Pokretačka snaga tih promjena su društveni pokreti koji razvijaju „*opozicionu političku kulturu u odnosu na postojeći poredak i koji prepostavljaju vrednosti neposredne demokratije ustaljenoj političkoj hijerarhiji*“ (Pavlović, 2009: 116).

1.3 Kritika demokratskog elitizma i deliberativna demokratija

Jedna od meta koju napadaju teoretičari participativne demokratije je koncepcija „*demokratskog elitizma*“. Demokratski elitizam proizilazi iz već pomenutih minimalnih uslova za funkcionisanje demokratije. Suština je u tome da građani mogu jedino da biraju neku od političkih elita (partija) koje se takmiče među sobom. Utemeljivačem demokratskog elitizma – ili kako se još naziva „*kompetitivnog elitizma*“ – smatra se Jozef Šumpeter. Za njega je demokratija isključivo sredstvo u postizanju određenog cilja. Šumpeter se distancira od preskriptivnog tumačenja demokratije i tumači je na osnovu čiste deskripcije. Ta deskripcija je čista procedura dolaženja do vlasti, tj. demokratija je „*ono institucionalno dolaženje do političkih odluka u kojem pojedinci dobijaju ovlast da odlučuju konkurentskom borbom za pridobijanje glasova u narodu*“

(Šumpeter, 1998: 298). Ovo minimalno određenje demokratije ili demokratskog elitizma se naziva još i „*agregativna demokratija*“.

Suština takve demokratije je u tome da se na nju gleda samo kao na skup različitih preferenci i opredjeljenja koji se na izborima dodjeljuju političkim akterima, a akter sa najviše glasova pobjeđuje. Suština demokratije je u iskazivanju političkog stava na izborima, ali ne i međuizborna participacija i javna deliberacija koje su veoma važne za samorefleksiju o vrijednostima i ciljevima političke zajednice. Da bi se vlast efikasno sprovodila, Šumpeter „priželjkuje“ pasivne građane koji jedino treba da iskažu lojalnost političkoj zajednici putem glasanja. Ovde se polazi od stanovišta da su mase nesposobne da na razložan način promišljaju i djeluju u politici. Nivo do kojeg obični građani, koji čine sastavni dio široke populacije ili mase, mogu da razumiju politiku je nivo opredjeljenja za određenu političku opciju koja im se nudi na političkom tržištu. Pored toga, mase su apatične i sklone konformizmu pa je teško očekivati aktivnu političku participaciju i odgovornost za posljedice koje slijede. Zbog toga, aktivna politička participacija je gotovo nemoguća, ali i nepoželjna, jer bi za posljedicu imala nestručnost i neefikasnost. Nizak nivo političke participacije, apatija između izbora, i opredjeljenje za političkog aktera na izborima su načini koji prema teoretičarima demokratskog elitizma stabilizuju politički sistem i omogućavanju efikasno sprovođenje vlasti. Vlast treba da djeluje samostalno i nezavisno od pritska javnog mnjenja, i u tom slučaju što je manji pritisak *odozdo*, to je efikasnije upravljanje *odozgo*.

Fiskin (Fishkin) ističe da savremena demokratija predstavlja „*prisiljen izbor između politički jednakih, ali relativno nekompetentnih masa, i politički nejednakih, ali relativno više kompetentnih elita*“ (Fishkin, 1991: 1). Iako su mase u velikoj mjeri isključene iz procesa

oblikovanja političke volje, ni političke elite nisu blagonaklone prema suštinskoj problematiki političke debate. One su distancirane od problematike rješavanja suštinskih političkih problema, uglavnom zaokupljene održavanjem političke vlasti.

Ovo je centralna tačka koju napadaju zagovornici političke participacije kao reakciju na sve ustaljenije oblike demokratskog elitizma. Za Šumpeterovo određenje demokratije se može reći da je poludemokratsko, zbog toga što je isključivo fokusirano samo na proces nastajanja političke vlasti, dok se uveliko zaobilaze posljedice djelovanja takve vlasti i odgovornost koju takva vlast treba da nosi.

Demokratski elitizam odgovara Barberovom ideal-tipskom modelu demokratije koji on naziva „**autorativna demokratija**“ (authoritative democracy). Autorativnu demokratsku vlast vrši „izabrana elita koja koristi svoj autoritet (moć i mudrost) u težnji za ostvarivanjem ukupnog interesa svoje izborne baze“ (Barber, 2003: 140). Ona je sklona hegemoniji, nejednakosti i ima slabo građanstvo koje je ograničeno na biranje predstavnika. Politička aktivnost se odvija na temelju sposobnosti političara, a ne građana čiji je angažman potreban za uspješno sprovodenje politike. Budućnost demokratije Barber vidi u postojanju još jednog ideal-tipskog modela demokratije koji on naziva „**snažna demokratija**“ (strong democracy). Ona je suprotna autorativnoj demokratiji i određena je kroz direktnu političku participaciju. Barber je definiše kao: „*participativni proces kontinuiranog, neposrednog samozakonodavstva (self-legislation) i stvaranja političke zajednice sposobne za transformaciju individualaca u slobodne građane i parcijalnog privatnog interesa u javna dobra*“ (Isto, 151). Važno je naglasiti da se ona ne realizuje na svakom nivou i u svakom trenutku, već povremeno, kada vlast krene da sprovodi svoje politike. Samovladavina se kreira kroz civilne institucije koje

olakšavaju proces participacije i deliberacije. Čak je i forma referenduma (kao oblika neposrednog učešća građana u odlučivanju) redukcionistička, jer vlast kreira referendum i nudi ga građanima na izjašnjavanje, što se opet može dovesti u sličnu vezu sa glasanjem na izborima. Vlast često sprovodi referendume bez adekvatnih informacija i velikih rasprava o sadržaju problema.

Demokratski elitizam potcenjujuće gleda na građane smatrajući ih narodom koji nema građanske vrline, ili smatrajući ih masama, jer su one formalno slobodne, ali ne vladaju sobom. Politička participacija ima normativnu i intrinsičnu vrijednost koja je sadržana u pojmu građanstva. Barber povlači jasnu razliku između „naroda“ i „mase“ sa jedne, i „građana“ sa druge strane. „*Mase prave buku, građani prosuđuju; mase se ponašaju, građani djeluju; mase se sudaraju i presjecaju, građani se angažuju i doprinose. U trenutku kada „mase“ krenu prosuđivati, djelovati i doprinositi, one prestaju da budu mase i postaju građani. Jedino onda oni participiraju*“ (Isto; 154).

Teoretičar savremene demokratije Đovani Sartori, iako ima kritički stav prema teoriji participativne demokratije, takođe ima i velike primjedbe na Šumpeterovo određenje demokratije. Uvidjevši da Šumpeterovom određenju nedostaje „povratna sprega“, Sartori se poziva na teoretičara Karla Fridriha i njegov koncept „**predviđenih reakcija**“. To znači da u „*takmičarskom kontekstu izabrane svakodnevno uslovjava očekivanje toga kakva će biti reakcija njihovih birača na odluke koje donose. Dakle, takmičarska borba proizvodi responsiveness, recepcivnost, ili kakav će biti odgovor*“ (Sartori, 2001: 156). Predstavnici vlasti trebalo bi da uvijek budu spremni na reakcije koje mogu da izazovu kod svojih građana, a građani su ti koji bi trebalo aktivnim učestvovanjem u međuizbornom periodu da vrše pritisak na predstavnike vlasti. Suština političkog procesa prema normativnoj prepostavci političke participacije je u tome da

građani, građanska i profesionalna udruženja, društveni pokreti ili u opštem smislu civilno društvo, treba da razviju sistem aktivnosti „odozdo prema gore“ kako bi na adekvatan način kontrolisali nosioce političke vlasti i natjerali ih na odgovornost i na taj način sistem učinili legitimnijim. Dejvid Bičem (David Beetham) prednosti političke participacije sumira u sljedećim tezama: 1) *Aranžmani vlasti će obuhvatiti znanje i kapacitete običnih ljudi, a ne samo eksperata, čime će se proizvesti bolja vladavina koja ima više osjećaja za potrebe društva;* 2) *Participacija povećava znanje i kompeticije;* 3) *Proces rasprave sa drugima o rješavanju problema podstiče učesnike da mijenjaju svoje stavove uzimanjem u obzir šireg društvenog interesa;* 4) *Opljaljivi ishodi participacije osnažuju nastavljanje angažmana;* 5) *Vlast postaje odgovornija i usklađenija prema potrebama građana više nego što bi inače bila.* (Beetham, 2006:132–133)

Odnos političke participacije i javne deliberacije (deliberativne demokratije) je veoma važan i ta dva modela najčešće idu jedan uz drugi, te se efikasna politička participacija ne bi mogla zamisliti bez povezanosti sa javnom deliberacijom, iako autor Džošua Koen smatra da politička participacija ne mora nužno da ostvari ideal deliberativne demokratije. Politička participacija ne mora po sebi da bude deliberativna (Cohen, 1989). To se može uzeti kao tačna konstatacija ako se pod političkom participacijom obuhvataju izbori ili referendumi koji uglavnom isključuju promišljenu političku debatu, a već gotova politička rješenja se nude sa vrha vlasti bez mogućnosti građana da u tome učestvuju. Međutim mi koristimo pojam političke participacije u širem smislu, odnosno u onom koji se odnosi na međuizborni period, u kojem se otvara prostor za građane ili uopšteno za civilno društvo da sa dna prema vrhu, u procesu rasprave i učestvovanja, artikulišu svoju političku potražnju.

Politička participacija obuhvata jednakost u afirmisanju političkih i građanskih prava i sloboda, dok javna deliberacija sadrži u sebi **jednakost učestvovanja i pristupa javnoj debati** koja treba da definiše i pokrene rješavanje pitanja od zajedničkog interesa. Savremenu demokratsku teoriju čini zaokret od „*glasackih (vote-centric) ka diskurzivnim (talk-centric) teorijama demokratije*“ (Kimlika, 2009: 321), u čijem su središtu proces deliberacije i političke participacije.

Za postojanje javne debate koja treba da vodi oblicima neposrednog političkog učestvovanja, kao važna pretpostavka treba da se uzme samosvijest građana. Naime, ova dva modela su teško zamisliva u društвima u kojima dominira podanička ili parohijalna politička kultura. Gabrijel Almond i Sidni Verba, istraživaчи na polju političke kulture, pored dva navedena oblika političke kulture ističu i treći oblik, a on je **participativna politička kultura**, koja je veoma važna kao preduslov građanske samorefleksije i političkog djelovanja. Autori su definisali participativnu političku kulturu kao tip političke kulture „*u kojem su pripadnici društva pretežno eksplicitno orijentirani prema sistemu kao cjelini, te i prema političkim i administrativnim strukturama i procesima: drugim riječima, i prema ulaznim i prema izlaznim aspektima političkog sistema (...) Skloni su aktivističkoj ulozi pojedinaca u političkoj zajednici...*“ (Almond, Verba, 2000: 24) Participativna politička kultura nije homogeni element koji determiniše političku zajednicu, na osnovu čega se može zaključiti da ne postoji jedna politička zajednica koja gaji isključivo podaničku, a neka druga politička zajednica participativnu političku kulturu. Politička zajednica obuhvata spregu i mešavinu parohijalnog, podaničkog i participativnog tipa političke kulture. Građanin koji pokazuje sklonosti podaničke političke kulture usmjeren je prema *outputu*

političkog sistema, odnosno on očekuje ličnu korist od čina glasanja, jer se nada da će pobjednička strana na izborima realizovati njegove ciljeve i interes. Sa druge strane, građanin koji pokazuje sklonosti prema participativnoj političkoj kulturi isključivo je usmjeren prema *inputu* političkog sistema, odnosno prema njenim ulaznim komponentama. Takvi građani svoje interes i ciljeve realizuju u direktnom učestvovanju u kreiranju i realizaciji svojih interesa.

Aktivnim ili „dobrim“ građaninom se postaje od najranijeg djetinjstva pod uticajem formativnih pravila, normi i tradicije koji ga uče obavezama lojalnosti prema svojoj zajednici ili društvu. Porodične veze, društvena sredina, i društvene asocijacije utiču na stvaranje participativne političke orientacije. Klaus Ofe (Clauss Offe) ističe dvije karakteristike asocijacija koje su vjerodostojni katalizatori građanskih vrlina: *1) one koje su zasnovane na otvorenom kriterijumu članstva nasuprot rigidnog i 2) one asocijacije u kojima preovladava diskurzivni nasuprot hijerarhijskom obliku konsenzusa* (Offe, 1997: 103).

Političkom participacijom se akumulira i razvija socijalni kapital kao značajan resurs u socijalnoj strukturi sastavljen od elemenata normi, mreža i povjerenja koji doprinosi društvenoj efikasnosti olakšavajući zajedničke akcije (Patnam, 2003). Odnos političke participacije i produkcije socijalnog kapitala je međusobno isprepletan i dvosmjeran, participacijom se razvija socijalni kapital, dok razvijeni socijalni kapital podstiče veću političku aktivnost. Norme kao konstitutivni element socijalnog kapitala utežuju uzajamne odnose ljudi, zasnovane na reciprocitetu i pretpostavci da će nam ono što damo biti vraćeno u budućnosti. Učinkovitost uzajamnih normi se pozitivno veže za organizacije civilnog društva, omogućavajući im da na dugoročnom planu sarađuju i približavaju svoje interes i ciljeve. Mreže čine civilna i politička udruženja od

kojih su mnogo važnije mreže civilnih udruženja ili horizontalne mreže koje u sebi nose jednaka prava, statuse i moći nasuprot političkih udruženja koja su izrazito hijerarhijska, i u kojima dominira nejednaka distribucija moći koja negativno utiče na razvoj socijalnog kapitala. Treći i najvažniji element socijalnog kapitala je povjerenje koje dolazi kao posljedica prethodna dva elementa. Kada su norme zasnovane na reciprocitetu, povezane sa horizontalnim mrežama civilnog društva, tada se akumulira međusobno povjerenje. Međusobno povjerenje je veoma važno da bi se ostvarila saradnja i djelovanje koji vode ka realizaciji zajedničkih interesa i ciljeva. Međutim, kao što je pokazala studija Milera i Seligsona (Muller, Seligson, 1994), nizak nivo međusobnog povjerenja ne mora da bude prepreka ka demokratizaciji, kao što ni visok nivo međusobnog povjerenja ne mora da podstiče demokratizaciju. Oni smatraju da povjerenje dolazi odozgo, odnosno da će građani imati povjerenja jedni u druge i u državu onoliko koliko država pokazuje svoju demokratsku institucionalizovanost. Argument da povjerenje dolazi odozdo je prihvatljiv, ali u ograničenoj mjeri. Vjerodostojnije je stanovište da povjerenje nastaje odozgo i spušta se prema dole, tako da je ono produkt demokratije, a ne njen uzrok, ono ima mali uticaj na demokratiju, ali zato nivo demokratije ima veliki uticaj na njega. Prema tome, broj godina provedenih u demokratiji ima najveći uticaj na razvoj povjerenja.

Jedna od glavnih karakteristika socijalnog kapitala je to da on predstavlja jedan vid „javnog dobra“. On se stvara kroz obrasce međuzavisnosti i interakcije koji se pojavljuju među građanima. Socijalni kapital ne može biti određen na temelju individualnih karakteristika ili članstva u organizacijama, već se određuje jedino kroz strukturisane obrasce ljudske interakcije. On je razvijeniji i mnogo više doprinosi razvoju demokratije kada je interakcija

aktivnija nego kada nije. Drugim riječima, za razliku od fizičkog kapitala (novca) koji nestaje kada se intenzivno koristi, socijalni kapital se više razvija i reprodukuje pri intenzivnijem korištenju. Isto tako, socijalni kapital za razliku od fizičkog kapitala nije privatno vlasništvo. „*Kao atribut društvene strukture u koju je osoba ugrađena, socijalni kapital nije privatno vlasništvo bilo koje osobe koja od njega ima korist*“ (Patnam, 2003:182).

Zavisno od karaktera povjerenja, Patnam izvodi dva tipa socijalnog kapitala: „*povezujući (bonding) i premošćujući (bridging)*“ (Patnam, 2008). Povezujući socijalni kapital je vezan za grupe koje ujedinjuje zajednička pripadnost, bila ona etnička, nacionalna, klasna, vjerska ili neka druga, dok premošćujući kapital povezuje međusobno različite pojedince i grupe. Oba tipa socijalnog kapitala imaju veliku važnost, ali sa stanovišta političke participacije najvažniju ulogu ima premošćujući socijalni kapital, jer povezujući često zna biti isključiv prema drugima. Društvene mreže koje su zasnovane na premošćujućem socijalnom kapitalu su izrazito inkluzivnog karaktera, što znači da favorizuju učešće različitih društvenih grupa i grade široko povjerenje koje je od velike važnosti za političku participaciju. Na taj način se posjedovanjem premošćujućeg socijalnog kapitala prevazilaze socijalni rascjepi ili se u velikoj mjeri redukuju. Socijalni kapital predstavlja dobar temelj i bazu koja doprinosi uvećanju i jačanju civilnog društva, a samim tim se razvija svijest građana o političkoj participaciji koja je nužna za razvoj demokratije. Bez čvrstog međusobnog povjerenja i normi uzajamnosti ne može se doći ni do povjerenja prema institucijama vlasti. Socijalni kapital je značajan zato što utiče na njegovanje građanskih vrlina koje su preko potrebne radi društvene stabilnosti, kohezije i integracije. Isto tako, socijalni kapital, a naročito premošćujući, sadržan u formalnim mrežama građanskih asocijacija,

doprinosi društvenoj inkluziji. Za socijalni kapital koji ostavlja političke posljedice možemo reći da je „*politički relevantan socijalni kapital*“ (Lake, Huckfeldt, 1998: 570), jer je nastao kao posljedica protoka i cirkulisanja informacija i političke stručnosti unutar formalnih građanskih mreža i odnosa. Iako svako udruženje građana može doprinijeti stvaranju povjerenja i uspostavljanju normi reciprociteta, najvažnije za demokratiju je, ipak, druženje u organizacijama koje su **izričito političke** (Lipset, Lejkin, 2006: 151).

Deliberativna demokratija je normativna koncepcija u kojoj građanin oslobođen od svog partikularnog egoističnog interesa „*podstiče raspravu koliko o posebnim pitanjima toliko i o samim pravilima procedure diskursa i načina na koji se ona primjenjuju*“ (Kanigam, 2003: 272). Deliberativni model se razlikuje od minimalnog ili agregativnog modela demokratije jer se kroz deliberaciju o političkim pitanjima različite vrijednosti, preferencije ili interesi preispituju i transformišu, dok minimalni model demokratije podrazumijeva samo sabiranje različitih preferenci. U deliberativnom modelu se suština preferencija valorizuje, dok se u minimalnom samo aggregira bez prethodne deliberacije o njihovim suštinama.

Kritikujući koncepciju demokratskog elitizma, zagovornici deliberativne demokratije postavljaju pred sebe sljedeću teorijsku dilemu: „*da li je demokratska koncepcija opšteg dobra samo proizvod agregacije različitih individualnih preferenci, ili se ona može artikulisati u ozbiljnoj javnoj debati i deliberaciji?*“ (Held, 2006: 232) Milan Podunavac zaključuje da je „*za deliberativnu teoriju demokratije opšte dobro u osnovi konstrukcijsko i moguće ga je politički artikulisati transformacijom naših preferenci, a ne njihovim prostim zbirom*“ (Podunavac, 2006: 192). Džon Dražek (John Dryzek), teoretičar deliberativne demokratije, smatra da javna

deliberacija treba stalno da traga za „demokratskom autentičnošću“ koja predstavlja „nivo do kojeg je demokratska kontrola angažovana kroz komunikaciju koja ohrabruje refleksiju o preferencijama u odsustvu prinude“ (Drzyek, 2000: 8). Demokraska autentičnost se dostiže u odsustvu sile, manipulacije, propagande, konformizma koji nagrizaju i uništavaju mogućnost nepristrasne javne deliberacije o političkom životu.

Prema Habermasu, deliberativna demokratija označava regulativni element u čijim okvirima ljudi nastoje da kolektivno tragaju za saglasnošću kako da ostvare opšte ciljeve i prevaziđu sukobe. Tako bi se još više podstakla rasprava koja je prožeta „komunikativnom racionalnošću“ (Habermas, 1987), koja znači da se norme i stavovi o kojima se raspravlja ne mogu uzeti kao konačne dogme, već da se procesom komunikacije te norme i stavovi mogu preispitivati i mijenjati i tako doći do što racionalnijeg objašnjenja problema. Ona je više usmjerena na razumijevanje među pojedincima, nego na ostvarivanje individualnih ciljeva koji imaju isključivo instrumentalni značaj i prožeti su instrumentalnom racionalnošću. Klaus Ofe i Urlih Projs (Urlich Preuss) smatraju da u idealnom smislu racionalno političko prosuđivanje treba da zadovolji tri kriterijuma u isto vrijeme: *u pogledu činjenica (u suprotnosti prema doktrinerstvu)*, *u pogledu budućnosti (u suprotnosti prema trenutačnosti)*, i *u pogledu prema drugome (u suprotnosti prema egoizmu)* (Offe, Preuss, 1991: 156–157).

U odnosu između vlasti i građana, deliberativna demokratija zahtijeva neke temeljne principe na osnovu kojih se odvija međusobna interakcija. Prema teoretičarima kao što su Ejmi Gatman (Amy Gutmann) i Denis Tompson (Dennis Thompson), temeljni principi deliberativne demokratije su: **reciprocitet, javnost, i odgovornost** (Gutmann, Thompson, 1996). Reciprocitet je jako

važan pojam koji suštinski određuje javnu deliberaciju, jer ukazuje na jednaku predstavljenost različitih stanovišta i stavova. Stoga, deliberacija mora biti više od čina glasanja gdje predstavnici vlasti nude već „ponuđene odgovore“ građanima na usvajanje. Agregativni model demokratije, kako kaže Kimlika, ima samo „*najtanju moguću glazuru legitimnosti, i on obezbjeđuje mehanizam za utvrđivanje pobjednika i gubitnika, a ne mehanizam za postizanje konsenzusa, ili formiranje javnog mnjenja, ili bar za formulisanje časnog kompromisa*“ (Kimlika, 2009: 322). Kao primjer može se uzeti grupa građana koja vjeruje u ispravnost svojih odluka, ali koja je agregativnim modelom preglasana u proceduri. Ta grupa nema mogućnost da javno iznese svoja stanovišta o opravdanosti svojih zahtjeva i da pokuša da ubijedi druge u njihovu ispravnost, ali ni drugi nisu bili u stanju da ih u tome razuvjere. Na taj način se polako erodira legitimitet vlasti, jer manjinskoj grupi nije dozvoljeno da budu saslušani i nepristrasno razmotreni njeni zahtjevi.

Možda deliberacija neće dovesti do uspostavljanja konsenzusa ili kompromisa, ali može doprinijeti međusobnom razumijevanju i poštovanju, koje bi kasnije natjeralo vlast da „omekša“ kada su u pitanju političke aktivnosti koje se stavljuju na dnevni red. Praktikovanje deliberativne demokratije nije garancija da se naposlijetku neće glasati. Proces političkog odlučivanja u krajnjem slučaju dovodi do čina glasanja. Poenta u vezi sa deliberacijom i participacijom je ta da i vlast i građani tragaju za poželjnim konsenzusom kada su u pitanju stvari od opšteg interesa. Javno izražavanje mišljenja i traganje za konsenzusom primorava pojedinca da odstupi od svojih ličnih interesa i da traga za modalitetima koji će biti u interesu svih. Na taj način se grade jake društvene veze koje podstiču međusobnu solidarnost, uvažavanje i toleranciju. Antoni Arblaster, nadahnut Rusovom opštom voljom i

neposrednom demokratijom, smatra da je „*u demokratiji narod taj koji je suveren, a ne vlada ili parlament, pa je prema tome zadatak vlade da prihvati i sproveđe narodnu volju*“ (Arblaster, 2002: 94).

Zagovornici deliberativne demokratije smatraju da su pored političkih partija, institucije državne vlasti prihvatljivi forumi za javnu raspravu, naročito parlamenti. Pored državnih institucija, kao forum za javnu raspravu adekvatan je nevladin sektor u koji spadaju nevladine organizacije, mediji, profesionalna udruženja, sindikati, kulturne ustanove, društveni pokreti, itd.

Ipak, treba jasno naglasiti da pretjerana participacija i deliberacija nije moguća i nije poželjna zbog kompleksnosti političkog života, čime demokratija prijeti da uništi samu sebe. Građanin bi u tim situacijama bio pozvan da svaki dan daje svoj glas o nekom političkom pitanju. To dovodi do onoga što Ralf Darendorf smatra „totalnim građaninom“, dok Bobio na vrlo slikovit način o tome kaže da: „*ništa toliko ne preti da ubije demokratiju kao preterivanja sa demokratijom*“ (Bobio, 1990: 24). Čak i kada bi se zamislilo široko učestvovanje građana u svim oblicima političkog djelovanja, tada bi politički sistem vrlo otežano funkcionsao. Zbog nedovoljnih kapaciteta sistema da apsorbuje sve zahtjeve koji dolaze iz društvenog polja, može da dođe čak i do privremene blokade institucija. Politička deliberacija se čini kao veoma primamljiv model, ali nju je teško u potpunosti ostvariti. Nemoguće je pokrenuti debatu o svakom važnom pitanju političke zajednice. Isto tako, teško je zamisliti stalnu direktnu participaciju u političkom životu. Kada bi se to i ostvarilo, vjerovatno bi bilo neefikasno i kontraproduktivno. Ipak, način na koji je vlast toleriše i u kolikom je stepenu otvorena za ova dva oblika demokratije pokazuje stepen svoje demokratičnosti i legitimnosti.

2. Civilno društvo i demokratska konsolidacija

Današnji pojam civilnog društva je veoma kompleksan i više značan. Za razliku od pojma civilno društvo koji se koristio u političkoj filozofiji moderne kod teoretičara kao što su Lok, Ferguson, Smit, Hegel, koji su pod tim pojmom podrazumijevali sferu slobodne razmjene i trgovine unutar tržišnog liberalnog kapitalizma, današnji savremeni pojam se oslobađa svoje tržišne i prihvata kulturnu funkciju usidrenu između države, tržišta i privatne sfere. Kao radnu definiciju civilnog društva možemo uzeti definiciju London School of Economics Centre for Civil Society: *civilno društvo se odnosi na sferu slobodne kolektivne akcije organizovane oko zajedničkih interesa, svrha i vrijednosti (...) odvojenih od države, porodice i tržišta, iako su u praksi te granice kompleksne i zamagljene (...) ono je sačinjeno od organizacija kao što su fondacije, nevladine organizacije, ženske, vjerske, profesionalne, humanitarne organizacije, sindikati, i društveni pokreti* (Jenei, Kuti, 2008: 9). Filip Šmiter, uzimajući primjere novih demokratija, civilno društvo određuje kao sistem samoorganizovanih grupa za posredovanje koje su: 1) relativno nezavisne, kako od javnih vlasti, tako i od privatnih firmi i pojedinaca; 2) sposobne da preduzimaju akcije u obrani i promociji svojih interesa; 3) koje ne žele da zamijene ni državu ni privatne jedinice, kako bi preuzele upravljanje političkom zajednicom u cjelini; 4) koje su spremne da djeluju uz obostrano uvažavanje (Schmitter, 1997: 240).

Pojam civilnog društva, kako kaže Vukašin Pavlović, sadrži u sebi dvije dimenzije samog pojma, a to su: **teorijsko-analitička i normativno-mobilizatorska**. U prvom slučaju, civilno društvo se može označiti kao „*agregatni pojam koji u sebi sadrži različite socijalne veze, institucije i vrednosti, čiji su glavni akteri nevladine organizacije, udruženja, društveni pokreti i građanske institucije,*

odnosno sve ono što se obuhvata pod pojmom javnost“ (Pavlović, 2009b: 54). U drugom slučaju, civilno društvo služi da bi se „motivisali i mobilisali različiti socijalni akteri u uspostavljanju različitih oblika socijalnih aktivnosti“ (Isto, 54) koje su usmjereni prema državi. U ovom slučaju pojam civilnog društva ima veliki značaj u tranziciji iz nedemokratskih u demokratska društva.

Značaj civilnog društva je višestruk. Ono u svakom slučaju afirmiše participativnu političku kulturu i političku participaciju i stvara dobre temelje za efikasno funkcionisanje vlasti. Bitna karakteristika je ta da civilno društvo predstavlja **posrednika** (medijatora) između atomizovanih i diferenciranih individua sa jedne, i političkih stranaka i institucija vlasti sa druge strane. Nepostojanje ili velika fragilnost organizacija civilnog društva onemogućava rješavanje interesnih konflikata između različitih društvenih grupa. Vilijem Kornhauzer je uspon totalitarizma objašnjavao rastom masovnog društva i odsustvom organizacija civilnog društva (Kornhauser, 1959). Pošto nisu bili članovi organizacija kao posrednika između različitih grupnih interesa, građani su postajali otuđeni i pogodni za političku manipulaciju, a identitet i pripadnost su tražili u višim oblicima političkih autoriteta. Vrh političke vlasti (uglavnom vođa) je bio direktni kanal komunikacije između vlasti i građana. Pošto nisu bili međusobno povezani preko posredničkih institucija, već atomizovani i diferencirani, građani su svoja očekivanja, želje i interese projektivali na vrh vlasti i na taj način se oslobođali od svoje odgovornosti. Oslobođeni od odgovornosti i odvojeni od realnosti građani su se pretvarali u amorfnu masu pogodnu za političko oblikovanje i spremnu na različite oblike ekstremizma. U tome je, prema Kornhauzeru, značaj građanskih asocijacija, jer one ujedinjuju različite interese građana, suočavaju ih sa realnošću i stvaraju osjećaj

identiteta i pripadnosti, pa prema tome, stvaraju novi kanal komunikacije između vlasti i građana, stvaraju deliberativnu sferu i kritički odnos prema vlastima, filtriraju informacije koje dolaze sa vrha, smanjuju moć centralne vlasti i omogućavaju njenu disperziju.

Civilno društvo predstavlja **kontrabalans** državnoj vlasti, odnosno stvara „kritičku distancu“ prema sferi vlasti, na način da je podstiče da bude odgovornija i otvorenija prema nevladinim akterima. To je veoma značajno pogotovo kada su u pitanju postkomunistička društva Evrope, naročito Balkana, čije su nove vlasti prigrlile demokratiju, ali uz stare recidive vladavine naslijedene iz *ancien régime-a*, a odnose se na koncentraciju političke moći u vrhovima vlasti i partitokratsku vladavinu. Pozicija kritičke distance ipak ne treba da vodi u izolaciju i neprijateljsku poziciju prema političkom sistemu. Civilno društvo je imalo takvu ulogu u „načinjanju“ autoritarnih režima i širenju polja slobode i društvenog pluralizma, ali u uslovima uspostavljenog društvenog pluralizma u postautoritarnom periodu takav pristup bi mogao imati negativne implikacije po politički sistem unoseći u njega političku nestabilnost. Daleki primjer propasti Vajmarske Republike nam govori da je jedan od faktora njene propasti bio postojanje robusnog civilnog društva koje nije imalo nikakve sprege sa političkim sistemom, naročito sa političkim strankama, pa je taj prazni prostor povezivanja građana i države popunila Hitlerova stranka. Dakle, postojanje jakog civilnog društva i bogatog civilnog udruživanja nije dovoljan garant da uspostavljanje i očuvanje demokratije. Iako mora da zadrži kritičku distancu prema vlastima da bi uopšte bilo politički relevantno, civilno društvo takođe treba da održava veze sa političkim sistemom, naročito sa (ne svim) političkim strankama.

Sljedeća bitna karakteristika civilnog društva je **pluralizam** i **relativna autonomija** u odnosu na državu. Ono služi kao nezavisno

polje unutar kojeg se ukrštaju interesi, vrijednosti i ciljevi različitih socijalnih grupa koji se artikulišu i upućuju državnoj vlasti. Polje civilnosti treba ostati rezistentno na pritiske vlasti ukoliko postoje nastojanja da se demokratija produbi i da se izbjegne fasadni karakter demokratije. Posebno treba biti obazriv prema nevladim organizacijama u tranzicionim zemljama i njihovom odnosu prema državi. U mnogim slučajevima taj odnos je antagonistički, pa se država okreće protiv nevladinih organizacija, a nevladine organizacije traže pomoć u inostranstvu. Ako nevladine organizacije dobijaju pomoć od svoje države, onda se dešava da ih država apsorbuje u svoje redove, pa se na taj način njima upravlja odozgo. Sa druge strane, ako nevladine organizacije pored finansijske pomoći iz inostranstva dobijaju i političke naloge svojih finansijera, rizikuju da izgube uticaj i relevantnost kao posredujuće grupe između građana i države. Oba slučaja svakako nisu dobri putevi u demokratiju. Pomoć iz inostranstva može da podstakne pluralizaciju i otvorenost društva, ali dugoročno gledano, domaće nevladine organizacije i ostali akteri civilnog društva treba da razviju efektne veze sa domaćim političkim liderima i institucijama. Kako zaključuju Lipset i Lejkin: „*ako neko o ovome zauzme fatalistički stav, u smislu da nema nade da država i domaće partije ikada izađu u susret domaćem civilnom društvu, onda sam taj pesimizam može demokratiji naneti jednaku štetu kao i njihov stvarni neuspeh*“ (Lipset, Lejkin, 2006: 164).

Gledajući na civilno društvo kao na dinamično polje u kojem se ukrštaju i prepliću različiti interesi, Džon Kin ističe da je civilno društvo „*neprestano pod tenzijom u međusobnim odnosima, kao i u odnosima sa državnim institucijama koje oblikuju, ograničavaju i omogućavaju njihove aktivnosti*“ (Kin, 2003: 14). Dakle, potpuna autonomija civilnog društva nije moguća, i uvijek će u njenom polju

biti uticaja države, ali ako država guši polje civilne aktivnosti, u tom slučaju ona dugoročno radi protiv svoje stabilnosti. Isto tako, pretjerano je i gotovo nemoguće očekivati od civilnog društva potpunu autonomiju i odvojenost od državnih struktura. To bi sa aspekta demokratske konsolidacije bilo kontraproduktivno i za vlast i za civilno društvo. Civilno društvo u suštini, pored svoje autonomnosti i rezistentnosti na uticaje državne moći, treba biti spremno na kooperaciju sa političkim institucijama, jer samo na taj način politička participacija i akumuliran socijalni kapital dobijaju svoju punu potvrdu. Odsustvo saradnje sa državom samo doprinosi slabljenju i marginalizaciji civilnog društva i ekstenzivnom širenju države. Međusobna saradnja ili makar pokušaj saradnje mogu da doprinesu jedino ravnoteži i balansiranoj moći u trouglu između državne vlasti, tržišta i civilnog društva. Civilno društvo kao kulturni element je jedan od ključnih indikatora demokratske stabilnosti, pored takođe važnih političko-institucionalnih i ekonomskih indikatora.

2.1 Civilno društvo unutar polukonsolidovane demokratije

Prije osvrta na karakter političkog režima koji je polukonsolidovan¹ i društveno-političkog konteksta u koji je „uronjen“, treba ukratko ocrtati i izložiti različite odnose između civilnog društva i savremene države. Vukašin Pavlović nudi četiri relaciona odnosa između države i civilnog društva koji nam pomažu da ustanovimo sadašnje mogućnosti civilnog društva unutar režima polukonsolidovane demokratije, i koji nam daju dalje smjernice koje su nužne za demokratski razvoj. Ta četiri relaciona odnosa su

¹ Slični nazivi koji imaju gotovo isto značenje su: hibridni režim, pseudodemokratija, kompetitivni autoritarizam, manjkava demokratija, fasadna demokratija, defektiva demokratija, poludemokratija, iliberalna demokratija, itd. O karakteru polukonsolidovanog režima biće govora u nastavku teksta.

sljedeći: 1) *Relativno jako civilno društvo, zasnovano na ekonomiji slobodnog tržišta, sa veoma ograničenom ulogom države, odnosno sa ulogom države kako „noćnog čuvara“;* 2) *Potpuna dominacija države uz slabo ili ugušeno civilno društvo (situacija koja je postojala u realnom socijalizmu);* 3) *Razvijena država uz relativno razvijeno civilno društvo (situacija koja postoji u uslovima države blagostanja);* 4) *Slabo civilno društvo uz istovremeno slabu i konfuznu državu (situacija koju manje ili više imamo u većini tzv. postkomunističkih ili društava u tranziciji).* (Pavlović, 2009b: 71–72)

Za dalje razmatranje biće preciznije prikazan tip četvrtog odnosa između civilnog društva i države, pogotovo zbog toga što je život civilnog društva na prostoru bivše Jugoslavije i BiH ostao i nakon pada komunizma relativno slab, sa dominantnom ulogom države koja nije uspjela da okonča svoju trajektoriju u demokratiju. Iako su prošle kroz jedan period tranzicije, odnosno izgradnje nacionalnih država, uvođenja izborne demokratije i ustanova slobodnog tržišta, neke države bivše Jugoslavije nisu završile i period „druge tranzicije“ (O'Donnell) i izgradile demokratski politički život sa značajnom ulogom civilnog društva.

Za sva postkomunistička društva koja se i dalje nalaze u procesu tranzicije, razvijeno civilno društvo je nužan, mada ne i jedini uslov za efikasno funkcionisanje vlasti. Velika euforija koja je zahvatila postkomunistička društva Evrope veoma brzo je zamijenjena velikim brigama oko toga kako dalje reformisati društvene ustanove da bi se približio razvijenim demokratijama Zapada. Ralf Darendorf (Ralf Dahrendorf) smatra da je komunizam doživeo svoj slom, i da je liberalni konstitucionalizam jedina alternativa koja može da izgradi novi politički sistem. To je naročito dug i težak put za postkomunistička društva jer se u njima društvene

institucije grade od najmanje 6 meseci do 60 godina (Dahrendorf, 1990).

Prva faza nakon promjena u postkomunističkim društvima je faza konstitucionalnih promjena. U toj fazi ključnu ulogu treba da imaju pravnici kako bi ustanovili novi ustav, kao novi vid društvenog ugovora koji bi se temeljio na bazičnom društvenim konsenzusu o samom političkom uređenju i na što širem polju prava i sloboda koje mogu svi podjednako da uživaju. Ovaj proces traje najmanje šest mjeseci, i glavni kredo mu je da se sloboda mora kreirati sa što je moguće više demokratije.

Sljedeća, ali ne manje bitna, je faza normalne politike, u kojoj se sprovode ekonomski i političke reforme. Reforme treba da idu u pravcu kreiranja slobodnog tržišta i implementacije što veće inkluzivnosti u sam proces odlučivanja. U ovoj fazi ključnu ulogu treba da imaju političari. Ovaj period po Darendorfu traje oko 6 godina.

Na kraju, treća i vjerovatno najteža faza, koja za Darendorfa zauzima centralno mjesto, je **faza usvajanja demokratske političke kulture i jačanja građanskog aktivizma**. U ovoj fazi glavnu ulogu treba da vodi civilno društvo. Na civilno društvo on gleda kao na „*kreativni haos organizacija, asocijacija i institucija u kojem mediji moraju biti slobodni i pluralistički; partije pošteno finansirane i nezavisne od države; u kojem mora biti dopušteno društvenim institucijama poput univerziteta i kulturnih ustanova da same sobom upravljaju nezavisno od toga koliko su finansirane od države; u kojem zakoni i poreski principi treba da pospješuju formiranje dobrotvornih i filantropskih fondacija i različite modele solidarne pomoći i subvencija*“ (Dahrendorf, 1990: 103–106). Ova faza je možda obeshrabrujuća za tranziciona društva, jer je potrebno najmanje 60 godina da bi se stvorilo snažno civilno društvo. Ovo

naročito može da bude obeshrabrujuće za zemlje koje nemaju demokratsko istorijsko naslijeđe, kao što su zemlje Istočne Evrope i Balkana, odnosno još preciznije, zemlje bivše Jugoslavije.

U prilog Darendorfovom skepticizmu ide i argumentacija Marka Hauarda o razočaranju građana postkomunističih zemalja u demokratske promjene i proces tranzicije. Hauard iznosi zaključke da su građani postkomunističkih zemalja Evrope zadržali snažno nepovjerenje prema dobrovoljnim organizacijama koje proističe iz njihovog ranijeg iskustva sa komunističkim organizacijama; da i dalje koriste privatne prijateljske mreže koje opstaju i u današnjem periodu i koje destimulišu učlanjivanje u dobrovoljne organizacije; i da osjećaju veliko razočaranje novim političkim i ekonomskim sistemom, što ih još više obeshrabruje da učestvuju u javnim aktivnostima (Hauard, 2008: 169).

Pjotr Stompka (Piotr Sztompka), smatra da postkomunistička društva Evrope moraju radikalno da promijene svoju kulturološku matricu ukoliko žele da se približe zapadnim demokratijama. To znači potpunu promjenu društvene svijesti i načina funkcionisanja. Postkomunistička društva Evrope su prema Stompkim „civilizacijski nekompetentna“, što može u velikoj mjeri da se odnosi i na prostor bivše Jugoslavije. Najvažnije manifestacije civilizacijske nekompetentnosti su: 1) Nedostatak preduzetničke kulture kao što je lična inicijativa, motivacija za individualni uspjeh, sposobnost racionalnog kalkulisanja, spremnost za nadmetanje; 2) Nedostatak građanske kulture kao što je briga o zajedničkom dobru, spremnost za participaciju u javnim stvarima, sposobnost za samoorganizaciju; 3) Nedostatak diskurzivne kulture kao što su otvorenost, tolerancija, pluralizam, empatija i sl.; 4) Nedostatak svakodnevne kulture kao što je odgovornost, samodisciplina, istrajnost, strpljenje itd. (Sztompka, 1991: 295–311) U početku se u

ovim društvima na uspostavljanje nove vlasti gledalo veoma pozitivno. Bilo je najvažnije samo da se zbaci autoritarni režim, nakon čega nužno mora da dođe period prosperiteta. Na taj način se dolazi do paradoksa da se sva društva koja su prošla kroz pluralističke revolucije smatraju demokratskim, ali u stvarnom političkom životu tih društava se pokazuju izrazito nedemokratske tendencije.

Nedemokratske tendencije, odnosno sklonost autoritarizmu, proizašle su iz dominantne paradigmе karakteristične za tranziciona društva, a to je da odbacivanjem autoritarizma i organizovanjem slobodnih izbora sistem postaje demokratski. Smatralo se da između nedemokratskog i demokratskog režima nije postojao nikakav međuprostor koji ih razdvaja i koji treba popuniti. Režim je bio ili nedemokratski ili demokratski. Bilo kakav „treći“ oblik režima koji odudara od pomenuta dva nije mogao da postoji. Jedino što je moglo da postoji je to „*da se režim nalazi u tranziciji, odnosno da je na putu da postane demokratski, ali takvo stanje (tranzicija) se uobičajeno ne uzima kao režim*“ (Pavlović, Antonić, 2007: 72). Jednostavno, „skok“ iz nedemokratskog u demokratski režim je bio moguć uvođenjem višepartizma i slobodnih izbora uz opšte i jednako biračko pravo.

Kao što se vidi, ovakav model demokratije naziva se **minimalnom ili izbornom demokratijom**, i u velikoj mjeri se podudara sa Dalovim modelom poliarhije koja se temelji na slobodnim i fer izborima i na jednakim političkim i građanskim pravima. Međutim, kao što će se pokazati, ovakvo prihvatanje minimalne demokratije, naročito za postkomunistička društva, neće biti dovoljno za demokratsku konsolidaciju, jer će većina njih ostati na pola puta između autoritarizma i liberalne demokratije. Upravo je ovaj zastoj sporan, i kao što će se vidjeti, ipak postoji oblik režima koji nije ni nedemokratski, a takođe ni demokratski. Ovakav režim

naziva se „**hibridnim režimom ili pseudodemokratijom**“ (Diamond, 1999), ili kako smo mi naveli, polukonsolidovanom demokratijom, koja ima elemente i jednog i drugog režima i nalazi se na pola puta između nedemokratskih i demokratskih (konsolidovanih).

Govoreći o karakteru postkomunističkih režima, odnosno o novim poliarhijama, Giljermo Odonel (Guillermo O'Donnell) ističe da takvi režimi imaju dvije ekstremno važne institucije. Jedna je visoko formalizovana, ali povremena, a to su **izbori**. Druga je neformalna, stalna i sveprožimajuća, a to je **partikularizam** ili **klijentelizam** u širokom smislu riječi. Partikularizam egzistira unutar formalnih pravila ili punog institucionalnog paketa poliarhije (full institutional package), pa su prema tome, kako kaže Odonel, nove poliarhije **neformalno institucionalizovane** (O'Donnell, 1996: 35). Partikularizam narušava princip vertikalne i horizontalne odgovornosti. Narušavanjem vertikalne odgovornosti krše se formalna pravila sistema kao što su ustav i zakoni, tj. vladavina prava, i omogućava se nastanak korupcije, nepotizma i zamagljivanja granica između javnog i privatnog. Javlja se veliki raskorak između formalnih pravila i institucija sa jedne strane, i stvarnog djelovanja institucija sa druge strane. Prema tome, pojedinci koji su u različitim državnim institucijama, najčešće u izvršnoj vlasti, skloni su korupciji i ostvarivanju ličnog interesa. Na taj način se narušava i horizontalna odgovornost, odnosno princip kočnica i ravnoteže, a naročito nezavisnost sudstva i ostalih kontrolnih organa koji su pod dominacijom izvršne vlasti.

Problem sa minimalnom demokratijom u tranzisionim društvima je taj što pored neformalno institucionalizovanog karaktera političkih institucija, takav polukonsolidovani režim stvara pojavu izbornog ili **kompetitivnog autoritarizma**. Stiven Levitski

(Steven Levitsky) i Lukan Vej (Lucan Way) su pojam izbornog autoritarizma (competitive authoritarianism) uveli u političke nauke kao specifičan tip polukonsolidovanog režima. Takav oblik režima nije ni nedemokratski ni demokratski, ali isto tako ima oblike i jednog i drugog. Ono što je temeljno za izborni autoritarizam je održavanje već mnogo spominjanih izbora. Prema ovoj dvojici autora, „*u režimu izbornog autoritarizma postoje formalne demokratske institucije koje služe za dobijanje i sprovođenje političke vlasti, ali nosioci vlasti toliko često i u velikoj mjeri krše ta pravila, da režim ne uspijeva da ostvari konvencionalni minimum za demokratiju*“ (Levitsky, Way, 2002: 52). U izbornom autoritarizmu izbori su slobodni i relativno pošteni, uz dozu neizvjesnosti oko toga ko će biti pobjednik. Vlast ne ukida i ne zabranjuje demokratska pravila, ali zato na perfidan način uspijeva da ta pravila zaobilazi tako što „*zloupotrebljava državne resurse, onemogućava opoziciji adekvatnu medijsku pokrivenost, uzmenemirava opozicione kandidate i njihove pristalice, i u nekim slučajevima manipuliše izbornim rezultatima*“. (Isto, 53)

Ono što je suštinski važno za izborni autoritarizam je, takođe, period između izbora koji se manifestuje kroz autoritarni obrazac djelovanja vlasti prema opoziciji shvaćenoj u širokom smislu (kao civilno društvo), a ne samo opoziciji kao stranačkoj opoziciji. Vlast pokušava na sve načine da stvori neravnopravnu borbu sa neistomišljenicima koji dolaze uz sfere civilnog društva. Na raspolaganju joj stoje sva institucionalna sredstva i organi, kao što su poreški organi ili politički pritisnuto sudstvo, koji treba da uznemiravaju i guše pritiske od strane građana, civilnog društva, ili uopšteno od javnog mnjenja. Izborni autoritarizam se može poistovjetiti sa Šumpeterovim konceptom demokratskog elitizma i Barberove autoritativne demokratije u kojima je politički proces

sveden na moć i autoritativne odluke predstavnika političke elite koja priželjkuje nizak nivo građanske političke participacije između izbora. Odnosno, ova dva modela demokratije koja su produkti zapadnih političkih sistema su anticipirali kasniji nastanak izbornog autoritarizma koji je produkt postkomunističke tranzicije i koji se služi demokratskim procedurama kako bi legitimizovao neobuzdanu političku moć.

Prema Levitskom i Veju, postoje četri arene unutar kojih je moguće takmičenje između vlasti i opozicije, a to su: izborna, zakonodavna, sudska, i medejska arena (*Isto*, 54–58). Unutar tih arena opozicija ima mogućnost da nastupa relativno slobodno u suprotstavljanju vlasti, ali isto tako i vlast pokušava da na sve načine izigra demokratska pravila i onemogući opoziciono djelovanje i akumuliranje nezadovoljstva. Dušan Pavlović i Slobodan Antonić u pogledu karaktera izbornog autoritarizma zaključuju da „*namera aktera nije da uklone prepreke za konsolidaciju demokratije, već da sačuvaju autoritarni karakter uz demokratske ustanove koje koriste kao fasadu*“ (Pavlović, Antonić, 2007: 82).

Tomas Karoters (Thomas Carothers) u tekstu pod naslovom „*The End of the Transition Paradigm*“ (Carothers, 2002: 5–21) iznosi stavove koji govore u prilog tome da je došao kraj tranzicione paradigmе koja je bila veoma aktuelna u periodu naglih i iznenađujućih demokratizujućih političkih procesa i promjena u svijetu. Danas je evidentno da model tranzicione paradigmе ne odgovara stvarnosti, i da zemlje koje su u tranziciji ne moraju nužno da idu u pravcu demokratije, a da one zemlje koje idu u pravcu demokratije nemaju snagu i kapacitet da tranziciju sprovedu do kraja, odnosno do demokratske konsolidacije. Prema tome, izborna ili minimalna demokratija može veoma lako da sklizne prema autoritarizmu, kao što isto tako može da se kreće prema ustavnoj

(liberalnoj) demokratiji. Ipak, većina zemalja nije ostvarila napredak prema konsolidaciji demokratskih ustanova, ali se one ipak ne mogu okarakterisati ni kao diktatorske, a ni kao demokratske. One se nalaze u nekom međuprostoru, koji Karoters naziva **siva zona politike**. Kao što navodi Karoters, „*zemlje iz sive zone imaju neke atribute demokratskog političkog života, uključujući ograničen prostor za opozicione političke partije i nezavisno civilno društvo, kao i regularne izbore i demokratske ustave. Ipak, one pate od ozbiljnih demokratskih deficitia koji uključuju neadekvatno predstavljanje interesa građana, nizak nivo političke participacije izvan izbora, čestu zloupotrebu zakona od strane zvaničnika vlasti, izbore nesigurnog legitimiteta, veoma nizak nivo javnog povjerenja u državne institucije, i loše upravljanje državnim institucijama*“ (*Isto*, 9–10). Društva u takvim zemljama su politički pasivna, uključujući neka od društava bivše Jugoslavije (detaljnije će biti prikazani podaci najrelevantnijih demokratskih evaluatora).

Iako postoji izvjesni politički pluralizam, takva društva su upravo zbog nerazvijenog civilnog društva i niskog nivoa demokratske političke kulture i participacije najčešće plodno tlo za populizam, demagogiju, korupciju i koncentraciju moći u samom vrhu političke vlasti. Odsustvo bilo kakve vizije vladajuće političke klase uz neefikasnu i okoštalu birokratiju sve više smanjuje mogućnosti za demokratski razvoj. U takvim okolnostima se, prema Karotersu, javljaju fenomeni kao što su „**politika dominantne sile i nesigurni pluralizam**“ (*Isto*, 10–14).

Politika dominantne sile je olačena u partiji ili partijskom lideru koja gotovo u potpunosti kontroliše politički život i koja najvažnije državne resurse stavlja pod kontrolu partije. Iako dozvoljava politički pluralizam, slobodne izbore i nudi političke slobode, dominantna sila drugim sredstvima održava svoju moć, kao

što su politički pritisci na pravosuđe, pritisci na političku opoziciju koja gotovo da ne postoji, manipulisanje izbornim zakonom ili stvaranje novih partija od strane režima kako bi se na perfidan način eliminisala politička opozicija.

Sa druge strane, u nesigurnom pluralizmu se stranke često smjenjuju na vlasti – čineći partijski sistem nestabilnim – za razliku od dominantne sile koja uspijeva da drži vlast duži vremenski period. Ono što je karakteristično za oba fenomena je velika distanciranost građana od politike i veoma nizak nivo političke participacije između izbora. Građani politički proces percipiraju kao sferu nadmetanja korumpiranih političkih elita, političare i institucije kao nesposobne da rade u opštem interesu, a državu kao slabu i neefikasnu. Smjena na izborima ne znači i smjenu politika, odnosno, partije se mijenjaju, ali problemi ostaju isti. Prema tome, polukonsolidovana demokratija se ogleda u permanentnom smjenjivanju faza između politike dominantne sile i nesigurnog pluralizma.

Stavovi Karotera su veoma jasni: treba napustiti tranzicionu paradigmu, odnosno institucionalna rješenja demokratizacije koja se kao šabloni primjenjuju među tranzicionim zemljama. Takav model je pokazao svoj neuspjeh. Umjesto toga, trebalo bi više pažnje posvetiti unutrašnjim stvarima i društveno-političkim problemima tranzisionih zemalja koje imaju svoje specifičnosti zavisne od političkih, kulturnih, ekonomskih ili istorijskih okolnosti. Tamo gdje vlada nesigurni pluralizam treba poboljšati raznolikost društvenih grupa i smanjiti jaz između vlasti i građana. Takođe, treba osnaživati odnos civilnog društva i političkih partija kao mjesta gdje se agregiraju i artikulišu različiti interesi. U sistemima sa dominantnom silom trebalo bi se više pažnje posvetiti različitim oblicima pomoći opozicije i civilnog društva, a ne samo u pomaganju proliferacije

brojnih nevladinih organizacija i građanskih udruženja. Naročito veliku pažnju treba usmjeriti prema načinu kontrolisanja finansiranja političkih partija i redukovanja ekonomske moći u sistemu dominantne sile.

2.2 Politička participacija prema mjerenjima demokratskih evaluatora

Ipak, civilna društva u postkomunističkim državama Evrope su različita. Ona se razlikuju od države do države u zavisnosti od toga na koji način su komunističke vlasti tretirale civilnu sferu ili kakve su istorijske okolnosti i tradicija svake države, tako da je raspon relevantnosti civilnih društava veoma širok, od snažnog i uticajnog do anemičnog i potisnutog od strane vlasti. Neke države imaju civilno društvo sa jakim i sveobuhvatnim organizacionim strukturama, djeluju u fer i legalnom institucionalnom okruženju i posjeduju određeni kapacitet da utiču na politike lokalnih i centralnih vlasti, dok druge države imaju organizaciono slabe i politički irelevantne organizacije civilnog društva. Primjeri država u kojima civilno društvo ima značajnu funkciju, a imalo je i veliku ulogu u procesu demokratizujućih promjena su Litvanija, Letonija, Estonija, Slovenija, Poljska, Češka i Slovačka. Ipak, nakon smjene režima i okončavanja tranzicije, u ovim zemljama je opalo interesovanje za participaciju u političkom i društvenom životu, ali se te države prema statistikama *Freedom House-a* za 2014. godinu određuju kao konsolidovane demokratije. Zemlje Istočne Evrope i Balkana posjeduju relativno nerazvijeno i za politički proces prilično nefunkcionalno civilno društvo. U tabeli koja slijedi biće prikazani kriterijumi za tipologizaciju političkih režima u zemljama bivše Jugoslavije, nakon čega ćemo se osvrnuti na ulogu civilnog društva u takvim režimima.

Tabela 1.²

Tip režima	Hibridni režim	Hibridni režim	Polukonsolidovana demokratija
Demokratski skor	4.46	4.07	3.89
Korupcija	4.75	4.25	5.00
Nezavisnost sudstva	4.50	4.25	4.00
Lokalna samouprava	4.75	3.75	3.25
Demokratsko upravljanje	5.75	4.25	4.25
Nezavisnost medija	4.75	5.00	4.50
Civilno društvo	3.50	3.50	2.75
Izborni proces	3.25	3.50	3.50
	BiH	Makedonija	Crna Gora

² Nivo demokratizacije u zemljama bivše Jugoslavije prema svih sedam kriterijuma (civilno društvo je u fokusu istraživanja) za određivanje demokratskog skora i tipologizacije režima. Istraživanje obuhvata period od 1.1. do 31.12.2014. godine, broj 1 predstavlja najviši nivo demokratskog progresu, a 7 najniži; *Nations in Transit 2015*, <http://www.freedomhouse.org/>, podacima je pristupljeno 05.07.2015. godine.

Tip režima	Polukonsolidovana demokratija	Polukonsolidovane demokratije	Polukonsolidovan autoritarni režim	Konsolidovana demokratija
Demokratski skor	3.68	3.68	5.14	1.93
Korupcija	4.00	4.25	6.00	2.50
Nezavisnost sudstva	4.50	4.50	5.75	1.75
Lokalna samouprava	3.75	3.50	4.75	1.50
Demokratsko upravljanje	3.50	3.75	5.50	2.00
Nezavisnost medija	4.00	4.25	5.50	2.25
Civilno društvo	2.75	2.25	3.75	2.00
Izborni proces	3.25	3.25	4.75	1.50
	Hrvatska	Srbija	Kosovo	Slovenija

Kao što se vidi iz istraživanja *Freedom House*-a, od zemalja bivše Jugoslavije jedino je Slovenija konsolidovana demokratija. Ona najbolje očeva politike i praksu liberalne demokratije. Prema svim kriterijumima za ocjenu demokratičnosti, zaključuje se da civilno društvo zadržava svoju nezavisnost, dinamičnost i održivost, i da je zaštićeno i slobodno od pritisaka državnih vlasti i birokratije.

Tipovi režima sa polukonsolidovanom demokratijom su Srbija, Crna Gora i Hrvatska. Generalno, te države se smatraju izbornim demokratijama jer ispunjavaju standarde kompeticije i selekcije političkih lidera, ali takođe ispoljavaju slabosti u odbrani političkih i civilnih prava. Civilno društvo je aktivno, a sloboda okupljanja i organizovanja je zaštićena. Međutim, organizacioni kapaciteti asocijacija civilnog društva su ograničeni, i one u velikoj mjeri zavise od inostranog finansiranja koje je prepreka dugoročnoj održivosti civilnih organizacija. Organizacije nisu naročito zainteresovane da se bave lokalnim pitanjima, već su mahom zainteresovane za inostrane projekte. Povjerenje građana u asocijacije civilnog društva je relativno nisko, dok se članovi organizacija i oni koji nisu članovi gotovo i ne razlikuju. Čak se i same organizacije dosta distanciraju jedna od druge i na taj način sprečavaju izgradnju zajedničkog interesa koji bi omogućio razvoj socijalnog kapitala. Takođe, organizacije su u velikoj mjeri podložne političkim i ekonomskim pritiscima od strane vlasti.

Posljednje tri države, Makedonija, BiH i Kosovo, imaju karaktere hibridnog režima (tranzisionih režima) i polukonsolidovanog autoritarizma. One ispunjavaju standarde izborne demokratije uz veoma veliku krhkost demokratskih institucija, dok Kosovo ne uspijeva da ostvari ni minimalne standarde izborne demokratije, pa je zbog toga svrstano u polukonsolidovani autoritarizam. Civilno društvo u ovim državama je podložno

pritiscima od strane vlasti koja je neprijateljski nastrojena prema organizacijama koje joj oponiraju. Prema tome, polje djelovanja civilnih asocijacija je veoma usko i ograničeno, a zavisnost od inostrane finansijske pomoći je prepreka za dugoročnu održivost.

Economist Intelligence Unit u mjerenu demokratije zahtjeva širi koncept njenog mjerena i opsega, i za našu temu može poslužiti kao relevantniji izvor podataka od *Freedom House-a*, jer taj širi koncept obuhvata i mjerene **kvaliteta funkcionisanja vlade, demokratsku političku kulturu i političku participaciju** (The Economist Intelligence Units Index of Democracy 2014: 36–37, <http://www.eiu.com/>)³. Na taj način se dolazi do obuhvatnog modela konsolidovane demokratije, jer aktivna građanska participacija i demokratska politička kultura omogućavaju demokratičnost političkog procesa i disperziju političke moći koja više ne pripada isključivo uskom krugu političkih djelatnika. Smatra se da je u demokratiji vlada samo jedan od elemenata unutar socijalne strukture koju čine mnoge i različite institucije, političke organizacije i asocijacije.

³ Neke od najvažnijih determinanti prema kojima se mjeri **izborni proces i pluralizam** su: sloboda i poštenost nacionalnih i lokalnih izbora, univerzalno pravo glasa, jednakost mogućnosti za vođenje kampanje, sloboda formiranja političkih partija i građanskih organizacija slobodnih od državnog uplitanja, otvorenost javnih službi za sve građane; **funkcionisanje vlade**: efikasan sistem kočnica i ravnoteža, vladina odgovornost između izbora, otvorenost i transparentnost vlade uz javni pristup informacijama, povjerenje javnosti u vladu i političke partije; **politička participacija**: izlaznost glasača na izbore, autonomnost i uticaj etničkih, religijskih i drugih manjina u političkom procesu, članstvo u političkim partijama i nevladinim organizacijama, angažovanost građana u politici, spremnost građana za učestvovanje u zakonitim demonstracijama, nivo zainteresovanosti za praćenje političkih dešavanja, nastojanje vlasti za promocijom političke participacije; **demokratska politička kultura**: nivo socijalnog konsenzusa i kohezije kao podrške demokratiji, procenat građana koji podržavaju snažnog lidera koji zaobilazi procedure, procenat građana koji podržavaju tehnokratsku vladavinu; **građanske slobode**: postojanost slobodnih elektronskih i štampanih medija, sloboda izražavanja i protesta, sloboda formiranja profesionalnih organizacija i sindikata, jednakost građana pred zakonom, sigurnost građana, obim grđanskih sloboda. The Economist Intelligence Units Index of Democracy 2014, str. 40–49. <http://www.eiu.com/>

Tabela 2⁴

	Srbija	Defektiva demokratija
Slovenija	9.58	Defektiva demokratija
Makedonija	9.17	Defektiva demokratija
Kosovo	7.75	Defektiva demokratija
Hrvatska	7.14	Defektiva demokratija
Crna Gora	6.67	Defektiva demokratija
BiH	5.36	Defektiva demokratija
Izborni process i pluralizam	6.50	Defektiva demokratija
Fukcionisanje vlade	7.92	Defektiva demokratija
Politička participacija	9.17	Defektiva demokratija
Politička kultura	-	Defektiva demokratija
Građanske slobode	5.56	Defektiva demokratija
Ukupni skor	4.38	Defektiva demokratija
Karakter režima	4.38	Defektiva demokratija
	8.24	Defektiva demokratija
	6.93	Defektiva demokratija
	5.94	Defektiva demokratija
	Hibridni režim	Defektiva demokratija

⁴ Demokratski indeks *Economist Intelligence Unit*-a ne uključuje Kosovo u indeksiranje; nivo demokratije se mjeri na skali od 1–10, gde 1 predstavlja najniži nivo, a 10 najviši nivo razvoja. <http://www.eiu.com/>, pristupljeno 05.07.2015.

Iz pregleda tabele demokratskog indeksa *Economist Intelligence Unit-a*, može se zaključiti da su sve zemlje bivše Jugoslavije, osim BiH i Crne Gore, defektne demokratije (flawed democracy), ili možemo reći polukonsolidovane demokratije. To stanovište se pravda niskim intenzitetom političke participacije, demokratske političke kulture i neefikasnim funkcionisanjem vlade. Iako ove zemlje zadovoljavaju kriterijume razvijenog izbornog procesa i građanskih sloboda, to ih ne svrstava u konsolidovane demokratije zbog nerazvijenosti supstancijalnih determinanti za demokratičnost političkog procesa u periodu između izbora.

2.3 Uslovi demokratske konsolidacije

Već je ranije bilo istaknuto da je civilno društvo ključni, mada ne i jedini uslov za postizanje stabilne demokratije. Za uspješno okončanje tranzicije potrebni su opšti uslovi⁵ koji pogoduju tome da

⁵ Prema Semjuelu Huntingtonu, neki od tih opštih uslova su sljedeći: kao **prvo**, za uspješnu demokratsku stabilizaciju više pogoduje postojanje prethodnog demokratskog iskustva, nego njegovo odsustvo. Po ovakvim kriterijumima, postkomunističke zemlje, kao što su Mađarska i Čehoslovačka, su se brže demokratizovale jer su imale od 1 do 9 godina demokratskog iskustva iza sebe, a Bugarska, Rumunija, Istočna Njemačka i Poljska nisu jer su imale manje od jedne godine demokratskog iskustva. Postojanje demokratskog iskustva i nije jedini uslov demokratizacije, jer posljednje dvije države, iako nisu imale iskustva, konsolidovale su se zahvaljujući drugim okolnostima. **Drugo**, industrijalizacija, moderna ekonomija i obrazovano stanovništvo predstavljaju bolje uslove za uspostavljanje demokratije. **Treće**, međunarodno okruženje i inozemni akteri imali su važnu ulogu u stvaranju demokratija trećeg talasa (Ujedinjenjem Njemačke, budućnost Istočne Njemačke postala je gotovo ista sa demokratskom stabilnošću Zapadne Njemačke. Kasnije će i talas proširenja Evropske Unije na zemlje Centralne Evrope 2004. godine doprinijeti da te zemlje više demokratski prosperiraju). **Četvrto**, važan je i put kojim je zemlja prešla u demokratiju, a to može biti put transformacije, zamjenjivanja, izmještanja ili intervencije. Može se zaključiti da je mirna transformacija mnogo pogodnija nego nasilna intervencija, koja često izaziva mržnju socijalnih grupa prema izvoznicima demokratije. **Peto**, uslov za uspješnost je i način na koji političke elite i javnost reaguju na određene probleme, kao i da li uopšte postoji želja da se određeni problemi riješe, kao što je slučaj proširenja političkih sloboda, vladavina prava, borba protiv korupcije, itd... Na demokratsku konsolidaciju može uticati i priroda uspostavljenih institucija. Obično se smatra da

se demokratske institucije konsoliduju. Zavisno od postojanja i ostvarivanja nekog od tih opštih uslova zavisi i uspeh demokratske tranzicije i konsolidacije. U savremenoj „tranzitologiji“ ne postoji jasna definicija i objašnjenje demokratske konsolidacije, kao i njen opseg, trenutak dostizanja, način mjerena, ili uopšteno rečeno, različiti teoretičari ističu različite pokazatelje da bi jednu demokratiju kvalifikovali kao konsolidovanu. Ovdje ćemo prikazati stanovišta različitih teoretičara čiji se pokazateli uzimaju kao najprihvatljiviji u određenju demokratske konsolidacije.

Prema Alfredu Stepanu i Huanu Lincu, demokratska konsolidacija nastaje nakon okončanja tranzicije i to kada je „*postignuta dovoljna saglasnost o političkim postupcima za dolaženje do jedne izabrane vlade, kad vlada dolazi na vlast neposredno na osnovu sveopštih i slobodnih izbora, kad takva vlada ima faktičku vlast da stvara novu politiku i kad izvršna, zakonodavna i sudska vlast koju je stvorila nova demokratija ne mora da de jure deli vlast sa drugim organima*“ (Linc, Stepan, 1998: 15). Demokratija je konsolidovana kada se osigura izvjesnost njenog opstanka, i kada ona postane, kako se to popularno kaže, „jedina igra u gradu“ (Pševorski). Konsolidovana demokratija postaje jedina igra u gradu kada nijedna grupa ne pokušava da zbaci demokratski izabranu vlast i da uspostavi nedemokratski režim, do političkih promjena se može doći samo unutar ustavnog okvira i demokratskih procedura, i kada građani internalizuju demokratske norme koje predstavljaju društveni konsenzus. To znači da se svaki oblik konflikta, bio on politički, društveni, ekonomski ili neki drugi, treba rješavati institucionalnim putem.

je parlamentarizam bolji od prezidencijalizma, zbog toga što zahtijeva izgradnju koalicija i stvaranje ravnoteže između izvršne i zakonodavne vlasti, dok se u prezidencijalizmu sva moć može centralizovati u predsjedniku. Navedeno prema: Semjuel P. Huntington, *Treći talas*, Stubovi kulture, Beograd, 2004, str. 258–266.

Konsolidovana demokratija primjenjuje načelo odgovornosti, koja nije samo izborna odgovornost, već je vertikalna kroz poštovanje ustava i zakona, i horizontalna kroz osiguranje načela kočnica i ravnoteža. „*Da bi demokratija bila konsolidovana, neophodno je da postoji čitav niz ustanova koje garantuju stabilnost procesa pre nego što se dođe do ishoda. Ishod je potom nebitan (...) jer će ga garantovati funkcionisanje demokratskih ustanova*“ (Pavlović, Antonić, 2007: 190). Šmiter i Karl (Schmitter, Karl, 1991) proceduralnim uslovima određenja demokratije dodaju još dva ključna uslova; 1) izabrani predstavnici moraju sprovoditi svoja ustavna ovlaštenja bez potčinjenosti neizabranim predstavnicima, odnosno vojsci, 2) vođenje politike treba biti nezavisno od uticaja drugih političkih sistema. Levicki i Vej opštim proceduralnim uslovima (1. Slobodni, pošteni i kompetitivni izbori, 2. Pravo glasa, 3. Građanske slobode, 4. Odsustvo neizabranih autoriteta; monarh, vojska, religijska tijela...koji ograničavaju izabrane predstavnike da vladaju) dodaju još jedan, a to je postojanje **jednakih uslova za fer kompeticiju između vlasti i opozicije**. Kada je manipulisanje državnim institucijama i resursima od strane vlasti prekomjerno, narušavaju se principi demokratije i političke kompeticije (Levitsky, Way, 2010: 6).

Linc i Stepan ističu da je za konsolidaciju potrebno postojanje i međusobno preklapanje pet arena koje moraju postojati ili nastati ukoliko ne postoje. Te arene su sljedeće: 1) Slobodno i aktivno građansko (civilno) društvo; 2) Autonomno i cenjeno političko društvo; 3) Vladavina prava; 4) Efikasni državni administrativni aparat; 5) Institucionalizovano ekonomsko društvo (Linc, Stepan, 1998: 20–21). Glavni preduslov za postojanje ovih pet arena je postojanje države. Nepostojanje državne vlasti, ili veoma niska identifikacija društvenih grupa koje žele da se priključe nekoj drugoj državi, može da izazove velike probleme. Ako država nema ovakve probleme, u njoj trebaju biti izgrađene arene ili uslovi kako bi se demokratija u takvim zemljama konsolidovala.

Uloga civilnog društva u kontekstu tranzicije i konsolidacije je normativno-mobilizatorska, odnosno, ono obuhvata različite društvene grupe, pokrete i pojedince koji se motivišu i mobilišu u realizaciji svojih interesa i usmjeravanju različitih aktivnosti prema državi. Pored različitih društvenih pokreta i građanskih asocijacija, važan faktor su i obični građani koji ne pripadaju nijednoj organizaciji. Njihova uloga je često presudna kada je u pitanju masovni izlazak na ulice i oponiranje režimu, kojeg oni tjeraju da se demokratizuje, ili ga u krajnjem slučaju ruše.

U slučaju demokratske tranzicije u polukonsolidovanim demokratijama, odnos civilnog društva i države treba biti povezan i recipročan, pri čemu bi civilno društvo ostalo na određenoj distanci od države, ali bi je isto tako i prihvatiло kao nezaobilaznog partnera u procesu izgradnje demokratskih ustanova. Ovaj odnos se ne smije svesti na odnos između civilnog društva i države kao u komunističkom, odnosno nedemokratskom režimu, u kojem su ova dva pojma bili suprotstavljeni jedan drugome (ili ovaj prvi nije ni postojao), i u kojem je jedan akter nastojao da eliminiše onog drugog. Sada, kada su prihvaćeni koncepti izbornih demokratija u postkomunističkim društvima koji ih odvajaju od nedemokratskih režima, ali koji opet nisu dovoljni za potpunu konsolidaciju, uloga civilnog društva mora biti partnerska, jer samo demokratsko civilno društvo može pomoći u izgradnji ustavne demokratije.

Aktivnijim učešćem građana i organizacija civilnog društva u prevođenju njihovih interesa u javne politike utiče se na kvalitet javnih politika. Time se doprinosi približavanju građana političkom procesu i uvećanju predstavljenosti njihovih preferencija. „*Ovo postaje naročito značajno u kontekstu kartelizacije partijskog sistema kada postojeće partije zatvaraju političko tržište za nove inicijative, pa nepartijsko organizovanje građana postaje korektiv partijskog sistema, ali ujedno i značajan izazov*“ (Lončar, Spasojević, 2010: 176).

Pored aktivnog civilnog društva, Linc i Stepan ističu da veliki značaj u demokratskoj konsolidaciji treba da ima i političko društvo, u koje spadaju: „*političke stranke, izbori, odgovarajuća izborna pravila, politička vođstva, međustranački savezi i zakonodavstvo*“ (Linc, Stepan, 1998: 22). Na taj način se bira demokratska vlada koja ima moć odlučivanja, ali i koja je u stanju da prima zahtjeve iz polja civilnog društva, i nad kojom se vrši određena kontrola. Postizanjem komplementarnosti u odnosu između civilnog društva i države osigurava se balans i odsustvo pretenzija jednog od ovih aktera da sebi potčini onog drugog i nametne mu svoju unutrašnju logiku. Takav slučaj je rijedak kada je u pitanju civilno društvo, a mnogo češće je to slučaj sa državom. Često se dešavalo da civilno društvo doprinese rušenju nedemokratskog režima i da nova vlast jednostavno „ražaluje“ civilno društvo koje je obavilo svoju ulogu, i za koje je došlo vrijeme da se povuče i dopusti suvereno vođenje politike novoj vlasti. Takve situacije su kontraproduktivne za samu demokratiju, a moguć je i ponovni konflikt između vlasti i civilnog društva. U tim slučajevima konflikti treba da preko institucionalizovanih procedura dovedu do što češćeg stvaranja kompromisa. Političko društvo treba biti spremno da pravi kompromise sa zahtjevima koji dolaze iz civilnog polja. Za zaštitu civilnog društva, od velikog značaja je i vladavina prava koja utemeljuje jasnu hijerarhiju zakona kojem su svi podređeni i koje može da tumači samo nezavisno pravosuđe.

Wolfgang Merkel (Wolfgang Merkel) ističe važnu ulogu civilnog društva (pored društveno-ekonomskog konteksta i međunarodne integrisanosti) za koncept vanjske ukotvljenosti (stabilnosti) demokratije (Merkel, 2004: 44). Vanjska ukotvljenost demokratskog režima predstavlja okruženje koje ga obuhvata i stabilizuje i koje omogućava tok njegovog funkcionisanja. U opisu značaja civilnog društva uzimaju se teorijske paradigme nekadašnjih i sadašnjih političkih filozofa koje se primjenjuju na postkomunistička društva. Ovdje će ukratko biti izložene sljedeće Merklove paradigme:

1. Zaštita od proizvoljne državne vlasti: Lokovska funkcija

Za Džona Loka svaki pojedinac je nosilac prirodnih prava, odnosno on ima prava na život, slobodu i imovinu. Uloga države je u tom slučaju minimalna, tj. njena je jedina dužnost da osigura čovekovu slobodu, bez ikakvog uplitanja u nju, osim ako sloboda pojedinca nije prevazišla određene granice pa narušila slobodu drugom pojedincu. Stoga je i funkcija civilnog društva da osigura zaštitu negativnih sloboda svakog pojedinca od arbitrarног uplitanja države. Civilno društvo je prostor koji je zaštićen i odvojen od države, koji pojedinac slobodno bira i unutar kog ima pravo na grupno samoorganizovanje neometano od strane države.

2. Ravnoteža između državne vlasti i građanskog društva: Monteskjeovska funkcija

Monteske je vladavinu zakona tumačio kao ograničavanje i obuzdavanje vlasti. U sistemu podjele vlasti na izvršnu, zakonodavnu i sudsku, Monteske je opisao i ravnotežu između političke vlasti i socijetalnih mreža. To znači da se vladavina prava teško može sprovoditi ukoliko ne postoje asocijacije koje joj daju podršku, i koje kontrolišu i ograničavaju autoritet vlasti.

3. Škola demokratije: Tokvilovska funkcija

Tokvil je istražujući demokratiju u Americi istakao važnost malih društvenih asocijacija koje brinu o zajedničkom dobru i koje se smatraju začetnicima participativne demokratije u Americi. Iz njih će se kasnije razviti civilno društvo, a one služe kao ključni faktor za utemeljenje građanskih vrlina. Time se akumulira socijalni kapital, bez čijeg se uticaja demokratija ne može konsolidovati.

4. Javna sfera: Habermasovska funkcija

Habermas zagovara deliberativnu demokratiju, kojom kroz raspravu i argumentaciju civilno društvo artikuliše svoje zahtjeve i

interese i upućuje ih prema vlastima. Deliberacija je moguća kroz područje javne sfere koja nije prožeta političkom i ekonomskom moći. Zahtjevi demokratske javnosti se smatraju testom za demokratsku pravnu državu (*Isto*, 45–47).

Za brzinu demokratskih promjena i njeno efikasno konsolidovanje u svim postkomunističkim društvima najvažniji faktor je postojanje jasne političke strategije. Nepostojanje vizije kako urediti novo političko društvo je veliki problem novih demokratija. Naslijedena političko-društveno-kulturološka matrica iz prethodnog režima pravi veliki zastoj u daljoj demokratizaciji, jer nakon „prve tranzicije“ slijedi i „druga tranzicija“ koja se odnosi na demokratsku političku kulturu kojoj Ralf Darendorf daje najmanje 60 godina da se ukorijeni. Strategija demokratske konsolidacije treba dolaziti, kako iz polja političke vlasti, tako i iz polja civilnog društva. Ove dvije strategije moraju biti komplementarne jedna sa drugom.

Prema Vukašinu Pavloviću, glavni društveni protagonisti trebaju biti „**političke elite**“ (Pavlović, 2009: 90) koje moraju jasnije isprofilisati standarde za ulazak u nju, kako bi se stvorila jedna kredibilna elita koja će moći da odgovori na izazove vremena. Sa druge strane, u tome pomoći treba da joj pruži aktivno **civilno društvo**, koje treba da artikuliše inpute i da ih usmjeri prema državnoj vlasti, jer vlast nema toliki uvid u sve segmente društvenog života koji su značajni za određene socijalne grupe. Političke partije i politički lideri trebaju biti glavni akteri koji će sprovoditi političke strategije u domenu političkog društva, dok u civilnom društvu te strategije treba da sprovedu **nevladine organizacije i udruženja građana**. Za sada je iskustvo pokazalo da je polje političkih partija u većini postkomunističkih društava izrazito fragmentirano i kartelizovano, bez realnog socijalnog utemeljenja u društvenim grupama i socijalnim rascjepima. Slično je i sa civilnim organizacijama: ima ih mnogo, ali bez nekog naročitog

povezivanja i ukrupnjavanja političkih zahtjeva. Snaga i kvalitet civilnog društva, pogotovo nevladinih organizacija, se ne mogu pokazati samo u njegovoј brojnosti. Velika brojčanost je ograničavajući faktor, jer uglavnom podstiče konkurenčiju i antagonizam između različitih organizacija civilnog društva, a veliki broj njih je neaktivno, resursno ograničen i izvan političkog života. Realna snaga i relevantnost nevladinih organizacija se trebaju procjenjivati na osnovu **angažovanosti u političkom i javnom životu**. Ključan je odnos sa političkim institucijama, naročito političkim strankama, jer taj odnos doprinosi razvoju demokratije, a ne brojnost i kvantitet.

Glavni cilj političke strategije i konsolidacije demokratije u polukonsolidovanim režimima bivše Jugoslavije treba da bude efikasna i stabilna državna vlast čiji će rad moći često da bude provjeravan, a ne svakih nekoliko godina na izborima. Glavni cilj civilne strategije treba da bude izgradnja razvijenog aktivnog civilnog društva kao autonomne sfere artikulacije društvenih interesa i njene glavne funkcije da bude efektan kontrabalans državnoj vlasti.

Uspjeh demokratske konsolidacije se vidi u povezanom i recipročnom odnosu između civilnog društva i države, gdje bi civilno društvo ostalo na određenoj udaljenosti od uticaja državne vlasti, ali gdje bi je isto tako i prihvatile kao nezaobilaznog partnera u izgradnji demokratskih ustanova. Civilno društvo kao institucionalni oblik političke participacije se pokazalo kao nezaobilazna arena u konsolidovanju demokratije i kao nužni faktor demokratske stabilnosti (ukotvљenosti). Kao što je liberalnim demokratijama potrebno participativno društvo, tako je i režimima koji se demokratizuju i konsoliduju potrebno aktivno civilno društvo koje će kontrolisati i ograničavati državnu moć, i koje će biti akter bez čijeg je postojanja demokratska konsolidacija nemoguća.

3. Civilno društvo u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini

Vraćajući se ponovo na ocjene demokratskih evaluatora u slučaju BiH, možemo zaključiti da se radi o hibridnom (tranzicionom) režimu sa narušenim minimalnim uslovima izborne demokratije. Vladini pritisci na opozicione partije i kandidate su sve učestaliji. Ozbiljne slabosti dominiraju u oblastima političke kulture, funkcionalisanja vlade/vlada i političke participacije. Korupcija je široko rasprostranjena, vladavina prava je slaba, sudstvo nije nezavisno, a civilno društvo je krhko uz ograničeno polje djelovanja i zavisno od stranih donatora čime se otežava njegova održivost.

Pored relevantne i respektabilne evaluacije uticaja civilnog društva u BiH od strane demokratskih evaluatora, dometi civilnog društva se moraju objasniti i procijeniti i na osnovu političkog konteksta i institucionalnog okvira postdejtonske BiH. Da bi se bolje razumjeli statistički podaci koji govore u prilog niskoj političkoj participaciji između izbora i krhkog civilnog društva, osvrnućemo se na institucionalni okvir BiH koji uveliko determiniše politički proces i prirodu civilnog društva. Prvo ćemo „baciti svjetlo“ na relevantnost društvene strukture i institucionalnog okvira koji iz nje proizilazi – i koji djeluje ograničavajuće na razvoj i efikasnost civilnog društva – nakon čega ćemo izložiti uvid u funkcionalisanje i domete civilnog društva.

BiH je etnički duboko podijeljeno i politički nestabilno postkonfliktno društvo u kojem nema političkog niti bilo kakvog drugog konsenzusa po pitanju uređenja državne zajednice (Kasapović, 2005). Političke i društvene institucije nastaju i razvijaju se unutar istorijskog, kulturnog i društvenog konteksta u koji je BiH uronjena. U analizi dometa civilnog društva, ali i ostalih društveno-političkih istraživanja, kontekstualna varijabla ima presudnu ulogu.

Ta kontekstualna varijabla je istorijski stara i duboka vjerska, etnička i nacionalna podjela društva. Glavni rascjep u bosanskohercegovačkoj društvenoj strukturi je između etno-religijskih segmenata: Bošnjaka muslimana, Srba pravoslavaca, i Hrvata katolika. Iz viševjekovnog socijalnog rascjepa proizilaze divergentne političke tradicije, prakse i stremljenja podijeljenih društvenih segmenata. Današnji složeni politički sistem BiH utemeljen Dejtonskim mirovnim sporazumom 1995. godine predstavlja konsocijacijski model demokratije, koji je takođe i političko-institucionalni odgovor na podijeljenu društvenu strukturu. Kada ostavimo po strani debate i kritike između zagovornika teorija liberalne demokratije sa jedne strane i zagovornika konsocijacijske demokratije sa druge strane, o tome koji je model najbolji, ostaje nam da domet civilnog društva u BiH posmatramo u okviru institucionalno složenog i podijeljenog društva. Takav teorijski okvir bi predstavljao oblik „odgovornog realizma“ (McGarry, O’Leary, 2006).

Četiri temeljna načela na kojima se zasniva konsocijacijska demokratija su: 1) postojanje širokih vladinih koalicija sastavljenih od političkih elita (kartela) podijeljenih društvenih segmenata, zasnovanih na principu podjele i učestvovanja u vlasti (power-sharing); 2) postojanje grupnog veta za zaštitu interesa podijeljenih društvenih segmenata; 3) proporcionalno političko predstavljanje; 4) teritorijalna autonomija podijeljenih društvenih segmenata uz visok stepen autonomije (Lijphart, 1977). Politički sistem je izgrađen na način da političke elite svakog podijeljenog društvenog segmenta imaju presudnu ulogu u političkom procesu, jer premošćuju socijalne rascjepu i svojom „samit diplomatijom“, odvojenom od velikog uticaja građana, održavaju političku zajednicu. Pod pretpostavkom postojanja socijalnih rascjepa koji se ne ukrštaju i ne

omogućavaju građanje identitetskog, vrijednosnog ili interesnog konsenzusa, kontakte među pripadnicima podijeljenih segmenata je poželjno držati na minimumu. Za razliku od homogenih društava, u heterogenim, a pogotovo duboko podijeljenim društvima, intenzivni kontakti povećavaju stepen konfliktnosti.

Odnos između političke elite i građana unutar društvenog segmenta se zasniva na visokoj političkoj koheziji gdje se putem izbora vlast delegira od građana prema političkim predstavnicima, uz prilično ograničen domen uticaja građana na politički proces. Zbog nedostatka osnovnog gravitacionog centra ili „ontološkog sidra“ (Vasović, 2003: 39), koje predstavlja bazični društveno-politički konsenzus, politička participacija je u konsocijacijskom sistemu vlasti ograničena na participaciju unutar društvenih segmenata, bez velike mogućnosti protezanja i institucionalizovanja na nivou cijelog političkog sistema.

Prema sadržaju i sektorima u kojima djeluju, organizacije civilnog društva u BiH se mogu svrstati u područja: ljudskih prava, zdravstva i socijalne zaštite, rekonstrukcije i obnove, zbrinjavanja i pomoći raseljenim licima i izbjeglicama, psihosocijalne pomoći, kao i drugih aktivnosti koje neposredno ili posredno pružaju humanitarnu ili drugu pomoć stanovništvu (Nezavisni biro za humanitarana pitanja, 1998: 27). Složeni političko-institucionalni okvir postdejtonske BiH, izdjeljen na centralni, entitetske, kantonalne i opštinske nivoe vlasti uz prisustvo i kontrolu međunarodne zajednice, ostavio je malo manevarskog prostora za djelovanje civilnog društva. Od 1998. godine, međunarodna zajednica je započela proces intenzivnog obezbjeđivanja resursa i pomoći za razvoj civilnog društva uz poseban fokus na nevladine organizacije (NVO). Aktivno podsticanje civilno-društvenog razvoja je apostrofirano kao ključni proces izgradnje države (state-building),

demokratske tranzicije i međunacionalnog poslijeratnog pomirenja. Robusno civilno društvo je trebalo da ublaži snažnu društvenu polarizaciju i promoviše umjerenost i kompromis i dodatno oslabi uticaj dominantnih nacionalističkih političkih stranaka. Snažan podsticaj za razvoj lokalnih NVO je smatran kao plauzibilan način artikulacije i agregacije interesa običnih građana naspram konfrontirajuće politike nacionalističkih političkih elita. Podsticaj za razvoj demokratskih vrlina i političke kulture, od strane Zapadnih donatora i međunarodnih NVO, je trebao da generiše ekonomski razvoj, društvenu stabilnost i postepeno povlačenje međunarodne administracije iz BiH (Chandler, 2000). Umjesto ponovnog oživljavanja socijalnih mreža i institucija društvene povezanosti iz prijeratne istorije, strana pomoć je težila stvaranju novih profesionalnih i *policy* orijentisanih NVO.

Međutim, intuitivno prihvatljive namjere međunarodnih donatora su u stvarnosti pokazale svoje protivrječnosti. Vođeni sa vrha prema dole, novi međunarodni pokušaji oživljavanja BiH su civilno društvo pretvorili u arenu za implementaciju „tehnokratskih agendi“ (Belloni, 2013: 281). Problemi sa kojima se suočavaju civilno društvo i NVO u BiH su dvostrukе prirode. Sa jedne strane, liberalno-demokratski i građanski koncept društva, multietnički i integracionistički projekti i prijedlozi podsticani od strane međunarodnih aktera nisu mogli da se uspješno implementiraju u etnički segmentiranom društvu. Sa druge strane, podsticanje proliferacije organizacija civilnog društva proizvelo je slabo održivo civilno društvo, zavisno od međunarodnih donatora.

Etnički duboko podijeljeno društvo uz teritorijalnu autonomiju etničkih segmenata uticalo je na razvoj segmentiranog civilnog društva duž linija etničkih socijalnih rascjepa, bez mogućnosti njihove integracije. Organizacije civilnog društva su se

vezale za svoje etničke segmente, pa je kooperacija između različitih segmentalnih organizacija sa sličnim interesima postala gotovo nemoguća. Zakonski okvir koji reflektuje kompleksnu strukturu vlasti i podijeljenu prirodu društva djeluje ograničavajuće na aktivnosti civilnih organizacija. U BiH postoje četiri zakona koja regulišu aktivnosti civilnog društva (po jedan za nivo države BiH, Republike Srpske, Federacije BiH i Brčko Distrikta), pa prema tome mjesto registracije organizacije određuje njen segmentalni karakter koji je sprečava u vođenju aktivnosti na teritoriji koju kontroliše drugi etnički segment. „*U tom kontekstu organizacije civilnog društva nisu uspjele u svome pokušaju da se agregiraju preko etničkih linija, izgrade javno mnjenje i izvrše uticaj na politički proces*“ (Isto: 286). Može se izvući zaključak da organizacije civilnog društva i NVO mogu da utiču, mada ograničeno, na politički proces i kreiranje javnog mnjenja unutar svojih etničkih segmenata. Integracionističke i multietničke organizacije i agende, koje su podsticali međunarodni donatori, nisu uspjele da se ukorjene i prihvate u sva tri podijeljena segmenta. Njihov uticaj je takođe relativno ograničen, i u isto vrijeme za neke segmente prihvatljiv a za druge ne.

Jens Sorensen kritikuje pristup međunarodnih donatora koji su pomagali apolitične NVO, u suprotnosti sa dominantnom etničkom političkom sferom. One nisu mogle da sprovedu demokratizujuću civilnu strategiju, niti da se suprotstave dominantnom političkom diskursu i da mobilisu značajnu političku podršku. Kontradikcija se nalazi u činjenici da se od civilnog društva očekivalo postizanje političkih ciljeva kroz primjenu apolitičnih sredstava (Sorensen, 1997: 35). Podsticanje društvene transformacije u pravcu Zapadnog modela liberalne demokratije nailazi u slučaju BiH na kontekstualnu prepreku, a to je istorijski duboko podijeljeno

društvo, unutar kojeg glavni društveni segmenti imaju divergentne istorijske, kulturne, društvene i političke tradicije.

Podstičući proliferaciju NVO-a⁶, i direktno ih finansirajući, Roberto Beloni smatra da su NVO postale previše zavisne od strane pomoći, zbog čega su često primjenjivale prioritete svojih donatora umjesto artikulacije i kanalisanja potreba lokalnih zajednica (Belloni, 2008: 97). Materijalna zavisnost je prioritete lokalnih NVO udaljila od lokalnih potreba, čime je dodatno osnažena pozicija političkih elita, iako su NVO podsticane kao konkurenti političkim elitama. Sa ciljem da budu finansirane, NVO su djelovale prema preferencijama i zahtjevima svojih finansijera, umjesto prema potrebama lokalnih zajednica kojima su NVO trebale da služe. NVO su svaki projekat koji su nudili tretirali kao izvor prihoda, bez obzira na to da li su ti projekti bili adekvatni ciljevima i zadacima organizacije.

Kompeticija za inostrana sredstva je narušila kooperaciju i dugoročno planiranje između lokalnih NVO. Skoro svi donatorski grantovi su bili ograničeni na godinu dana ili manje, čime su kratkoročni ciljevi potkopavali strukturalno važnije dugoročne ciljeve i strategije. Izgleda da nije iznenađujuće što su kompeticija i nesigurnost između lokalnih organizacija učinile međusobnu kooperaciju i promociju dugoročnih agendi otežavajućom (Smille and Todorović 2001).

Građani BiH pokazuju nepovjerenje prema međunarodnim ekspertima koji uglavnom ne govore domaći jezik i imaju ograničeno znanje o lokalnim potrebama. Proces edukacije i razvijanja vještina često je pragmatično vezan za pisanje projekata i prikupljanje sredstava, a ne za poboljšanje političke participacije (Evans-Kent and Bleiker 2003). Fenomeni nazvani „kultura projekata“ i

⁶ Prema USAID-ovim podacima iz 2013. godine, u BiH ima preko 12.000 organizacija civilnog društva, od čega je oko polovinu aktivno.

„projektomanija“ su preplavili NVO sektor koji je postao „opsjednut“ pisanjem projekata i prihvatanjem interesa stranih finansijera. Ciklični i samopodstičući proces pisanja prijedloga projekata, njihove realizacije, pa zatim ponovnog pisanja novih prijedloga je narušavao smisao NVO-a, i otudio ga od stvarnih lokalnih potreba.

Kada NVO ispune očekivanja svojih finansijera, raspodjela sredstava stvara hijerarhiju između lokalnih NVO. Ona se manifestuje kroz nesrazmjernost između manjeg broja razvijenih NVO u većim gradovima, koje imaju najveću korist iz razmjene sa međunarodnim donatorima, i većeg broja malih NVO i građanskih udruženja koji imaju velike probleme u prikupljanju materijalnih sredstava (Sterland, 2003). Korisnici stranih sredstava su uglavnom pojedinci i NVO usmjerene na javni interes, bazirani u većim BiH gradovima, koji oličavaju vrijednosti, interes i ciljeve srednje klase i koji prihvataju prioritete stranih donatora (Belloni, 2013: 287). Pomoć stranih donatora je usmjerena prema organizacijama građanske i multietničke orijentacije koje izražavaju stavove suprotne etničkom političkom diskursu, dok se zaobilaze organizacije koje se ne uklapaju u njihove parametre, kao što su etničke NVO koje su većinski vezane za promociju interesa svojih etničkih segmata (religijske grupe, kulturne organizacije, organizacije veterana rata, sindikati...). „*Zanemarujući ovakve organizacije, strani donatori nisu uzimali u obzir značajne lokalne potrebe, dok su istovremeno promovisali artificijelno civilno društvo sa ograničenim vezama sa lokalnom realnošću*“ (Isto, 287).

Ograničeni uticaj građenja civilnog društva kombinovan sa smanjenjem međunarodnog finansiranja je doveo do revidiranog pristupa međunarodnih donatora. Prije oko deset godina oni su veću pažnju posvetili održivosti NVO sektora umjesto do tada spoljašnjeg dirigovanja projektima, usmjeravajući ga prema različitim nivoima

vlasti kako bi se uspostavio partnerski odnos i implicitno zaobišla zavisnost od strane pomoći uz izgradnju samoodrživosti. Pristup je bio dvosmjeren, „*donatori su simultano sprovodili pritisak na NVO i državne vlasti (opštinska, kantonalna, entitetska i državna) da se partnerstvo uspostavi*“ (Fagan, 2005: 411). Danas, za razliku od početne faze koja je bila prožeta projektomanijom, aktivnosti NVO-a uključuju i pružanje usluga zajedno sa vlastima ili umjesto njih.

Međutim, teško je predvidjeti do kada će NVO imati ulogu partnera i kada će se pomjeriti prema političkom zagovaranju koje je bitna karakteristika razvijenog civilnog društva. Društveno angažovanje pod okriljem različitih nivoa vlasti govori o tome da NVO više osigurava pomoć i podršku nego što djeluje kontrabalansirajuće i zadržava kritičku distancu. Uprkos potpisanim „Sporazum o razumijevanju“ 2007. godine između Savjeta ministara BiH i predstavnika NVO sektora koji osigurava kooperaciju i konsultovanje ministara na državnom nivou sa organizacijama civilnog društva, povezanost civilnog društva sa političkim sistemom je i dalje slaba. Generalno, organizacije civilnog društva nisu konsultovane u fazama formulisanja politika. Ako takvi kontakti postoje onda su uglavnom inicirani od strane civilnog društva. NVO koje nisu kooptirane u sistem vlasti, i sa kojima se ne upravlja sa političkog vrha, više se bave monitoringom i izvještavanjem o radu organa vlasti. Zbog toga je vlast često neprijateljski nastrojena prema njima, dok sve češće u politički diskurs ulaze termini kao što su „strani agenti“ i „strani plaćenici“ kojima se nastoje diskreditovati organizacije koje apostrofiraju kriminal, korupciju i netransparentnost organa vlasti.

Prema empirijskim podacima Indeksa održivosti organizacija civilnog društva⁷, kojeg je kreirala Američka agencija za međunarodni razvoj (USAID), sektor civilnog društva u BiH je u procesu „razvoja održivosti“ (sustainability evolving). Kao ključni problem ističe se finansijska održivost jer se, kao što je već spomenuto, mnoge organizacije oslanjaju na interes svojih donatora i mnogo vremena provode u prikupljanju sredstava, što dalje ometa razvijanje organizacionih kapaciteta. Članovi NVO uglavnom imaju kratkotrajne ugovore, nekolicina ih ima stalne pozicije, dok je najveći broj volontera. Mali broj građana je uključen u NVO aktivnosti i rijetko su konsultovani kada je u pitanju priprema prijedloga projekata, gdje je u većini slučajeva jedna osoba odgovorna za donošenje odluka. NVO nastoje da imaju što šire polje djelovanja bazirajući se na pisanje projekata za koje nemaju dovoljno stručnosti. Kada je u pitanju javni imidž, građani i dalje misle da NVO ne rješavaju političke i ekonomski probleme, zahvaljujući malom znanju građana o svrsi NVO, manjku transparentnosti od strane mnogih NVO i malom interesovanju medija za izvještavanje o uspjesima NVO. Vladini zvaničnici generalno ne prepoznaju NVO kao relevantnog partnera u kreiranju zakona i politika (The 2013 CSO Sustainability Index: 42–48).

Organizacije civilnog društva u BiH ne uspijevaju da ostvare svoju normativno-mobilizersku ulogu u motivisanju i mobilisanju građana za političku participaciju u političkoj sferi. Iako je u Sarajevu, Tuzli i Banjoj Luci bilo primjera spontanog okupljanja i protestovanja građana i civilno-društvenih organizacija protiv socijalne nepravde, kriminala, korupcije i netransparentnosti

⁷ Indeks održivosti organizacija civilnog društva procjenjuje aktivnost nevladinih organizacija u sedam oblasti: zakonsko okruženje, organizacioni kapaciteti, finansijska održivost, javno zagovaranje (advocacy), pružanje usluga, infrastruktura i javni imidž; *The 2013 CSO Sustainability Index for Central and Eastern Europe and Eurasia*.

političkih elita, organizacije civilnog društva su i dalje slabo vezane sa svoje lokalne sredine i socijalne baze. Umjesto „bottom-up“ strategije koja je trebala da ponudi alternativu etničkim političkim kartelima, na snazi imamo spolja dirigovanu „top-down“ strategiju stranih donatora koja je za sebe vezala civilno-društvene organizacije i odvojila ih od rješavanja realnih problema građana. Sa druge strane, nepovjerenje građana prema organizacijama civilnog društva – proizašlo iz razočaranosti novim političkim i ekonomskim sistemom, ranijim iskustvom sa komunističkim organizacijama i ukorijenjeno u parohijalno/podaničku političku kulturu – onemogućava ih u političkoj i civilno-društvenoj participaciji. Takođe, strani donatori su nastojali da u etnički i institucionalno podijeljeno društvo sa centrifugalnim tendencijama implementiraju centralistički i centripetalni model civilnog društva. Zbog toga, civilno društvo ne uspijeva u potpunosti da se agregira iznad etničkih podjela, već egzistira sa ograničenim kapacitetima i političkim dometima u svojim etničkim segmentima u kojima je podređeno političkim elitama na vlasti.

Literatura

- Arblaster, Anthony (2002): *Democracy*, Open University Press;
- Almond, Gabrijel; Verba, Sidni (2000): *Civilna kultura*, Politička kultura, Zagreb;
- Bachrach, Peter (1969): *The Theory of Democratic Elitism*, University of London Press, London;
- Barber, Benjamin (2003): *Strong Democracy – Participatory Politics for a New Age*, University of California Press;
- Belloni, Roberto (2013): „*Bosnia: Building states without societies? NGOs and civil society*“, in: David Chandler and Timothy D. Sisk (eds), *The Routledge Handbook of International Statebuilding*, Routledge, London and New York, str. 281–293;
- Belloni, Roberto (2008): *State Building and International Intervention in Bosnia*, Routledge, London and New York;
- Beetham, David (2006): *Democracy - a beginners guide*, Oneworld, Oxford;
- Birch, Anthony H. (2007): *The concepts and theories of modern democracy*, Routledge, New York;
- Bobio, Norberto (1990): *Budućnost demokratije – odbrana pravila igre*, Filip Višnjić, Beograd;
- Carothers, Thomas: (2002): The End of the Transition Paradigm, *Journal of Democracy*, Vol. 13, No. 1;
- Chandler, David (2000): *Bosnia: Faking Democracy after Dayton*, Pluto Press, London;

- Cohen, Joshua (1989): „*Deliberation and democratic legitimacy*“, u:
A. Hamlin and P. Pettit (eds), *The Good Polity: Normative Analysis of the State*. Oxford: Blackwell;
- Čupić, Čedomir (2004): „*Demokratska vladavina*“, u: Ros Harison, *Demokratija*, Klio, Beograd;
- Dahl, Robert (1956): *A Preface to Democratic Theory*, The University of Chicago Press, Chicago and London;
- Dahrendorf, Ralf (1990): *Reflections in the Revolution in Europe*, New York: Times/Random House;
- Dal, Robert (1997): *Polarhija – participacija i opozicija*, Filip Višnjić, Beograd;
- Democracy Index (2014): Democracy and its discontents, *Economist Intelligence Unit*, <http://www.eiu.com/>;
- Diamond, Larry (1999): *Developing Democracy*, The John Hopkins University Press;
- Dryzek, John (2000): *Deliberative Democracy and Beyond-Liberals, Critics, Contestations*, Oxford University Press;
- Evans-Kent, B. and Bleiker, R. (2003): Peace Beyond the State? NGOs in Bosnia and Herzegovina, *International Peacekeeping*, 10: 103–19;
- Fagan, Adam (2005): Civil society in Bosnia ten years after Dayton, *International Peacekeeping*, 12:3, 406–419;
- Fishkin, James (1991): *Democracy and Deliberation: New Directions for Democratic Reform*, New Haven: Yale University Press;

- Gutmann, Amy and Thompson, Dennis (1996): *Democracy and Disagreement*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge;
- Habermas, Jürgen (1987): *The theory of communicative action, volume 2: Lifeworld and system: a critique of functionalist reason*, Beacon Press, Boston;
- Huntington, Samuel (2004): *Treći talas, Stubovi kulture*, Beograd;
- Hauard, Mark (2008): *Slabost civilnog društva u postkomunističkoj Evropi*, Građanske inicijative, Beograd;
- Held, David (2006): *Models of Democracy*, Polity Press, Cambridge;
- Jenei, Gyorgy; Kuti, Eva (2008): „The third sector and civil society“, in: *The Third Sector in Europe- prospects and challenges*, (eds) Stephen P. Osborne, Routledge, London and New York;
- Kanungam, Frenk (2003): *Teorije demokratije*, Filip Višnjić, Beograd;
- Kasapović, Mirjana (2005): *Bosna i Hercegovina: podijeljeno društvo i nestabilna država*, Politička kultura, Zagreb;
- Kimlik, Vil (2009): *Savremena politička filozofija*, Nova srpska politička misao, Beograd;
- Kin, Džon (2003): *Civilno društvo*, Filip Višnjić, Beograd;
- Kornhauser, William (1959): *The Politics of Mass Society*, The Free Press of Glencoe, Illinois;
- Lake, Ronald La Due; Huckfeldt, Robert (1998): Social Capital, Social Networks, and Political Participation, *Political Psychology*, Vol. 19, No. 3, pp. 567–584;

- Levitsky, Steven., Way, Lucan (2010): *Competitive Authoritarianism – Hybrid Regimes After the Cold War*, Cambridge University Press;
- Levitsky, Steven; Way, Lucan (2002): The Rise of Competitive Authoritarianism, *Journal of Democracy*, Vol. 13, No. 2;
- Lijphart, Arend (1977): *Democracy in Plural Societies*, New Haven and London University Press;
- Linc, Huan; Stepan, Alfred (1998): *Demokratska tranzicija i konsolidacija*, Filip Višnjić, Beograd;
- Lipset, Seymour Martin; Lejkin, Džeјson M. (2006): *Demokratski vek*, Alexandria Press, Beograd;
- Lončar, Jelena; Spasojević, Dušan (2010): „Institucionalni mehanizmi saradnje države i civilnog društva“, *Savremena država: struktura i socijalne funkcije* (priredili Vukašin Pavlović, Zoran Stojiljković), Konrad Adenauer Stiftung, FPN, Beograd;
- McGarry, John., O’Leary, Brendan (2006). „Consociational Theory, Northern Ireland’s Conflict, and its Agreement 2. What Critics of Consociation Can Learn from Northern Ireland“, *Government and Opposition*. (4) 2:249–277;
- Merkel, Wolfgang (2004): Embedded and Defective Democracies, *Democratization*, Vol. 11, No. 5;
- Mil, Džon Stjuart (1989): Razmatranja o predstavničkoj vladi, u: *Izabrani politički spisi* (drugi svezak), Informator i Fakultet političkih znanosti, Zagreb;
- Muller, Edward N; Seligson, Mitchell A. (1994): Civic culture and democracy: the question of causal relations, *American Political Science Review*, Vol. 88, No. 3;

Nations in Transit 2015, Freedom House,
<http://www.freedomhouse.org/>;

Nezavisni biro za humanitarna pitanja (1998): *Lokalni NVO sektor u Bosni i Hercegovini – problemi, analize i preporuke*, Sarajevo;

O'Donnell, Guillermo: (1996): Illusions About Consolidation, *Journal of Democracy*, Vol. 7, No. 2;

Offe, Clauss (1997): „Micro-aspects of democratic theory: what makes for the deliberative competence of citizens“, in: Axel Hadenius (eds), *Democracy's victory and crisis*, Nobel Symposium No. 93, Cambridge University Press;

Offe, Clauss. and Preuss, Urlich. (1991): „Democratic institutions and moral resources“, in D. Held (ed.), *Political Theory Today*. Cambridge: Polity;

Pateman, Carol (1970): *Participation and Democratic Theory*, Cambridge University Press, Cambridge;

Patnam, Robert (2008): *Kuglati sam – slom i obnova američke zajednice*, Mediteran, Novi Sad;

Patnam, Robert (2003): *Kako demokraciju učiniti djelotvornom*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb;

Pavlović, Dušan; Antonić, Slobodan (2007): *Konsolidacija demokratskih ustanova u Srbiji posle 2000. godine*, JP Službeni glasnik, Beograd;

Pavlović, Vukašin (2011): *Država i društvo*, Čigoja štampa, Beograd;

Pavlović, Vukašin (2009): *Društveni pokreti i promene*, JP Službeni glasnik, JP Zavod za udžbenike, Beograd;

- Pavlović, Vukašin (2009b): *Civilno društvo i demokratija*, JP Službeni glasnik, JP Zavod za udžbenike, Beograd;
- Podunavac, Milan (2006): *Poredak, konstitucionalizam, demokratija*, Čigoja štampa, Beograd;
- Przeworski, Adam (2010): *Democracy and the Limits of Self-Government*, Cambridge University Press;
- Ruso, Žan-Žak (2011): *Društveni ugovor*, Filip Višnjić, Beograd;
- Sartori, Đovani (2001): *Demokratija – šta je to?*, CID, Podgorica;
- Schmitter, Philippe C. (1997): „Civil Society East and West“, in: *Consolidating the Third Wave of Democracies*, edited by Lary Diamond and others, The Johns Hopkins University Press, Baltimor and London;
- Schmitter, Philippe C; Karl, Terry Lynn (1991): What Democracy Is...and Is Not, *Journal of Democracy*, Vol. 2, No. 3;
- Smillie, I. and Todorović, G. (2001): „Reconstructing Bosnia, Constructing Civil Society: Disjuncture and Convergence“, in I. Smillie (ed.) *Patronage or Partnership: Local Capacity Building in Humanitarian Crisis*, Bloomfield CT: Kumarian Press;
- Sorensen, Jens (1997): Pluralism or Fragmentation, *War Report*, May 1997, str. 34–35.
- Sterland, B. (2003): *Serving the Community: An Assessment of Civil Society in Rural BiH*, Daedalos Association for Peace Education Work, Sarajevo;
- Stojiljković, Zoran (2008): *Partijski sistem Srbije*, JP Službeni glasnik, Beograd;

- Sztompka, Piotr (1991): The Intangibles and Imponderables of the Transition to Democracy, *Studies in Comparative Communism*, Vol. 24, No. 3;
- The 2013 CSO Sustainability Index*: United States Agency for International Development. <https://www.usaid.gov/>;
- Vasović, Vučina (2006): *Savremene demokratije I*, JP Službeni glasnik, Beograd;
- Vasović, Vučina (2003): Predgovor – Lajphartova konsociaciona demokratija, str. 5–67., u: Arend Lajphart, *Modeli demokratije – oblici i učinak vlade u trideset šest zemalja*, Službeni list SCG, Beograd; CID, Podgorica;
- Šumpeter, Jozef (1998): *Kapitalizam, socijalizam i demokratija*, Plato, Beograd.

Društvo, pojedinac, sloboda

dr Srđan Puhalo, psiholog

1. Uvod

Demokratija teži jednakoj participaciji svih građana, a za funkcionisanje demokratije neophodni su slobodni i aktivni građani, spremni da se udružuju zarad ostvarenja svojih ciljeva i što veća njihova dobrovoljna uključenost u javnoj sferi. Primoravanje i prisiljavanje građana na političke aktivnosti je odlika autoritarnih i totalitarnih društava. Za naš rad nije potrebno da razvijamo tezu o demokratiji kao najmanje lošem obliku vladavine, već ćemo staviti akcenat na građanina koji autonomno odlučuje o stvarima koje su bitne za njega kao pojedinca i zajednicu kojoj pripada.

„Demokratski proces je kao i sve ljudske aktivnosti nesavršen, ali njegova snaga leži u prepostavci da su ljudi najbolji krojači (ili sudije) svoje subbine. Uspeh demokratije meri se učešćem javnosti u ovom procesu, poštovanjem građanskih prava i reakcijom sistema na zahteve naroda.“ Ovo su riječi Rasel Dalton (prema Orlović, 2008) u kojem on ukazuje na transformaciju demokratije i mogućnost da se prilagodi građanima. Robert Dal (prema Orloviću, 2008) smatra da građani imaju pravo i mogućnosti da „formulišu svoje preference, da izraze svoje preference ostalim građanima i vlasti, putem individualne i kolektivne akcije, i da njihove preference imaju jednaku važnost i težinu.“ Vladimir Pavićević (2009) ističe da „status građanina podrazumeva određeni krug prava, sloboda i dužnosti kojima individua raspolaze u okviru političke zajednice kojoj pripada, a svaka dobro uređena zajednica prepostavlja jasno i precizno formulisana prava i dužnosti pripadnika te zajednice. Ljudska prava i slobode su onaj limit koji vlast ne sme da prekorači ukoliko slovi kao

demokratska. Njima se građanima zajednice garantuje sloboda (sloboda pod zakonom) i omogućavaju izvesna prava koja im pružaju šansu da sami utiču na funkcionisanje zajednice i da na odgovarajući način mogu da vrše kontrolu onih koji se nalaze na vlasti.“ On ističe četiri generacije sloboda i prava čovjeka: građanska, politička, socijalno-ekonomska i nova ljudska prava.

Postavlja se pitanje: da li danas previše očekujemo od građanina Bosne i Hercegovine tj. da li je njegova politička svijest i politička kultura toliko razvijena da on kao građanin stane u odbranu demokratije i njenih načela i vrijednosti? Sjetimo se riječi Ralfa Derendorfa koji je kazao: „*Za donošenje demokratskog ustava potrebno je šest mjeseci, za demokratsku institucionalizaciju šest godina, i za stvaranje slobodnog demokratskog društva 60 godina*“. Mi u stvari danas govorimo o stupenu razvoja građanskog ili demokratskog identiteta kod stanovnika Bosne i Hercegovine. Stvaranje demokratskog identiteta je posebno zanimljivo kod zemalja u tranziciji, imamo li u vidu da se proces transformacije iz autoritarnog poretku u demokratski ne može ostvariti bez političke rekonstrukcije koja će omogućiti da se putem političke socijalizacije formiraju individue kao građani. Taj proces transformisanja podanika države u građanstvo nije nimalo lak. Za to je potrebno vrijeme. U našem društvu i nove političke partije se ponašaju na autoritarni način, naročito vođe tih stranaka. Postavlja se pitanje: da li promjenu političke infrastrukture prati i promjena svijesti pojedinaca? Zbog toga mi danas u Bosni i Hercegovini imamo demokratiju koja formalno zadovoljava najveći broj kriterijuma demokratskog društva (višepartijski sistem, učestale izbore, mogućnost promjene vlasti i slično), ali suštinski mi smo još uvijek daleko od istinske demokratije.

Politički pluralizam u Bosni i Hercegovini počinje 1990. godine, kada su na prvim višestranačkim izborima pobijedile tri narodne stranke, po svojoj strukturi jednoetničke: Stranka demokratske akcije, Srpska demokratska stranka i Hrvatska demokratska zajednica BiH. Ove tri stranke su osvojile 84% poslaničkih mjeseta u Parlamentu Bosne i Hercegovine. Građanske stranke kao multietničke svedene su na marginalnu opoziciju sa 16% poslaničkih mjeseta u Parlamentu Bosne i Hercegovine. Početkom 1991. godine, ove tri partije formiraju višestranački parlament i vladu. Na prijedlog Badinterove arbitražne komisije obrazovane od strane Evropske zajednice, parlament je donio odluku o sprovođenju referendumu građana Bosne i Hercegovine za nezavisnu i suverenu državu Bosnu i Hercegovinu 28. februara i 1. marta 1992. godine. Na referendum je izašlo 64% građana upisanih u birački spisak, dok je najveći broj Srba referendum bojkotovao. Za nezavisni i suvereni državno-pravni status Bosne i Hercegovine opredijelilo se 99% građana koji su izašli na referendum. Uslijedio je četvorogodišni rat, koji je okončan potpisivanjem Dejtonskog mirovnog sporazuma 1995. godine. Odredbama Dejtonskog mirovnog sporazuma potvrđen je državno-pravni i međunarodno-pravni subjektivitet države Bosne i Hercegovine, zatim članstvo u OUN-u i međunarodno priznate granice. Mandat za provođenje Dejtonskog mirovnog sporazuma dobine su vojne i civilne snage međunarodne zajednice i Evropske unije. Vojni aspekt Dejtonskog mirovnog sporazuma implementirale su snage NATO saveza. Civilni aspekt provođenja Dejtonskog mirovnog sporazuma pripao je u nadležnost Visokom predstavniku međunarodne zajednice. Od tada je Bosna i Hercegovina ustrojena sa dva entiteta, deset kantona, a 1999. godine grad Brčko dobija status distrikta.

Ali, kakva je danas situacija u Bosni i Hercegovini?

Da bismo došli do odgovora, moraćemo se ponovo vratiti pojmu političke kulture koja će nam pomoći da sagledamo trenutno stanje u Bosni i Hercegovini. Prije svega, definisaćemo političku kulturu kao „*deo opšte kulture koji ima svoju objektivnu stranu (institucionalnu infrastrukuru političkog života) i subjektivnu stranu orijentacije pojedinaca i socijalnih grupa ka političkim objektima, a koje (orientacije) sadrže kognitivnu, vrednosnu, motivacionu i akcionu (ponašajuću) komponentu, tako strukturisane da utiču na političke i druge procese u društvu*“ (Pantić, 2009). Još su G. Almond i S. Verba 1963. godine u svojoj knjizi „*The Civic Culture*“ (1989) tvrdili da je politička kultura spona između mikro (subjektivnog) i makro (objektivnog) pristupa u razumijevanju politike u određenom političkom sistemu. Verba (prema Vujčić, 1993) ističe četiri dimenzije kojima se može opisati politička kultura, a to su:

- nacionalni identitet,
- identifikacija sa sugrađanima,
- državni output i
- proces političkog odlučivanja.

Nacionalni identitet je središnja jedinica političke integracije jednog naroda. Pod nacionalnim identitetom se u stvari krije odgovor na pitanje koje стоји pred svakim pojedincem: „*Koja je moja država?*“ Dok se ovo pitanje ne razjasni, vrlo često sva ostala pitanja postaju manje važna. Naravno, ovaj proces nikad nije okončan, jer uvijek traje „borba“ između nacionalne individualizacije i nacionalnih integracija. Možemo reći da Bosna i Hercegovina, kao i njeni stanovnici, ima ozbiljnu krizu identiteta. Danas je etnički identitet jedan od primarnih identiteta u Bosni i Hercegovini (Čekrljija, 2006; Puhalo 2006). To se osjeća na svakom koraku – od problema sa ustavnim uređenjem zemlje, izbornim zakonom, odnosom kolektivnih i individualnih ljudskih prava, do problema sa

nacionalnom grupom predmeta u obrazovanju, nazivom jezika kojim se govori, sportskih manifestacija i slično.

Identifikacija sa sugrađanima/sudržavljanima podrazumijeva povjerenje na horizontalnom nivou. Pod tim podrazumijevamo svijest o svojim sugrađanima/sudržavljanima, povjerenje koje imamo prema njima i procjena njihovog povjerenja u nas kao političke subjekte. Generalno gledajući, socijalni kapital u Bosni i Hercegovini je na niskom nivou i to pokazuje jedno od rijetkih istraživanja tog fenomena Šalaja (2009). On zaključuje: „*Razine socijalnog povjerenja u Bosni i Hercegovini su niske, no uklapaju se u prosjek drugih postkomunističkih europskih država. Ono što zabrinjava jesu niske razine povjerenja između tri nacionalne skupine. Postojanje snažne unutargrupne lojalnosti uz istodobno nepovjerenje prema drugim nacionalnim grupama ne predstavlja dobru polazišnu osnovu za politički razvoj. Duboka podijeljenost unutar političke zajednice vidljiva je i u odnosu prema samim granicama te političke zajednice, pa tako čak dvije trećine ispitanika srpske nacionalnosti ima negativan odnos prema državi u kojoj žive. Takvi rezultati sugeriraju da u Bosni i Hercegovini ne postoji normativni konsenzus o granicima i vrijednostima političke zajednice u kojoj bi sve nacionalne grupe mogle živjeti.*“ Istraživanja socijalne distance (Turjačanin, 2000; Turjačanin i sar., 2002; Puhalo, 2003; Turjačanin, 2004; Opačić i sar., 2005; Puhalo, 2007; UNDP, 2007. i 2008, Puhalo, 2009; Šalaj, 2009) i stereotipa (Turjačanin i sar., 2002; Turjačanin, 2004; Turjačanin, 2007; Puhalo, 2009) pokazuju da su neke etničke grupe spremnije da žive jedni pored drugih nego jedni sa drugima. Možemo reći da u Bosni i Hercegovini postoje tri javna mnjenja (srpsko, hrvatsko i bošnjačko) koja djeluju paralelno i koja kao takva ne omogućavaju kreiranje jedinstvenog javnog mnjenja na državnom nivou.

Treći faktor pod nazivom *državni output* se odnosi na rezultate vladanja i sistemu očekivanja koje od vlasti i države imaju pojedinci i društvene grupe. To se može opisati i kroz pitanje: „*Šta država čini i šta njeni građani očekuje da čini za njih?*“ Berto Šalaj u svom istraživanju iz 2009. godine pokazuje da je „*povjerenje u političke institucije kao što su Predsjedništvo BiH, Parlamentarna skupština, Vijeće ministara BiH i političke stranke u značajnoj mjeri niže od povjerenja u institucije kao što su vojska, policija, školstvo, mediji i nevladine organizacije. Očigledno je da i u Bosni i Hercegovini, kao i u većini drugih demokratskih država, samo u još izraženijoj mjeri, postoji snažno nepovjerenje građana prema političarima i političkim institucijama*“. Istraživanja društvenih ciljeva kod građana Bosne i Hercegovine (Puhalo, 2011, 2014) je pokazalo da oni očekuju da političari i vlasti od Bosne i Hercegovine „naprave“ normalnu državu. Građani najviše traže: borbu protiv kriminala i korupcije, zaposlenost, pravnu državu, životni standard i socijalnu pravdu. U jednom „pristojnom“ društvu ovi ciljevi bi se podrazumijevali, ali kod nas je to nešto za što se treba još uvijek boriti. Istraživanje Puhala iz 2014. godine pokazuje da glasači više vjeruju u institucije od apstinenata. I jedni i drugi najviše vjeruju vjerskim ustanovama, policiji i medijima, a najmanje institucijama izvršne vlasti i političkim partijama. Ako pogledamo neke objektivne podatke onda slika postaje još sumornija. Broj nezaposlenih građana u Bosni i Hercegovini iznosi 44,6%¹, skoro 500.000 građana nema zdravstveno osiguranje², imamo skoro podjednak broj zaposlenih i penzionera³, a 77% mladih želi da napusti zemlju⁴.

¹<http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/sumorna-statistika-u-bih-za-15-godina-130000-nezaposlenih-vise>

² <http://www.nezavisne.com/novosti/drustvo/Pola-miliona-gradjana-BiH-bez-zdravstvenog-osiguranja-271239.html>

³ <http://www.nezavisne.com/novosti/drustvo/Pola-miliona-gradjana-BiH-bez-zdravstvenog-osiguranja-271239.html>

⁴ http://www.oia.mladi.info/index.php?type=1&a=static_content&id=1

Proces političkog odlučivanja je četvrta dimenzija političke kulture po Verbi. Almond i Verba (1989) definišu tri načina odlučivanja i to: parohijalni, podanički i građanski. Parohijalna kultura omeđena je granicama i možemo je nazvati i lokalna politička kultura. Podanička kultura ima pasivne građane sklone podržavanju autoriteta, dok građanska kultura podrazumijeva participaciju građana u politici. Naravno, ova tri načina odlučivanja nisu jasno razgraničeni i u zavisnosti od toga koji dominira i pojedina društva svrstavamo u određene kategorije. Iako nemamo empirijske dokaze za to, možemo utvrditi da je u Bosni i Hercegovini dominantna parohijalna i podanička kultura odlučivanja. S jedne strane, složena struktura zemlje stvorila je tri etnička javna mnjenja koja međusobno veoma malo komuniciraju i takve politike su lokalizovane i samim tim imaju ograničen domet (kanton ili entitet). S druge strane, stanovnici Bosne i Hercegovine nisu imali mnogo prilika ni mogućnosti da osjete „čari“ građanskog aktivizma. To pokazuje i istraživanje Puhala (2014) koje pokazuje da se, generalno gledajući, glasači i apstinenti ne razlikuju u velikoj mjeri kada se govori o stepenu društvene participacije. Manje od polovine glasača i apstinenata je učestvovao u potpisivanju peticija, a na mirnim protestima tek svaki peti. Činjenica da je izlaznost na izbore 1996. godine bila nešto viša od 80%, da bi 2014. godine ona iznosila oko 55%⁵, takođe ukazuje na smanjenje participacije građana u političkom životu zemlje. Takođe, ne smijemo zaboraviti da na izbornu participaciju u velikoj mjeri utiče i aktivnost međunarodne zajednice, koja je u jednom periodu svojim odlukama „prepravljala“ volju glasača zabranjujući pojedinim političarima da se bave politikom (smjena Poplašena⁶, kao i zabrane djelovanja drugim

⁵ <http://www.24sata.info/izbori/209992-konrad-adenauer-potrebna-veca-izlaznost-biraca-u-bih.html>

⁶ http://www.ohr.int/ohr-dept/presso/pressr/default.asp?content_id=29037

političarima i visokim fukcionerima nekih stranaka iz Republike Srpske i Federacije BiH⁷), kao i položaj „ostalih“ (Abazović, Mujkić, Vehabović, Vejzović, 2010) u Bosni i Hercegovini. I na kraju moramo da napomenemo da kod velikog broja Hrvata iz Bosne i Hercegovine postoji uvjerenje da je sam izborni zakon neustavan⁸ tj. da se oni u odnosu na Bošnjake u Federaciji BiH nalaze u neravnopravnom položaju (Vukoje, 2014).

Imamo li u vidu sve gore navedeno, sasvim je jasno da Bosna i Hercegovina ima ozbiljan problem na sva četiri Verbina parametra i da je stepen političke kulture veoma nizak. Samim tim, teško je očekivati veliko povjerenje stanovnika ove zemlje u nešto što se zove demokratija, višepartijski sistem, učešće na izborima, ljudska prava, građanski aktivizam i slično. To je proces sticanja povjerenja, razumijevanja i individualnog učešća koji će trajati dugo vremena i biće praćen usponima i padovima, ali imamo li bolju alternativu od demokratije?

⁷ <http://www.rtbyn.com/315273/Visoki-predstavnik-ukinuo-zabranu-za-30-smijjenjenih-osoba>

⁸ <http://www.idpi.ba/izbori-kao-sredstvo-diskriminacije-hrvata/>

2. Društvo, pojedinac i sloboda

Ne smijemo zanemariti činjenicu da je konformizam, odsustvo političke participacije i „bjekstvo od sloboda“ veoma prisutno i u demokratskim društvima, ali za razliku od autoritarnih društava, u demokratskim društvima nije zatvoren prostor za razvoj slobode i za nezavisno delovanje građana, pa je to stvar opredeljenja izmedju slobode i autoriteta, a zavisi i od volje pojedinaca.

Poči ćemo od Eriha Froma, koji se se već tridesetih godina XX vijeka bavio odnosom pojedinca i njegove slobode, o čemu piše u njegovoj knjizi „*Bjekstvo od slobode*“ (From, 1984) koja je prvi put objavljena 1941. godine. Oslanjajući se na sociologiju i psihanalizu From razmatra pitanje slobode pojedinca u društvu u kojem živimo. Za Froma ljudska sloboda prepostavlja individualnost, svijest da je poseban entitet, odvojen od vanjskog svijeta. Taj proces se naziva individuacija i predstavlja „izdvajanje“ pojedinca iz prirodnog i društvenog svijeta, prekidanjem veza koje ga čine sastavnim dijelom toga svijeta, te postajanjem individue koja je svjesna svoje jedinstvenosti i odvojenosti od svijeta koji ga okružuju. Naravno, individuacija može uticati i loše na pojedinca. Raskidanjem primarnih veza koje su ga sjedinjavale sa svjetom, pojedinac ostaje nemoćan, nesiguran, izolovan u svijetu u kojem mora pronaći svoje mjesto, a koji je u odnosu na njega mnogo veći i nadmoćniji. From razlikuje dvije vrste slobode – pozitivna i negativna. Za negativni vid slobode karakteristično je odvajanje pojedinca koji postaje slobodan od veza koje su sputavale njegov individualni razvoj, ali on i dalje ostaje nepovjerljiv i udaljen od svijeta, a njegovo lično ja je slabo i ugroženo. Pozitivna sloboda pojedinca podrazumijeva spontanu aktivnost, aktivnost koja nije potaknuta spolja, već voljom cjelokupne i integrisane ličnosti.

Prema Fromu, postoji mnogo različitih mehanizama kojima čovjek „bježi od slobode“, ali tri su najviše prisutna: autoritarnost (sadomazohizam), rušilaštvo i konformizam.

Autoritarnost je psihološki mehanizam za koji je karakteristično postojanje dvije suprotne težnje: sadizam (težnja za gospodarenjem) i mazohizam (težnja za potčinjeničtvom). Iako su ove težnje na prvi pogled suprostavljene, one imaju zajednički korijen, te su zapravo vrlo bliske i obično se mogu naći kod istih osoba: nesigurnost, osjećaj nemoći i izolovanosti od svijeta se nastoji kompenzovati odustajanjem od nezavisnosti svog pojedinačnog ja tako da se ono sjedini s nekim ili nečim izvan sebe.

Rušilaštvo je drugi mehanizam bježanja, često je prožeto sadomazohističkim težnjama i zbog toga je veoma blisko autoritarnom karakteru, ali tu postoje i razlike: „*Rušilaštvo se razlikuje po tome što ne teži aktivnoj ni pasivnoj simbiozi, već uklanjanju predmeta. Ali, i rušilaštvo potiče od nepodnošljivog stanja pojedinačne izdvojenosti i nemoći. Ja mogu izbjegći osjećanje vlastite nemoći prema svijetu izvan mene tako što će svijet uništiti*“ (From, 1984). On upozorava da je rušilaštvo sveprisutno u savremenom društvu, i vrlo često se dešava da ga pojedinac nije svjestan, jer ga uspijeva na različite načine racionalizovati.

Ipak, po Fromu, najčešći i najvažniji psihološki mehanizam za „bjekstvo od slobode“ običnog čovjeka, u demokratskom društvu, je *konformizam*. Osjećaj pojedinačne izdvojenosti se uklanja tako što se pojedinac potpuno poistovjećuje s vanjskim svijetom tj. normama koje mu nameće društvo. Pojedinac prestaje biti ono što jest i prihvata sebstvo određeno kulturnim modelom. Na kraju to znači da je njegov cijelokupan život određen izvana; on osjeća, želi i misli onako kako mu to društvo nalaže, onako kako to čine ostali pripadnici društva.

Koncept autoritarne ličnosti, koju je From formulisao, razvili su Adorno i saradnici (Adorno, FrenkelBrunswik, Levinson, & Sanford, 1950) u obuhvatnu teoriju psiholoških predizpozicija za etnocentrizam i antidemokratske ideologije generalno. Istraživanje Adorna i saradnika nastalo je kao pokušaj identifikovanja osoba sklonih prihvatanju nacističke ideologije i jedno je od prvih istraživanja odnosa ličnosti i društvenih stavova (Milas, 2004). Autori su pokušali da pokažu da je sindrom stavova, nazvan antidemokratska orijentacija (što je svojevrsni sinonim za fašizam), koji čine antisemitizam, etnocentrizam (sa primesama rasizma) i političko-ekonomski konzervativizam, determinisan specifičnom osobinom ličnosti – autoritarnošću. U okviru svog istraživanja, berkljiski autori razvili su skalu autoritarnosti i danas poznatu kao F-skala. Sindrom autoritarne ličnosti zamišljen je kao višedimenzionalan, pa skala mjeri devet međusobno povezanih sklonosti koje ga determinišu (Adorno, 1950, prema Rot, 1994):

- Konvencionalizam – rigidno prihvatanje konvencionalnih vrijednosti;
- Autoritarna submisivnost – nekritičko prihvatanje autoriteta i zavisnost od njih;
- Agresivnost – zalaganje da se kazne, prezru i odbace osobe koje ne prihvataju društvene konvencije;
- Antiintraceptivnost – neprihvatanje subjektivnog i imaginativnog i nesklonost ka bavljenju vlastitim doživljajima;
- Poštovanje vlasti i pozitivan odnos prema njoj – identifikacija sa onima koji imaju moć, naglašavanje strogosti i discipline;
- Destruktivnost i cinizam – negativan odnos prema humanim vrijednostima i uopšte odbacivanje humanosti;

- Često korišćenje mehanizma projekcije – projektovanje u spoljni svijet vlastitih nesvesnih impulsa, sklonost da se vjeruje da je svijet pun tajni i opasnih stvari;
- Rigidnost mišljenja praćena stereotipima – sklonost da se misli u rigidnim kategorijama i vjerovanje u mistične uzroke sudbine pojedinca i
- Pretjerano interesovanje za seksualne različitosti – njihovo osuđivanje, često pominjanje i lažno moralisanje.

Autori ove studije, kao i From, autoritarnost objašnjavaju oslanjajući se na psihoanalitičke koncepte. Korijen autoritarnosti vidi se u porodici, odnosno u vaspitnom stilu koji karakterišu roditeljska strogost, nedosljednost i emocionalna hladnoća. Negativni porivi usmjereni na roditelje se potiskuju i kasnije, mehanizmom projekcije, usmjeravaju na eksterne objekte, najčešće manjinske ili ugrožene grupe.

Mnoga kasnija istraživanja u svijetu su potvrdila osnovne hipoteze Adorna i saradnika, barem kada se govori o F-skali, gdje su istraživači nalazili povezanost ove skale i antidemokratskih vrijednosti i profašističkih vrijednosti (Meloen, 1993).

Važno je naglasiti da empirijska istraživanja tih dimenzija nisu dala značajno različite rezultate u odnosu prema izvornoj F-skali (Altermeyer i Meloen prema Šiber, 1998). F-skali se često zamijerala njena nedovoljna konzistentnost, odnosno niz zamjerki psihometrijske prirode, ali je bilo zamjerki i na kvalitet uzroka i interpretaciji rezultata kroz isključivo psihoanalitičku prizmu. Vjerovatno najveći doprinos rekonstrukciji te ljestvice dao je Altermeyer (1981, 1988), provodeći niz sofisticiranih istraživanja i metrijskih postupaka kako bi se dobio valjan i relativno jednodimenzionalan mjerni instrument.

Ajzenk (prema Pennington, 1997) je pokušao da preko dvije nazivsne dimenzije R i T faktora objasni neke aspekte političkog ponašanja. R faktor predstavlja kontinuum od konzervativizma do radikalizma u političko-ekonomskim stavovima. Pod konzervativizmom Ajzenk podrazumijeva izražen etnocentrizam, religioznost, nacionalizam i strogo vaspitanje djece, a radikalizam opisuje pacifizmom, ličnim slobodama i vjerom u napredak društva. T faktor podrazumijeva projektovanje temperamenta na polje stavova i jedan njegov pol nazivamo tolerantnost, a drugi netolerantnost. Ajzenkov dvofaktorski model ideologije i ličnosti (kojim je zapravo pokušao konceptualizirati i ljevičarsku autoritarnost) pretrpio je ozbiljne kritike i nikada nije do kraja i jasno dorečen.

Ispitivanjem povezanosti osobina ličnosti i političkog ponašanja bavio se i Rokič (prema Rotu, 1994). Ovaj autor polazi od pretpostavke da postoje otvoreni i zatvoreni sistemi uvjerenja od kojih zavisi političko, ali i ponašanje pojedinca uopšte. Osobe kod kojih preovladava zatvoreni sistem uvjerenja su anksiozne i teško prihvataju nove informacije, tj. odbacuju sve informacije koje su u suprotnosti sa njihovim uvjerenjima (ili ih iskriviljuju u tolikoj mjeri da one postanu prihvatljive). S druge strane, osobe sa otvorenim sistemom uvjerenja trebaju znatno više vremena da riješe neki problem, naročito kada se sretnu sa novim, kontradiktornim informacijama. Oni dobro proanaliziraju određenu informaciju prije nego što je prihvate. Rigidnost mišljenja i zatvorenost uvjerenja je bliža autoritarnim i konzervativnim političkim opcijama, dok je otvorenost uvjerenja više karakteristična liberalnim i prodemokratskim političkim opcijama.

Već pomenuti Altemajer je jedan od autora koji je dao teorijski razrađen i metodološki dobro utemeljen koncept

desničarske autoritarnosti koja po njemu nije crta ličnosti već klasteri stavova i opredjeljenja. Pojam desničarske autoritarnosti obuhvatio je tri klastera stavova koji međusobno kovariraju (Altemajer, prema Petrović, 2001):

- Autoritarnu submisivnost – visok stepen submisivnosti prema autoritetima koji su percipirani kao uspostavljeni i legitimni u društvu u kojem osoba živi;
- Autoritarnu agresivnost – opšta agresivnost, usmjerena protiv različitih osoba, koje su percipirane kao objekti sankcionisani od strane uspostavljenih autoriteta i
- Konvencionalizam – visok stepen privrženosti društvenim konvencijama koje su percipirane kao potvrđene (odobrene) od strane društva i ustanovljenih autoriteta.

Razlika između koncepta autoritarnosti Adorna i Altemajera počinje sa samom operacionalizacijom i brojem klastera, kojih kod Altemajera nalazimo tri, a kod Adorna i saradnika devet. I sami pojmovi su drugačije definisani kod ova dva autora. Elementi sindroma se isto tako razlikuju. Autoritarna agresivnost, kod Adorna, je usmjerena na one koji krše konvencionalne vrijednosti, dok Altemajer ističe da žrtva agresije može biti bilo ko. Altemajer takođe ističe da autoritarnost ne preovladava samo kod srednje klase, na šta upućuju nalazi Adorna i saradnika, jer on najviše rezultate na skali autoritarnosti dobija kod slabije obrazovanih ispitanika. I dok Berklijska grupa svoja istraživanja i interpretacije rezultata zasnivaju na psihoanalizi tj. akcenat se stavlja na rani odnos roditelja i djeteta, Altemajer svoja tumačenja oslanja na nalaze i dokaze teorije socijalnog učenja, posebno Bandurine teorije, gdje na dijete utiču ne samo roditelji već i neke druge njemu bliske osobe, šira sredina i mediji.

Tokom višedecenijskih istraživanja razvijeni su brojni teorijski modeli i operacionalizacije autoritarnosti, a neke od ključnih dilema

poput one o autoritarnosti kao osobini ličnosti ili sindromu stavova još uvijek nisu u potpunosti razjašnjene.

Mnogi autori izjednačavaju pojmove autoritarnosti i konzervativizma i o tome se može više pročitati u članku Nebojše Petrovića iz 2003. godine „*Pregled pristupa za izučavanje autoritarnosti i srodnih fenomena*“ a mi ćemo samo dati kratak pregled njavažnijih nalaza. Lipset smatra da oba pojma opisuju ideologiju radničke klase. Njegovi nalazi pokazuju da konzervativizam raste što se više spuštamo niz ljestvicu socijalnih stratuma, ali se ujedno povećava ekonomski liberalizam, što on objašnjava time da najniže klase nemaju šta da izgube. Lipset pravi razliku između opšteg i ekonomskog liberalizma, a uzrok ovakvog odnosa konzervativizma i ekonomskog liberalizma je intelektualna, socijalna i ekonomska deprivacija radničke klase. Politički konzervativizam je istraživao i Mekloski. Negovi nalazi pokazuju da sa visokim skorovima na skali konzervativnosti kod pojedinca raste i osjećanje nesigurnosti i nezadovoljstva sobom, submisivnost, nesigurnost u sopstvene vrijednosti, sumnjičavost i neprijateljsko raspoloženje prema drugima, rigidnost, netolerantnost, anksioznost i osjećaj krivice. Takvi ljudi imaju potrebu za podrškom i za odbranom društva onakvog kakvo je. Oni zahtijevaju krutu i strogu institucionalizaciju baš zato što se osjećaju lično nesigurnim. Dobijeni podaci i odnosi veoma podsećaju na elemente autoritarnosti. Gotovo identični rezultati su dobijeni i u studiji Martina i Vestija, gdje je netolerantna osoba sklonija nacionalizmu, netolerantna na dvosmislenosti, sujevjerna, autoritarna, religiozna, sklonija kažnjavanju djece, bez povjerenja u političare i pokazuje duboko poštovanje prema majkama. Kerlinger je konzervativizam i liberalizam posmatrao kao dvije nezavisne dimenzije. U svojoj teoriji kriterijskih referenci on govori da iz nečijeg prihvatanja konzervativnih iskaza nikako ne možemo predvideti da će liberalni biti odbačeni. Vilson smatra da konzervativna orijentacija ima odbrambenu funkciju tj. da spoljašnji i unutrašnji svijet

učini jednostavnijim, uprošćenim, uređenim, kontrolisanim i razumljivim za pojedinca. Red se nameće potčinjavanjem potreba i osjećanja, uprošćenim spoljašnjim kodovima djelovanja, pravilima, zakonima, moralnim načelima, dužnostima, obavezama, itd. Na taj način se umanjuje mogućnost konflikta i sprečava anksioznost koja bi se mogla javiti ukoliko bi bili svjesni slobode izbora među različitim alternativama.

Kao što smo vidjeli ranije, From je konformizam označio kao jedan od najčešćih načina da pojedinac „pobjegne od slobode“. Konformizam polazi od toga da ponašanje čovjeka nije određeno samo našom genetikom, osobinama ličnosti, karakterom ili našom voljom, već da naše ponašanje u velikoj mjeri zavisi od spoljnih faktora (okolina u kojoj se nešto dešava, pritisak grupe, spleta okolnosti i sl.). To potvrđuju i mnoga istraživanja Aša (1955), Milgrama (1990), Zimbarda (2009). Konformizam sam po sebi nije nešto što je loše, jer on omogućava ljudima da žive u društvenim grupama i međusobno sarađuju putem zajedničkih normi, da određuju i ostvaruju zajedničke ciljeve. Iz ove perspektive konformizam je neophodan da bismo mogli da stvorimo civilizovano društvo zanovano na razumijevanju i toleranciji. S druge strane, konformizam se opaža kao promjena ponašanja pojedinca pod pritiskom grupe ljudi. U ovom slučaju konformizam ima negativnu konotaciju, ali je istraživačima mnogo zanimljiviji.

Imajući u vidu strukturu i funkcionisanje političkih partija, ali i drugih organizacija, konformizam možemo podijeliti na (Šiber, 1998):

- normativni konformizam,
- informacijski konformizam i
- podilazeći konformizam.

Normativni konformizam podrazumijeva individuu izloženu direktnom pritisku grupe, grupnim normama i vrijednostima, zbog određenih oblika ponašanja koja se nagrađuju ili kažnjavaju. Ovo dovodi do toga da se pojedinac konformira sa grupom jer mu to koristi ili je internalizovao grupne norme pa se u svemu slaže sa grupom. *Informacijski konformizam* se javlja u situacijama koje su nejasne ili u kojima pojedinac nema dovoljno informacija da doneše valjanu odluku i tada se prepušta vođstvu autoriteta. *Podilazeći konformizam* se javlja kada pojedinac želi biti prihvaćen u grupi i kada želi svojim ponašanjem zadobiti nečije priznanje. Ova vrsta konformizma je prisutna u velikoj mjeri u organizacijama i institucijama sa jasnom hijerarhijom i struktururom (državna birokratija).

Interesantno je vidjeti zbog čega je došlo do rasprostranjenosti konformizma (u negativnom kontekstu) u savremenom društву. Možemo govoriti o nekoliko faktora:

- Urbanizacija,
- Pojava sredstava masovnih komunikacija,
- Promjena kulturnog obrasca i
- Politizacija društva.

Urbanizacija je dovela do smanjenja seoskih naselja i individualne proizvodnje. Veliki gradovi i industrijska proizvodnja su doveli do smanjenja interakcije i otuđenja među ljudima. Društvo je preuzeo primat naspram malih grupa ili pojedinaca; porodica postaje sve manje bitna, dok država i vlast dobijaju na važnosti. *Pisani i elektronski mediji* prave selekciju i uniformizaciju informacija što dovodi do toga da mediji počinju kreirati informacije, a time i javno mnjenje. U moru informacija veliki broj ljudi teško se nalazi i tada se okreću autoritetima. *Promjena kulturnih obrazaca*

naglašava da se kultura u kojoj pojedinac živi veoma brzo mijenja, što nije bio slučaj ranije. Nekada su generacije ljudi živjele u društvu u kojem se sistem vrijednosti nije mijenjao često, što danas nije slučaj. To svakako zбуjuje najveći broj ljudi i oni se teško snalaze u svemu tome. *Politizacija društva* je dovela do toga da politika postane sastavni dio našeg života, htjeli mi to ili ne. Političke borbe i previranja u društvu ne dozvoljavaju neopredijeljenost i, samim tim, pojedinac je prinuđen na konformizam.

Da bismo razumjeli potrebu čovjeka da se konformira važno je da spomenemo i teoriju identiteta (Tajfel i Turner prema Turjačanin, 2004). Oni ističu da identitet svakog čovjeka podrazumijeva postojanje socijalnog identiteta koji proizlazi iz pripadnosti pojedinca različitim grupama. Samo članstvo u grupi dovodi do razvijanja osjećaja pripadnosti što doprinosi pozitivnom samopoimanju. Primarna motivacija pojedinca, kao člana grupe, je razvijanje pozitivnog socijalnog identiteta, jer takav identitet doprinosi njegovom psihičkom zdravlju, osjećaju sigurnosti, vlastite vrijednosti, samopoštovanju, osjećaju pripadanja društvu. Da bi se to ostvarilo, grupa se nastoji pozitivno vrednovati. No, kada pripadnost određenoj grupi ne donosi navedene dobrobiti, nego razvija suprotne efekte (smanjenje samopouzdanja, gubitak osjećaja vlastite vrijednosti), govorimo o negativnom socijalnom identitetu. To se često javlja kada neka manjinska grupa dođe u interakciju sa nekom većinskom grupom i tada se često kod pripadnika manjinske grupe razvija nisko samopoštovanje, jer pojedinac može sebe da opaža kao pripadnika inferiorne grupe. Najizrazitija identifikacija s grupom javiće se kada su granice među grupama nepropusne, kada su statusni odnosi nestabilni i kada se razlike percipiraju kao nelegitimne (Tajfel i Turner, 1986).

3. Istraživanje autoritarnosti u SFRJ

Autoritarnost nije bila mnogo istraživana u socijalističkoj Jugoslaviji. S jedne strane, socijalizam je promovisao, ali ne i stvarao čovjeka koji će biti samostalna, kreativna i izgrađena ličnost koja će prihvati snagu argumenata, a odbacivati spoljni autoritet u svakodnevnom, ali i političkom životu. Istovremeno, takva osoba nema potrebu da se nameće drugima već će razvijiti ravnopravan odnos kroz niz samoupravnih interakcija izbjegavajući grupne identifikacije i podvrgavanje grupnim normama. Samim tim, baviti se autoritarnošću nije bilo nešto što je poželjno i zahvalno. Ipak, postoje neka istraživanja u kojima autoritarnost nije bila u središtu analize, već sporedna varijabla kojom su se pokušavali objasniti neki drugi fenomeni.

Prvo istraživanje autoritarnosti (F-skalom) u Srbiji su uradili Rot i Havelka 1973. godine na uzorku srednjoškolaca. Rezultati su bili više nego zanimljivi. Rezultati koji su dobijeni na skali autoritarnosti su bili veoma visoki, a učenici industrijske škole u Beogradu i Kragujevcu imali su skorove koji su tada bili najveći na svijetu. Istraživanje je pokazalo da autoritarnost varira s obzirom na neke sociodemografske varijable. Ispitanici iz Beograda su bili manje autoritarni od ispitanika iz Kragujevca, a učenici gimnazije u odnosu na učenike industrijskih škola. Mladići su bili manje autoritani u odnosu na djevojke, a autoritarnost je bila u korelaciji sa obrazovanjem roditelja. U ovom istraživanju je utvrđena visoka i pozitivna korelacija između autoritarnosti i isključive nacionalne vezanosti i etničke distance i negativna korelacija sa prihvatanjem demokratske orijentacije.

Pantić je 1977. godine u svom istraživanju na muškarcima starosti od 30 do 60 godina iz Srbije, pokazao da je autoritarnost veća

što je obrazovanje ispitanika niže, što su više vezani za selo, što su kvalifikacije za obavljanje posla niže.

Istraživanje B. Jerbić i S. Lukic (1979) je pokazalo negativnu povezanost autoritarnosti i prihvatanje socijalističkog samoupravljanja, ali i pozitivnu korelaciju autoritarnosti sa socijalnim distanciranjem od pripadnika drugih naroda (i socijalnih grupa) i insistiranjem na vlastitoj nacionalnoj pripadnosti uz negiranje drugih.

Istraživanje Fulgozija i Radina (1983) na zagrebačkim srednjoškolcima je pokazalo da postoji negativna korelacija između intelektualne angažovanosti, kao stila života, i konformizma i negativna korelacija sa tradicionalnim stilom života.

U istraživanju o motivaciono-vrijednosnoj osnovi odnosa prema samoupravljanju (Kuzmanović, 1984) nalazimo negativnu korelaciju između autoritarnosti i članstva u Savezu komunista. Ovaj rezultat korensپorendira sa nalazima istraživanja na Zapadu, a suprotan je rezultatima dobijenim u drugim komunističkim zemljama.

U istraživanju Šibera iz 1984. godine (1989) obuhvaćena je problematika odnosa nekih crta ličnosti i idejnih orijentacija u okviru procesa političkog obrazovanja unutar Saveza komunista. Dobijeni podaci su pokazali da se radi o opštoj nekritičnosti ispitanika prema raznim idejnim orijentacijama. Drugim riječima, kod ispitanika ne postoje izgrađene idejne orijentacije koje bi se pokazale kroz slaganje ili neslaganje s određenim sadržajima. Distribucija odgovora je pokazala da među ispitanicima ima 24% izrazito kritičkih, 50% osrednje kritičkih, a 26% izrazito nekritičkih pojedinaca prema tuđim idejnim orijentacijama. Takođe, u tom istraživanju nađena je pozitivna i visoka korelacija između autoritarnosti kao crte ličnosti i idejne nekritičnosti i negativna korelacija između autoritarnosti i samoupravne orijentacije.

Istraživanja urađena u Hrvatskoj 1984. i 1989. (Prema Laziću, 2005) godine, skoro identičnim instrumentima, pokazala su da je nacionalizam bio manje izražen 1989. godine, nekoliko godina prije rata nego 1984. godine kada nije bilo otvorenih naznaka o mogućim ratnim sukobima. Kada govorimo o autoritarnosti, mjerom polovinom i krajem osamdesetih, vidimo da se njen intenzitet nije značajnije mijenjao, odnosno broj stanovnika koji su izrazito ili snažno prihvatali autoritarnu vrijednosnu orijentaciju bio je u značajnoj mjeri veći od broja onih koji su je odbacivali. Visok stepen autoritarnosti znači i naglašenu tendenciju, prije svega u nižim slojevima društva, da se slijede zahtjevi koji dolaze s društvenog vrha, pa čak i u okolnostima kada se ti zahtjevi, u relativno kratkom vremenu, radikalno mijenjaju u odnosu na dotadašnje zahtjeve. Drugim riječima, vladajuće grupacije ili one koje su pretendovale na vlast imale su pogodan teren za uspješno sprovođenje masovne mobilizacije stanovništva na novoj (nacionalističkoj) vrijednosnoj podlozi.

Iščitavajući dostupnu literaturu naišli smo na još neka istraživanja koja su se bavila autoritarnošću, ali koje nismo mogli detaljnije pogledati (Jušić, 1970; prema Biro 2006).

Sva prikazana istraživanja nam pokazuju da autoritarnost nikad nije bila osnovni predmet istraživanja, već su se njome pokušavali objasniti neki drugi fenomeni. Takođe, skoro sva istraživanja su imala prigodan uzorak, a samim tim bilo kakva generalizacija na sve građane tadašnje Jugoslavije je neprihvatljiva. Važno je naglasiti da skoro sva istraživanja pokazuju da je visoko izraženu autoritarnost kod ispitanika, ali i njenu povezanost sa sociodemografskim varijablama (obrazovanje, radni status, mjesto stanovanja i industrijska razvijenost regiona iz kojeg ispitanici dolaze), ali i sa konformizmom, anksioznosti, kognitivnom rigidnošću,

etnocentrizmom i socijalnom distancom. Takođe, javlja se negativna korelacija između autoritarnosti i samoupravljanja. Ipak, najveći broj autora smatra da je autoritarnost sindrom stavova koji se stiču socijalizacijom, a ne osobina ličnosti. Razmišljajući o unutrašnjim faktorima koji su doveli do raspada SFRJ, Mladen Lazić (2005) ističe važnost autoritarnosti kao faktora za promjenu do tada preovlađujuće vrijednosne orijentacije (u ovom slučaju međuetnička tolerancija) u suprotnu orijentaciju (etnonacionalizam).

4. Istraživanje autoritarnosti nakon raspada SFRJ

Istraživanja (Golubović, Kuzmanović i Vasović, 1995) pokazuju da autoritarnost pozitivno korelira sa nacionalnom i konfesionom identifikacijom, negativnim stereotipima prema Hrvatima i Albancima, sklonošću za primjenu oštih državnih mjera za rješavanje društvenih problema, sklonošću za prihvatanje ukidanja političkih partija, nesklonošću prema neformalnom političkom angažmanu (peticija, bojkot, štrajk i demonstracije).

U magistarskom radu Nebojša Petrović (2001) je na uzorku od 316 ispitanika ispitivao pouzdanost Altemajerove skale desničarske autoritarnosti, ali i njenu faktorsku strukturu. Takođe, autor je ispitivao korelaciju između autoritarnosti i submisivnosti, prihvatanja društvenih konvencija, agresivnost prema određenim društvenim grupama, političkih preferencija, zanimanja, obrazovanja oca i starosti ispitanika. Dobijeni rezultati pokazuju da je prosječna autoritarnost ispitanika ispod očekivanog prosjeka, ali i nekih ranijih istraživanja, što autor objašnjava specifičnom strukturom i izborom uzorka. Korelacija između submisivnosti prema pojedinim autoritetima i autoritarnosti je relativno visoka, ali se razlikuje u njihovom stepenu. Najviša korelacija je nađena prema majci, vojnom starješini, predsjedniku države, ministru policije, šefu, direktoru i ocu, a najmanje prema učitelju, ljekaru i ekonomskom stručnjaku koji i nisu autoriteti u pravom smislu riječi. Submisivnost objašnjava 41% varijanse desničarske agresivnosti. Korelacije između agresivnosti prema određenim grupama i autoritarnosti su veoma visoke i pozitivne pogotovo prema: homoseksualcima, feministkinjama i zaraženim virusom side. Interesantno je da se pokazalo da desničarka autoritarnost nije u korelaciji sa agresivnišću prema komunistima. Agresivnost prema svim grupama objašnjava 33% varijanse desničarske autoritarnosti. Kada se govori o prihvatanju pojedinih

grupa konvencija i autoritarnosti kretala se od 0,41 do 0,57, dok je prihvatanje ili neprihvatanje društvenih konvencija odgovorno za 45% varijanse autoritarnosti. Istraživanje je pokazalo da najviše izraženu autoritarnost nalazimo kod proizvodnih radnika, radnika u uslužnim djelatnostima, a najmanje kod tehničke inteligencije.

Istraživanje Todosijevića i Enyedi (2002) je pokazalo da je autoritarnost zaista značajno povezana sa agresivnošću, anksioznosću i alienacijom, kako na uzorku odraslih tako i na uzorku omladine opštine Subotica. Pod-dimenzija autoritarnosti imenovana kao autoritarna agresivnost je najsnažniji korelat agresivnosti (primarne) koncipirane kao izvorne osobine ličnosti. Penofilijska (strogost) je nešto slabije povezana sa agresivnošću, što implicira da je ta pod-dimenzija autoritarnosti u većoj mjeri odraz socijalizacije u patrijarhalnom miljeu nego izraz temeljnijih procesa u ličnosti. Međutim, povezanost ove dimenzije sa faktorima alienacije, posebno na uzorku odraslih, ukazuje da dijelom vjerovatno vuče korijene iz socijalne i psihološke frustracije. Autoritarna submisivnost je umjereno povezana sa agresivnošću, alienacijom i anksioznosću, na taj način pružajući podršku koncepciji autoritarnosti prema kojoj ova sadrži i agresivne i submisivne tendencije. Nalazi ukazuju da se autoritarnost može djelimično objasniti uticajem agresivnosti, alienacije i anksioznosti, da autoritarnost ne može da se redukuje ni na jedan od tih koncepata ili njihovu kombinaciju, te da autoritarnost pokriva samo dio psiholoških predispozicija za negativne stavove prema drugima.

Istraživanje političke tolerancije u Srbiji (Todosijević, 2008) je pokazalo da su nacionalizam i ljevičarska orijentacija karakteristični za netoleranciju prema kapitalistima (u kombinaciji sa autoritarnošću), a u kombinaciji sa postmaterijalizmom i liberalnošću, i za netoleranciju prema neonacistima. Netolerancija prema homoseksualcima i anarhistima je u istom kvadrantu kao i

netolerancija prema kapitalistima, ali sa manje izraženim istim karakteristikama (autoritarnost, nacionalizam, lijeva identifikacija). Moramo da napomenemo da je ljevičarska identifikacija 1996. godine značila prvenstveno podršku Socijalističkoj partiji, te u manjoj mjeri, ali ideološki ekstremnije, JUL-u. Dok je ljevica u znatnoj mjeri bila partijski skoncentrisana, desnica je raspršena na podršku većem broju partija, ideološki dosta raznorodnih. Među njima, od najvećeg značaja su DS, na položaju desnog centra, te DSS i SRS sa gotovo identičnim položajem. Najekstremniji položaj u pravcu desnice su zauzeli glasači SPO.

Interesantno je istraživanje Mihića i Bodrože (2009) u kojem su oni imali za cilj kreiranje nove skale autoritarnosti koja bi bila primjerena našoj kulturi. Uzorak je činilo 1.102 ispitanika sa teritorije Vojvodine, a podaci su prikupljeni tokom 2006. godine. Autori kreiraju skalu od 29 ajtema i izdvajaju četiri faktora koje su nazvali: slijepa poslušnost pravilima i društvenim normama, autoritarna submisivnost, autoritarnost u vaspitanju i antiintraceptivnost. Razlike u odnosu na pol utvrđene su na svim faktorima, izuzev na prvom (autoritarna submisivnost). Na svim faktorima su muškarci imali prosječno više faktorske skorove, odnosno izraženiju autoritarnost. Druga analiza pokazala je da povezanost između starosti ispitanika i autoritarnosti postoji samo kod dva faktora, faktora „slijepa poslušnost pravilima i društvenim normama“ i na faktoru drugog reda (opšta autoritarnost), ali je korelacija u ovom drugom slučaju izuzetno niska, i iako jeste statistički, nije praktično značajna. Ovakvi rezultati ne odgovaraju u potpunosti ranijim istraživanjima pošto je gotovo konstantno da postoji pozitivna povezanost između uzrasta ispitanika i autoritarnosti.

Istraživanje javnog mnjenja „*Kako građani Srbije vide tranziciju iz socijalizma u kapitalizam*“, sprovedeno je 2010. godine na

reprezentativnom uzorku od 1.813 ispitanika, na teritoriji cijele Srbije, bez Kosova i Metohije. Pored drugih varijabli istraživana je i autoritarnost građana (Kuzmanović, 2010) i pokazalo se da je prosječni rezultat na cjelokupnoj skali 22,42 pri teorijskom rasponu od 6 do 30, odnosno ako se raspon svede na 1–5 (kakav postoji kod svake pojedinačne tvrdnje), prosjek je 3,74. Ovo pokazuje da na ovoj skali (ovako operacionalizovanoj autoritarnosti) preovlađuje autoritarna orijentacija. Ako se cijeli raspon od 24 jedinice podijeli na pet jednakih intervala i svakom se arbitrarno dodijeli najadekvatniji naziv, može se konstatovati da se u posljednjoj kategoriji (jaka neautoritarnost) našlo samo 3%, ispitanika, u kategoriji umjerene neautoritarnosti 6%, dok je kolebljivih, neodlučnih i sa pomješanim uvjerenjima gotovo 30%, umjerenog autoritarnih 27% i jako autoritarnih 34%. Iznenađuje vrlo slaba povezanost između nivoa obrazovanja i autoritarnosti. Postoje izvjesne razlike u autoritarnosti između pristalica različitih stranaka. Na primjer, sa tvrdnjom „*Bez jakog vođe svaki narod je kao čovjek bez glave*“ najviše se slažu potencijalni glasači SNS (ukupno 78%, potom pristalice ostalih opozicionih stranaka 72%, pristalice DS (38% sasvim i 27% uglavnom), a najmanje pristalice LDP, ukupno 54%).

Irena Petrović u svom članku „*Promene vrednosnih orijentacija srednje klase u periodu post-socijalističke transformacije u Srbiji*“ (2011) imala je za cilj „da se na temelju empirijskih istraživanja utvrdi obim i intenzitet tradicionalizma, autoritarnosti, nacionalizma kod pripadnika srednje klase (stručnjaka, s jedne, i sitnih preduzetnika i nižih rukovodilaca, s druge strane) u Srbiji tokom perioda post-socijalističke transformacije“. Kada se govori o autoritarnosti krajem osamdesetih, najveći procenat slaganja zabilježen je u slučaju tvrdnje da je bez vođe svaki narod kao čovjek bez glave. Čak tri četvrtine ispitanika prihvata ovu tvrdnju. Ispitanici iz srednje klase prihvatali su ovu tvrdnju u skoro dvije trećine slučajeva. Podaci dalje pokazuju da se dvadeset godina kasnije bilježi porast u prihvatanju ove tvrdnje, i to ne samo na

nivou svih društvenih grupa, već i na nivou srednje klase. U slučaju prihvatanja tvrdnje „*Dvije su glavne vrste ljudi na svijetu: jaki i slabí*“ tokom posmatranog perioda bilježi se pad. Dok je u 1989. godini ovu tvrdnju prihvatio nešto više od polovine ispitanika, dotle se u narednom periodu bilježi postepen pad, pa tako u 2012. godini među pripadnicima srednje klase oko jedne trećine pozitivno ocjenjuje ovaj stav. Najzad, tvrdnja da je „*najvažnija stvar za djecu učiti ih poslušnosti prema roditeljima*“ bila je prihvaćena među svim društvenim grupacijama od strane približno dvije trećine ispitanika, s tim što se tokom perioda bilježi konstantan porast u prihvatanju ove tvrdnje. S druge strane, nešto manji postotak ispitanika srednje klase, mada i dalje veoma visok, podržava ovaj stav, i to u sva tri istraživanja. U sva tri istraživanja stručnjaci su pokazali nizak stepen autoritarnog ponašanja, što govori u prilog tezi o značajnoj ulozi faktora obrazovanja. Kada je, međutim, riječ o nekritičkom odnosu prema autoritetu sitnih preduzetnika i nižih rukovodilaca, stvari stoje malo drugačije. Sitni preduzetnici i niži rukovodioci su, naime, na kraju socijalističkog perioda pokazali izuzetno visok stepen autoritarnosti, čime su se svrstali uz niže društvene slojeve. S druge strane, period post-socijalističke transformacije doveo je do opadanja nekritičkog povođenja za autoritetom, te do približavanja grupaciji stručnjaka.

Čorkalo i Stanković (2000) istraživale su prinos sociodemografskih varijabli pola, obrazovanja roditelja, samoprocjene materijalnog statusa, veličine naselja u kojem je ispitanik proveo najveći dio života, važnosti vjere i vrste fakulteta na kojem ispitanik studira u tumačenju varijance rezultata koje ispitanici postižu na skali autoritarnosti, te odnos između autoritarnosti i percepcije stanja demokratije u Hrvatskoj. Uzorak čine studenti Sveučilišta u Zagrebu. Rezultati multiple regresijske analize upućuju na značajan doprinos varijabli pola, obrazovanja oca, važnosti vjere i vrste fakulteta u tumačenju rezultata postignutih na skali autoritarnosti. Odabranim

regresijskim modelom objašnjeno je 38 posto varijanse rezultata autoritarnosti. Takođe je utvrđena značajna pozitivna povezanost između autoritarnosti i percepcije demokratije. Visoko autoritarni ispitanici su manje kritični prema ostvarenom stepenu demokratije u Hrvatskoj i značajno se razlikuju na sedam čestica skale od nisko autoritarnih ispitanika.

Duško Sekulić (2011) u svom članku „*Vrijednosno-ideološke orijentacije kao predznak i posljedica društvenih promjena*“ analizira promjene vrijednosnih orijentacija u periodu od 1985. do 2010. godine, i u njemu se dotiče autoritarnosti građana Hrvatske. Osnovni nalaz koji se konstatiše je da u periodu nakon propasti socijalizma imamo određeni trend koji kombinuje retradicionalizaciju i modernizaciju osnovnih vrijednosnih orijentacija. Dio tog modernizacijskog trenda je i porast prihvatanja ekonomsko-političkog liberalizma te odbacivanje političkog autoritarizma. Ekonomsko-politički liberalizam vrhunac prihvatanja je doživio 1996. godine, te od tada njegovo prihvatanje donekle opada. Što se tiče političkog autoritarizma, slika je obrnuta. „Razmak“ između prihvatanja ekonomsko-političkog liberalizma i političkog autoritarizma kao da se smanjuje. Imamo polagan trend prema miješanju prihvatanja ekonomsko-političkog liberalizma i političkog autoritarizma. Kada god se ekonomski liberalizam smanjuje, autoritarna rješenja izgledaju privlačnije, i to se upravo dešava. Prema tome, ne možemo govoriti da je autoritarni potencijal u hrvatskoj politici iscrpljen. Vrijednosna podrška autoritarnim rješenjima postoji, te čak i raste. Taj autoritarni potencijal treba biti doveden u vezu s drugom dimenzijom, a to je individualni autoritarizam koji je zapravo dosta stabilan u posmatranom periodu. Stanovnici Hrvatske dosta su autoritarni u svojim osnovnim životnim orijentacijama. No, kao stabilan faktor i konstantno u sferi prihvaćenosti takođe predstavlja osnovu za politički autoritarna

rješenja, odnosno predstavlja pozitivan potencijal za interakciju s političkim autoritarizmom.

U istraživanju Šrama (2008) na studentima Zagrebačkog sveučilišta nastojala se utvrditi prediktivna važnost različitih autoritarnih tendencija (tradicionalne rodne uloge, autoritarna poslušnost, konformizam) u pogledu izražavanja etnocentrizma čija struktura stavova upućuje na nacionalistički sentiment. Rezultati kanoničke diskriminacijske analize pokazali su značajan utjecaj deklarativne religioznosti na latentnu konfiguraciju etnocentrizma i autoritarnih tendencija. Struktura kanoničkog faktora upućuje na postojanje obrasca stavova i vrijednosti višeg reda, nazvanog »društveni konzervativizam«. Relativno mali postotak varijanse (oko 12%) u skupu ispitivanih varijabli može se pripisati razlikama u deklarativnoj religioznosti, što upućuje na razmjerno skromno značenje religioznosti u predikciji društvenoga konzervativizma. Rezultati istraživanja su u skladu s drugim provedenim u Hrvatskoj na uzorcima opšte populacije.

U Bosni i Hercegovini autoritarnost se nije mnogo ispitivala ni poslije rata, ali ćemo izdvojiti nekoliko istraživanja u kojima su autori koristili autoritarnost da bi objasnili neke druge fenomene. Dušanić (2008) se bavio zastupljenosću i prediktorima pozitivnih stavova mladih u Republici Srpskoj, starosti od 15 do 26 godina, prema „*ratu kao ponašajnoj opciji*“, 11 godina nakon rata u BiH. Utvrđuje se predikcija stavova prema „ratu kao ponašajnoj opciji“, pri čemu su prediktorske varijable etnička vezanost, autoritarnost, dogmatizam i religiozni fundamentalizam. Rezultati su pokazali da su značajni prediktori stavova mladih prema „ratu kao ponašajnoj opciji“, autoritarnost, etnička vezanost i dogmatizam, dok se religiozni fundamentalizam nalazi na samoj granici značajnosti. Predikcija stavova mladih prema „ratu kao ponašajnoj opciji“ preko

autoritarnosti može se objašnjavati zahvaljući agresivnosti kao bitnoj dimenziji autoritarnosti. Ciljevi agresije mogu biti razni narodi, razni društveni devijanti, uglavnom grupe ili pojedinci koji se po nečemu razlikuju od nas. Zato autoritarnost i korelira sa raznim etničkim i rasnim predrasudama.

U istraživanju na mladima, u desetak gradova Republike Srpske, Dušanić (2007) ispituje povezanosti različitih vrsta religioznosti, autoristarnosti, dogmatizma, socijalne distance i opravdavajućih stavova prema ratu. Rezultati pokazuju nisku, ali statističku značajnu korelaciju između autoritarnosti i intrizičke i ekstruzične religioznosti, kao i sa religioznim iskustvom i religioznim fundamentalizmom. Autoritarnost je bila nešto viša od očekivanog prosjeka.

Pokušavajući da razumiju i objasne sve ono što se dešavalo nakon raspada SFRJ i sve ono što je pratilo taj raspad (ratovi, kultovi vođe, nacionalizam, etnička homogenizacija, ekomska tranzicija, višepartijski sistem) istraživače društva je ponovo zainteresovala autoritarnost što se može vidjeti u velikom broju istraživanja koje smo i prikazali. Istina, mali broj njih se bavio isključivo autoritarnošću, već su kao i za vrijeme SFRJ, pomoću autoritarnosti, ili nekog od njenih aspekata, pokušali da objasne određene fenomene. I dalje se u akademskoj zajednici vodi polemika da li je autoritarnost sindrom stavova koji se stiče socijalizacijom ili osobina ličnosti, ali je sasvim jasno da svako društvo u kojem je autoritarnost izražena može očekivati ozbiljne probleme sa razvojem demokratije, odnosom prema vođi, aktivizmom građana, poštivanjem ljudskih prava, prava manjina i slično.

Literatura

- Abazović, D., Mujkić, A., Vehabović, F., Vejzovic, E. (2010): *Mjesto i uloga „Ostalih“ u Ustavu Bosne i Hercegovine i budućim ustavnim rješenjima za Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo, Fakultet političkih nauka u Sarajevu, Institut za društvena istraživanja;
- Adorno, T. W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D. J. & Sanford, R. N. (1950): *The Authoritarian Personality*. New York, Harper & Row;
- Almond, G. & Verba, S. (1989): *The Civic Culture*, Newbury Park, Sage Publications;
- Altemeyer, B. (1981): *Right-Wing Authoritarianism*, Winnipeg, Univ. of Manitoba;
- Altemeyer, B. (1988): *Enemies of Freedom*, San Francisco, Jossey-Bass Publications;
- Asch, S. E. (1955): Opinions and social pressure. *Scietific American*. 19. 31–35;
- Biro, M. (2006): *Homo postcommunisticus*. Beograd, XX vek;
- Čekrljija, Đ. (2006): Etnički, državni i evropski identitet i njihovi međuodnosi kod građana BiH.
- U Čekrljija, Đ. i Turjačanin, V. (ur.): *Ličnost i društvo 2 – Etnički, državni i evropski identitet*, Banja Luka, Friedrich Ebert Stiftung. 17–24;
- Čorkalo, D. i Sanković, N. (2000): Autoritarnst i percepcija ostvarene demokracije u Hrvatskoj: Analiza odnosa na uzorku studenata. Zagreb, *Društvena istraživanja*. god. 9 (2000), br.1 (45). 67–81;

- Dušanić, S. (2007): Kada religija postane dio problema, *Psihološka istraživanja religioznosti*, Banja Luka, Filozofski fakultet Banja Luka. 181–204;
- Dušanić, S. (2008): *Mišljenja i stavovi mladih Republike Srpske (BiH) o sebi i budućnosti*, Banja Luka, Zdravo da ste. <http://www.zdravodaste.org/latn/?page=42> pristupljeno 12.12. 2014. godine;
- From, E. (1984): *Bekstvo od slobode*; Zagreb, Naprijed, Nolit i August Cesarec;
- Fulgozi, A. i Radin, F. (1982): *Stilovi života Zagrebačih srednjoškolaca*, Zagreb, CDD;
- Golubović, Z., Kuzmanović, B. i Vasović, M. (1995): *Društveni karakter i društvene promene u svetu nacionalnih sukoba*. Beograd, IFDT, Filip Višnjić;
- Jerbić, V. i Lukić S. (1979): *Idejna kretanja i konfliktna žaršita u redovima mladih SR Hrvatske*, Zagreb, Zavod za PPS SRH;
- Kuzmanović, B. (1984): Motivaciono-vrednosna osnova odnosa prema samo upravljanju i učešća u samoupravljanju, *Psihološkai straživanja*. 3. Beograd, Institut za psihologiju. 465–564;
- Kuzmanović, B. (2010): Autoritarnost – vapaj za jakim i pouzdanim vođama i disciplinom, *Dometi tranzicije od socijalizma ka kapitalizmu. istraživanje javnog mnjenja – preliminarni nalazi*, Fondacija Friedrich Ebert – Centar za slobodne izbore i demokratiju – Centar za studije socijalne demokratije,
- <http://www.fes.rs/index.php?option=content&task=view&id=73&Itemid=&lang=de> pristupljeno 15.01.2015. godine;

- Lazić, M. (2005): Autoritarnost i nacionalizam kao mobilizacijske pretpostavke sukoba na području SFRJ, *Dijalog povjesničara/istoričara*, sv. 9, Zagreb, 37–55;
- Meloen, J. D. (1993): The F Scale as a Predictor of Fascism: An Overview of 40 Years of]
- Authoritarianism Research. In W. F. Stone, G. Lederer, & R. Christie (Eds.), *Strength and Weakness: The Authoritarian Personality Today* New York, Springer-Verlag. 47–69;
- Mihić, V. i Bodroža, B. (2009): Provera nove skale autoritarnosti, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*. Knjiga XXXIV. 27–39;
- Milgram, S. (1990): *Poslušnost autoritetu*, Beograd, Nolit;
- Opačić, G. i drugi (2005): *Etnička distanca i etnički stereotipi kao faktor odluke o povratku*, Život posleratnim zajednicama. Beograd, IAN. 115–138;
- Orlović, S. (2008): Klasična i savremena shvatanja demokratije, *Godišnjak*, Beograd, Fakultet političkih nauka, 47–71;
- Pantić, D. (1977): Vrednosti i ideoološke orijentacije u društvenim slojevima, u: M. Popović (ur.) *Društveni slojevi i društvena svest*, Beograd, IDN;
- Pantić, D. i Pavlović, M. Z. (2009): *Political Culture of Voters in Serbia*, Beograd, Institut društvenih nauka;
- Pavićević, V. (2009): Građanska neposlušnost u savremenoj političkoj teoriji, *Godišnjak*, Beograd, Fakultet političkih nauka. 79–95;
- Pennington, C. D. (1997): *Osnove socijalne psihologije*. Jastrebarsko, Naklada Slap;

- Petrović, N. (2001): Specifikacija elemenata autoritarnosti u modelu Boba Altemejera, Beograd, *Psihologija*, vol. 34, br. 1–2, 169–194;
- Petrović, N. (2001): *Putevi izučavanja autoritarnosti*, Beograd, Zadužbina Andrejević;
- Petrović, N. (2003): Pregled pristupa za izučavanje autoritarnosti i srodnih fenomena, Beograd, *Sociološki pregled*, vol. XXXVII , br. 1–2, 101–115;
- Petrović, I. (2013): Promene vrednosnih orijentacija srednje klase u periodu post-socijalističke transformacije u Srbiji, Beograd, *Sociologija*. Vol. LV (2013), br. 3, 375–394;
- Puhalo, S (2003): *Etnička distanca građana Republike Srpske i Federacije BiH prema narodima bivše SFRJ*, Banja Luka, Friedrich Ebert Stiftung;
- Puhalo, S. (2006): Socio-demografske karakteristike etničkog identiteta i povezanost sa državnim i evropskim identitetom, u Turjačanin, V. i Čekrljija, Đ. priredili *Etnički, državni i evropski identitet*, Banja Luka, Friedrich Ebert Stiftung. 25–56;
- Puhalo, S. (2007): Socio-psihološki profil glasača i apstinenata u Bosni i Hercegovini, u Puhalo S. (ur.): *Socio-psihološki profil glasača i apstinenata u Bosni i Hercegovini između Opštih izbora 2006. godine i Lokalnih izbora 2008. godine*, Banja Luka, Art print. 75–135;
- Puhalo, S (2009): *Etnička distanca i (auto)stereotipi građana Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, Friedrich Ebert Stiftung;
- Puhalo S., Mujagić N. i Memišević T. (2011): *Na putu ka Evropskoj uniji*, Banja Luka, Pro Eduka;
- Puhalo S. (2014): *Apstinenti u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, Friedrich Ebert Stiftung;

- Rot, N. i Havelka, N. (1973): *Nacionalna vezanost i vrednosti srednjoškolske omladine*, Beograd, Institut za psihologiju i Institut društvenih nauka;
- Rot, N. (1994): *Osnovi socijalne psihologije*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva;
- Sekulić, D. (2011): Vrijednosno-ideološke orijentacije kao predznak i posljedica društvenih promjena, Zagreb, *Politička misao*, god. 48, br. 3, 35–64;
- Šalaj, B. (2009): *Socijalno povjerenje u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, Friedrich Ebert Stiftung;
- Šiber, I. (1989): Autoritarna struktura ličnosti – kritički prikaz jugoslovenskih istraživanja, Zagreb, *Politička misao*, Vol XXVI, br. 1, 129–145;
- Šram, Z. (2008): Etnocentrizam, autoritarnetendencije i religioznost: relacije na uzorku zagrebačkih studenata. Zagreb, *Migracijske i etničke teme* 24 (2008), 1–2, 49–66;
- Tajfel, H. & Turner, J.C. (1986): Theory of intergroup behavior. In S. Worchel, and W.G. Austin. (Eds.) *Psychology of intergroup relations*, Chicago, Nelson – Hall Publishers. 7–24;
- Todosijević, B. and Enyedi, Zs. (2002): Značenje autoritarnosti: Uloga agresivnosti, alienacije i anksioznosti, *Pedagoška stvarnost*, Vol. 49, br. 3–4, Novi Sad, 252–271;
- Todosijević, B. (2008): Politička tolerancija u Srbiji i Evropi: društveni i psihološki korenji, *Psihologija*. Vol. 41, (4), Beograd, 455–481;
- Turjačanin, V. (2000): *Etničke distance kod mladih u Republici Srpskoj*, usmeno saopštenje na simpozijumu Empirijska istraživanja u psihologiji, Beograd;

Turjačanin,V., Čekrlja, Đ., Powell, S., Butollo, W. (2002): *Etnička distanca i etnički stereotipi studenata psihologije u Banjaluci i Sarajevu – Banja Luka*, rad prezentovan na naučnom simpozijumu Empirijska istraživanja u psihologiji u Beogradu;

Turjačanin, V. (2004): *Nacionalni stavovi mladih bošnjačke i srpske nacionalnosti u Bosni i Hercegovini*. Baograd, Filozofski fakultet, magistarski rad;

Turjačanin, V. (2007): *Psihosocijalni prostor i etnički odnosi mladih. Banja Luka*. Filozofski fakultet u Banjoj Luci;

Vujčić, V. (1993): *Politička kultura i politička socijalizacija*, Zagreb, Alinea;

Vukoja, I. (2014): *Izbori kao sredstvo diskriminacije Hrvata u BiH*, <http://www.idpi.ba/izbori-kao-sredstvo-diskriminacije-hrvata/> pristupljeno 16.12.2014. godine;

Zimbardo, P. (2009): *Luciferov efekat, kako dobri ljudi postaju zli*, Zagreb, TIM press d.o.o.

Ostali izvori

UNDP (2008) Sistem ranog upozoravanja *Godišnji izvještaj* <http://www.undp.ba/index.aspx?PID=36&RID=87> pristupljeno 01.06.2009. godine;

Ustav Bosne i Hercegovine.

http://www.ccbih.ba/public/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_bos.pdf pristupljeno 01.09.2009. godine;

<http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/sumorna-statistika-u-bih-za-15-godina-130000-nezaposlenih-vise> pristupljeno 01.06.2015. godine;

<http://www.nezavisne.com/novosti/drustvo/Pola-miliona-gradjana-BiH-bez-zdravstvenog-osiguranja-271239.html> pristupljeno 08.08.2015. godine;

<http://www.nezavisne.com/novosti/drustvo/Pola-miliona-gradjana-BiH-bez-zdravstvenog-osiguranja-271239.html> pristupljeno 12.05.2015 godine;

http://www.olia.mladi.info/index.php?type=1&a=static_content&id=1 pristupljeno 11.11.2014. godine;

<http://www.24sata.info/izbori/209992-konrad-adenauer-potrebna-veca-izlaznost-biraca-u-bih.html>

http://www.ohr.int/ohr-dept/presso/pressr/default.asp?content_id=29037

<http://www.rtvgi.com/315273/Visoki-predstavnik-ukinuo-zabranu-za-30-smijenjenih-osoba>

<http://www.idpi.ba/izbori-kao-sredstvo-diskriminacije-hrvata/>

Percepција невладиног сектора у Босни и Херцеговини

dr Srđan Puhalo, psiholog

1. Istraživački postupak

Prije nego što prikažemo rezultate istraživanja, daćemo osnovne podatke o metodologiji koju smo koristili u istraživanju, kao i o instrumentu, uzorku i metodama obrade podataka.

1.1 Metodologija

Istraživanje je sprovedeno u drugoj polovini juna 2015. godine na uzorku od 1.100 punoljetnih građana Bosne i Hercegovine, metodom anketiranja licem u lice. Ispitanici nisu samostalno popunjavali upitnik, već su odgovarali na pitanja koja im je čitao anketar. Terenski rad obavili su kontrolori i anketari *Agencije Prime Communications* iz Banje Luke.

Prilikom izbora uzorka vodilo se računa o sljedećim demografskim elementima:

1. Broj stanovnika u pojedinim regionima i kantonima;
2. Odnos urbanog i ruralnog stanovništva u pojedinim regionima i kantonima;
3. Veličina pojedinih naseljenih mjesta u okviru regiona;
4. Broj muškaraca i žena je približno isti.

Istraživanje je sprovedeno u 25 opština u Federaciji BiH i 29 opština u Republici Srpskoj, u sljedećim regionima:

Republika Srpska

- **Region Banja Luka:** Banja Luka, Srbac, Gradiška, Laktaši, Kneževi, Čelinac, Kotor Varoš.
- **Region Prijedor:** Prijedor, Novi Grad, Kozarska Dubica.

- **Region Doboј:** Doboј, Modriča, Teslić, Derventa.
- **Region Bijeljina:** Bijeljina, Brčko, Ugljevik.
- **Region Zvornik:** Zvornik, Milići, Bratunac, Vlasenica, Srebrenica.
- **Region Istočna Republika Srpska:** Sokolac, Pale, Višegrad, Istočno Goražde.
- **Region Trebinje:** Trebinje, Ljubinje, Bileća.

Federacija BiH

- **Unsko-sanski kanton:** Bihać, Bosanska Kladuša, Bosanska Krupa.
- **Tuzlanski kanton:** Tuzla, Gračanica, Banovići, Lukavac, Kalesija.
- **Zeničko-dobojski kanton:** Zenica, Kakanj, Visoko.
- **Srednjobosanski kanton:** Jajce, Travnik, Vitez, Novi Travnik.
- **Hercegovačko-neretvanski kanton:** Mostar, Čitluk.
- **Zapadnohercegovački kanton:** Široki Brijeg.
- **Kanton Sarajevo:** Centar, Iliđa, Novi Grad, Novo Sarajevo, Stari Grad, Vogošća.
- **Herceg-bosanski kanton:** Livno.

Prilikom rada na terenu anketari su se pridržavali nekoliko pravila koja su nam omogućila da izbor ispitanika bude slučajan. Anketari su dobili ime mjesne zajednice u koju idu, kao i uputstvo kako da izaberu određenu ulicu, broj kuće od koje se kreće s radom (start), kao i broj kuća koje se moraju preskočiti (korak) da bi uradili novu anketu. Po ulasku u domaćinstvo anketari su birali za ispitanika punoljetnu osobu kojoj slijedi rođendan. Ovim smo izbjegli bilo kakvu mogućnost da anketari na bilo koji način utiču na izbor ispitanika. Anketari su morali da ispitaju podjednak broj muškaraca i žena.

1.2 Instrument

Upitnik je sastavljen iz tri dijela:

Prvi dio čine podaci o ispitanicima, tj. njihove sociodemografske karakteristike:

- pol,
- starost,
- obrazovanje,
- radni status,
- tip naselja u kojem ispitanici žive,
- vjerska ubjedjenja,
- entitet u kojem žive,
- ukupna mjesecna primanja porodice,
- da li će glasati na izborima ili ne,
- članstvo u političkoj partiji i
- etnička pripadnost.

Drugi dio upitnika čine pitanja koja se tiču:

- informisanosti o političkim i društvenim dešavanjima u opštini, entitetu u kojem žive i entitetu u kojem ne žive,
- načina informisanja o političkim i društvenim dešavanjima,
- društvenih ciljeva i njihove važnosti za građane,
- povjerenja u društvene i političke institucije,
- procjene efikasnosti društvenih i političkih institucija,
- društvenog aktivizma i političkog djelovanja,
- percepcije NVO sektora (informisanost o radu, njegovom uticaju, kvalitetu komunikacije sa građanima, efikasnosti u rješavanju problema, lična iskustva, aktivizam, uticaj, interesi koje zastupaju i dr.).

Treći dio upitnika se sastojao iz skale:

Zadovoljstvo životom koja se sastoji od 8 stavki na koje su ispitanici mogli da daju odgovore na skali od 0 (nimalo zadovoljan) do 10 (potpuno zadovoljan). Što je skor na skali zadovoljstva životom veći, to znači da je ispitanik zadovoljniji.

1.3 Obrada podataka

U obradi podataka biće korišteni različiti statistički postupci.

Deskriptivna analiza u vidu frekvencija i procenata korišćena je za pregled uzorka. Razliku između tri kategorije ispitanika (aktivni i pasivni članovi NVO i oni koji nisu članovi NVO) s obzirom na sociodemografske karakteristike analizirali smo Hikvadrat testom. Analizu pojedinih varijabli, s obzirom na članstvo i aktivnost u NVO, radili smo analizom varijanse i t-testom. U slučajevima gdje su se pokazale velike razlike u broju ispitanika, u pojedinim kategorijama uradili smo test homogenosti varijanse. Tamo gdje se razlika među varijansama pokazala statistički značajnom uradili smo neparametrijski Kruskal-Wallis test.

2. Sociodemografske karakteristike uzorka

U okviru analize uzorka prikazaćemo prvo podatke po pojedinim kategorijama na nivou Bosne i Hercegovine, a potom ćemo vidjeti strukturu uzorka s obzirom na pripadnost ispitanika jednoj od tri kategorije.

Tabela 1. Broj ispitanika po entitetima i u Distriktu Brčko i aktivnost ispitanika u NVO sektoru

		Nisam član	Član sam, ali nisam aktivan	Aktivan sam član	Total
Republika Srpska	N	247	125	94	466
	%	48.1%	40.6%	33.8%	42.4%
Federacija BiH	N	250	173	176	599
	%	48.7%	56.2%	63.3%	54.5%
Distrikt Brčko	N	16	10	8	34
	%	3.1%	3.2%	2.9%	3.1%
Total	N	513	308	278	1099
	%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Tabela 1.1 Hi-kvadrat test

V	df	p
16.384	4	.003

U okviru našeg uzorka imamo 446 ispitanika (42,4%) iz Republike Srpske, 599 ispitanika iz Federacije BiH (54,5%) i 34 (3,1%) stanovnika Distrikta Brčko. Struktura uzorka nije u potpunosti reprezentativna, jer smo povećali broj ispitanika u Republici Srpskoj na uštrb Federacije BiH zbog specifičnog položaja NVO sektora u Republici Srpskoj i problema koje imaju s aktuelnom vlasti u ovom entitetu.

Od ukupnog broja ispitanika koji nisu članovi neke NVO imamo podjednak broj onih koji dolaze iz Republike Srpske i Federacije BiH (oko 48%), dok 3,1% njih je došlo iz Distrikta Brčko. Među pasivnim članovima NVO nalazimo 56,2% građana Federacije BiH, 40,6% građana Republike Srpske i 3,2% stanovnika Distrikta Brčko. Među aktivnim članovima NVO najviše je građana Federacije BiH (54,5%), potom iz Republike Srpske (33,8%) i Brčko Distrikta (2,9%).

Tabela 2. Mjesto stanovanja i aktivnost ispitanika u NVO sektoru

		Nisam član	Član sam, ali nisam aktivan	Aktivan sam član	Total
Gradsko naselje	N	265	160	147	572
	%	51.7%	51.9%	52.9%	52.0%
Selo	N	248	148	131	527
	%	48.3%	48.1%	47.1%	48.0%
Total	N	513	308	278	1099
	%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Tabela 2.1 Hi-kvadrat test

V	df	p
.109	2	.947

U okviru uzorka imamo skoro podjednak procenat ispitanika iz grada (52%) i sa sela (48%). Ne postoji statistički značajna razlike između tri kategorije ispitanika i mjesta stanovanja.

Tabela 3. Pol ispitanika i aktivnost ispitanika u NVO sektoru

		Nisam član	Član sam, ali nisam aktivan	Aktivan sam član	Total
Odbija	N	7	2	2	11
	%	1.4%	0.6%	0.7%	1.0%
Muškarci	N	250	166	146	562
	%	48.7%	53.9%	52.5%	51.1%
Žene	N	256	140	130	526
	%	49.9%	45.5%	46.8%	47.9%
Total	N	513	308	278	1099
	%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Tabela 3.1 Hi-kvadrat test

V	df	p
3.309	4	.507

U okviru uzorka imamo približno jednak procenat muškaraca (51,1%) i žena (47,9%) , dok njih 11 ili 1% nije željelo da se podaci o tome upišu u upitnik. Ne postoji statistički značajna razlika između tri kategorije ispitanika i pola.

Tabela 4. Članstvo u političkoj partiji i aktivnost ispitanika u NVO sektoru

		Nisam član	Član sam, ali nisam aktivan	Aktivan sam član	Total
Odbija	N	10	0	1	11
	%	1.9%	0.0%	0.4%	1.0%
Da, član/ica sam partije	N	23	28	56	107
	%	4.5%	9.1%	20.1%	9.7%
Da, član/ica sam partije, ali nisam aktivan	N	72	79	50	201
	%	14.0%	25.6%	18.0%	18.3%
Ne, nisam član/ica partije	N	408	201	171	780
	%	79.5%	65.3%	61.5%	71.0%
Total	N	513	308	278	1099
	%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Tabela 4.1 Hi-kvadrat test

V	df	p
78.865	6	.000

Među ispitanicima nalazimo 9,7% onih koji su aktivni članovi političkih partija, 18,3% pasivnih članova partije i 71% onih koji nisu članovi nijedne političke partije. Na ovo pitanje nije željelo da odgovori 1% ispitanika.

Tabela 5. Vjerska ubjedjenja i aktivnost ispitanika u NVO sektoru

		Nisam član	Član sam, ali nisam aktivan	Aktivan sam član	Total
Odbija	N	9	3	1	13
	%	1.8%	1.0%	0.4%	1.2%
Uvjereni sam vjernik i prihvatom sve što moja vjera uči	N	226	120	131	477
	%	44.1%	39.0%	47.1%	43.4%
Vjernik sam, ali ne prihvatom baš sve što moja vjera uči	N	197	131	105	433
	%	38.4%	42.5%	37.8%	39.4%
Nisam siguran vjerujem li ili ne vjerujem	N	36	27	16	79
	%	7.0%	8.8%	5.8%	7.2%
Nisam religiozan, nemam ništa protiv da drugi vjeruju	N	40	24	22	86
	%	7.8%	7.8%	7.9%	7.8%
Nisam religiozan i protivnik/ca sam religije	N	5	3	3	11
	%	1.0%	1.0%	1.1%	1.0%
Total	N	513	308	278	1099
	%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Tabela 5.1 Hi-kvadrat test

V	df	p
8.451	10	.585

Kada pogledmao vjerska ubjeđenja ispitanika vidimo da među njima ima najviše onih koji sebe vide kao uvjerene vjernike koji prihvataju sve što njihova vjera uči (43,4%), a slijede vjernici koji

ne prihvataju baš sve što ih vjera uči (39,4%). Neodlučnih je 7,2%, dok je nereligiозnih koji nemaju ništa protiv da drugi vjeruju 7,8%. Protivnika religije je 1%. Ne postoji statistički značajna razlika u vrsti religioznosti i tri kategorije ispitanika.

Tabela 6. Etnička pripadnost i aktivnost ispitanika u NVO sektoru

		Nisam član	Član sam, ali nisam aktivan	Aktivan sam član	Total
Odbija	N	7	0	1	8
	%	1.4%	0.0%	0.4%	0.7%
Hrvat	N	50	49	34	133
	%	9.7%	15.9%	12.2%	12.1%
Bošnjak	N	196	115	126	437
	%	38.2%	37.3%	45.3%	39.8%
Srbin	N	247	133	103	483
	%	48.1%	43.2%	37.1%	43.9%
Nešto drugo	N	13	11	14	38
	%	2.5%	3.6%	5.0%	3.5%
Total	N	513	308	278	1099
	%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Tabela 6.1 Hi-kvadrat test

V	df	p
22.980	8	.003

Od ukupnog broj ispitanika njih 133 ili 12,1% su Hrvati, 39,8% su Bošnjaci, a 43,9% su Srbi. U okviru uzorka nalazimo i 3,5% onih koji za sebe kažu da su ostali, dok 0,7% nije željelo da se izjasni o svojoj etničkoj pripadnosti. Imajući u vidu da smo povećali broj ispitanika u Republici Srpskoj, što smo objasnili kod tabele 6, u okviru uzroka imamo skoro podjednak procenat Bošnjaka i Srba.

Među ispitanicima koji nisu članovi nijedne NVO najviše je Srba (48,1%), potom Bošnjaka (38,2%), dok je najmanje Hrvata (9,7%). Među pasivnim članovima NVO opet je najviše Srba – 43,2%, 37,3% Bošnjaka i 15,9% Hrvata. Međutim, među aktivnim članovima NVO Bošnjaka je 45,3%, 37,1% Srba i 12,2% Hrvata.

Tabela 7. Spremnost za glasanje na izborima i aktivnost ispitanika u NVO sektoru

		Nisam član	Član sam, ali nisam aktivan	Aktivan sam član	Total
Da	N	269	209	196	674
	%	52.4%	67.9%	70.5%	61.3%
Ne	N	178	58	56	292
	%	34.7%	18.8%	20.1%	26.6%
Ne zna/ odbija	N	66	41	26	133
	%	12.9%	13.3%	9.4%	12.1%
Total	N	513	308	278	1099
	%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Tabela 7.1 Hi-kvadrat test

V	df	p
38.945	4	.000

Skoro dvije trećine ispitanika u Bosne i Hercegovine (61,3%) bi u ovom trenutku glasalo na izborima, dok 26,6% to ne bi uradilo. Na ovo pitanje nije željelo da odgovori 12,1% ispitanika. Važno je istaći da spremnost za glasanje raste sa većom angažovanosti u radu nevladinog sektora i da je najveća spremnost da se glasa kod ispitanika koji su aktivni članovi NVO.

Tabela 8. Obrazovanje i aktivnost ispitanika u NVO sektoru

		Nisam član	Član sam, ali nisam aktivan	Aktivan sam član	Total
Odbija	N	22	4	5	31
	%	4.3%	1.3%	1.8%	2.8%
Osnovna škola	N	54	24	8	86
	%	10.5%	7.8%	2.9%	7.8%
Zanat	N	101	60	33	194
	%	19.7%	19.5%	11.9%	17.7%
Srednja škola – 4 stepen	N	237	114	113	464
	%	46.3%	37.0%	40.6%	42.3%
Viša i visoka škola	N	98	106	119	323
	%	19.1%	34.4%	42.8%	29.4%
Total	N	512	308	278	1098
	%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Tabela 8.1 Hi-kvadrat test

V	df	P
70.208	8	.000

Od ukupnog broja ispitanika, njih 7,8% je završilo osnovnu školu, 17,7% zanat, 42,3% srednju školu – četvrti stepen, dok 29,4% ima završenu višu školu ili fakultet. Interesantno je vidjeti da sa porastom obrazovanja ispitanika raste i broj onih koji su pasivni i aktivni članovi NVO.

Tabela 9. Godine starosti ispitanika i aktivnost u NVO sektoru

		Nisam član	Član sam, ali nisam aktivan	Aktivan sam član	Total
Od 18 do 29 godina	N	124	74	79	277
	%	24.8%	24.2%	28.8%	25.7%
Od 30 do 44 godine	N	160	108	84	352
	%	32.1%	35.3%	30.7%	32.6%
Od 45 do 59 godina	N	111	83	77	271
	%	22.2%	27.1%	28.1%	25.1%
Više od 60 godina	N	104	41	34	179
	%	20.8%	13.4%	12.4%	16.6%
Total	N	499	306	274	1079
	%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Tabela 9.1 Hi-kvadrat test

V	df	P
15.809	6	.015

Kada pogledamo strukturu starosti ispitanika vidimo da je najviše onih starosti između 30 i 44 godine (32,6%), a slijede ispitanici stari između 18 i 29 godina (25,7%), potom između 45 i 59 godina (25,1%) i stariji od 60 godina (16,6%).

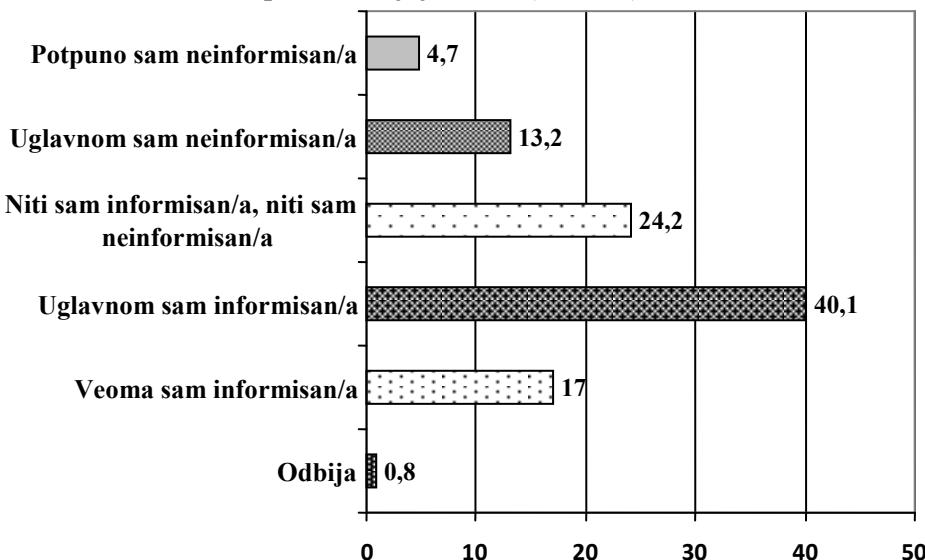
Aktivni članovi NVO su skoro podjednako raspoređeni u svim starosnim kategorima do 60 godina i izgleda da NVO aktivizam nije isključivo monopol mladih ljudi. Slična situacija je i kod pasivnih članova NVO, s tim da je njih ipak nešto više u grupi od 30 do 44 godine – 35,3%.

3. Rezultat istraživanja

Analiza podataka biće vršena na više nivoa. Prvo ćemo prikazati rezultate na nivou cijele Bosne i Hercegovine, a onda i postojanje razlika između tri kategorije ispitanika s obzirom na njihovo članstvo i aktivnosti u okviru NVO (nisu članovi, članovi su, ali nisu aktivni i aktivni članovi). Takođe, ukrstićemo pitanja koja se tiču percepcije NVO s nekim sociodemografskim varijablama i biće prikazane i analizirane samo razlike koje su statistički značajne tj. manje od 0,05 ili 0,01.

3.1 Informisanost građana o političkim i društvenim dešavanjima u Bosni i Hercegovini

Koliko ste informisani o političkim i društvenim dešavanjima u opštini u kojoj živate? (N=1100)

Grafikon 1.

O političkim i društvenim dešavanjima u lokalnoj zajednici najveći broj građana Bosne i Hercegovine je uglavnom dobro

informisan (40,1%), dok njih 17% tvrdi da je veoma dobro informisano. Slijede oni koji su donekle informisani (24,2%), a 13,2% tvrdi da uglavnom nisu informisani. Najmanji je procenat ispitanika (4,7%) koji skoro ništa ne znaju o društvenim i političkim dešavanjima u opštini u kojoj žive.

Iz tabele 10. možemo da vidimo da sa porastom angažmana u NVO sektoru raste i percepcija ispitanika o svojoj informisanosti o dešavanjima u lokalnoj zajednici ($V=55.237$, $df=10$, $p=.000$). To se posebno može vidjeti kod odgovora veoma informisan, gdje je 27,3% aktivnih članova NVO tako procijenilo sebe, za razliku od 15,6% pasivnih članova NVO i 12,3% onih koji nisu članovi.

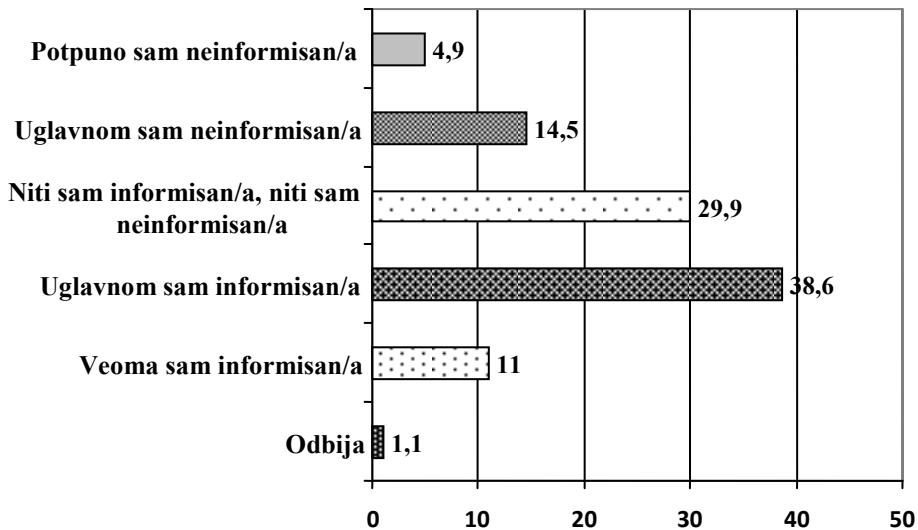
Tabela 10. Informisanost građana o društvenim i političkim dešavanjima u opštini u kojoj žive s obzirom na njihovu aktivnost u NVO sektoru

		Nisam član	Član sam, ali nisam aktivan	Aktivan sam član	Total
Potpuno sam neinformisan	N	34	5	13	52
	%	6.6%	1.6%	4.7%	4.7%
Uglavnom sam neinformisan	N	83	34	28	145
	%	16.2%	11.0%	10.1%	13.2%
Niti sam informisan, niti sam neinformisan	N	140	75	51	266
	%	27.3%	24.4%	18.3%	24.2%
Uglavnom sam informisan	N	187	143	110	440
	%	36.5%	46.4%	39.6%	40.0%
Veoma sam informisan	N	63	48	76	187
	%	12.3%	15.6%	27.3%	17.0%
Odbija	N	6	3	0	9
	%	1.2%	1.0%	0.0%	0.8%
Total	N	513	308	278	1099
	%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Tabela 10.1 Hi-kvadrat test

V	df	p
55.237	10	.000

Koliko ste informisani o političkim i društvenim dešavanjima u entitetu/distriktu u kojem živate? (N=1100)

Grafikon 2.

Najveći broj građana Bosne i Hercegovine (38,6%) za sebe kaže da je uglavnom dobro informisana o društvenim i političkim dešavanjima u entitetu u kojem žive, dok njih 11% tvrdi da je veoma dobro informisano. Skoro svaki treći ispitanik (29,9%) smatra da i jeste i nije dovoljno informisan, dok 14,5% sebe opaža kao uglavnom neinformisan. Mali je procenat (4,9%) onih koji za sebe kažu da su potpuno neinformisani o dešavanjima u entitetu u kojem žive.

Percepција građana o informisanosti o društvenim i političkim dešavanjima raste sa porastom aktivnosti u NVO sektoru zajednici ($V= 60.556$, $df= 10$, $p= .000$). Aktivni članovi NVO sebe opisuju kao veoma informisane (20,1%) i uglavnom informisane

(39,9%), dok je kod pasivnih članova taj procenat manji kod kategorije veoma informisan (9,7%) i skoro isti za kategoriju uglavnom informisan (43,8%). Građani koji nisu članovi NVO za sebe kažu da su najmanje informisani o dešavanjima u entitetu u kojem žive, tako da među njima nalazimo 6,8% veoma informisanih i 34,7% uglavnom informisanih.

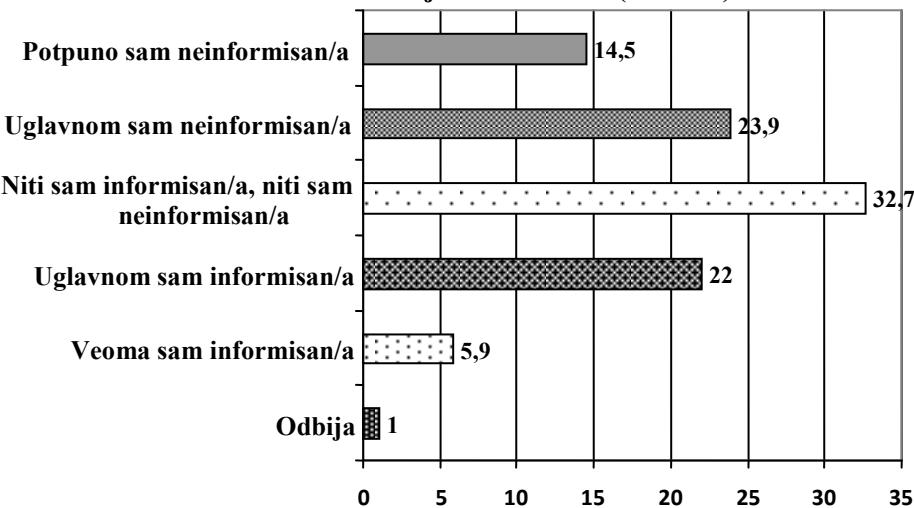
Tabela 11. Informisanost građana o društvenim i političkim dešavanjima u entitetu u kojem žive s obzirom na njihovu aktivnost u NVO sektoru

		Nisam član	Član sam, ali nisam aktivan	Aktivan sam član	Total
Potpuno sam neinformisan	N	33	4	17	54
	%	6.4%	1.3%	6.1%	4.9%
Uglavnom sam neinformisan	N	88	40	31	159
	%	17.2%	13.0%	11.2%	14.5%
Niti sam informisan, niti sam neinformisan	N	171	96	62	329
	%	33.3%	31.2%	22.3%	29.9%
Uglavnom sam informisan	N	178	135	111	424
	%	34.7%	43.8%	39.9%	38.6%
Veoma sam informisan	N	35	30	56	121
	%	6.8%	9.7%	20.1%	11.0%
Odbija	N	8	3	1	12
	%	1.6%	1.0%	0.4%	1.1%
Total	N	513	308	278	1099
	%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Tabela 11.1 Hi-kvadrat test

V	df	p
60.556	10	.000

Koliko ste informisani sa političkim i društvenim dešavanjima u entitetu/distriktu u kojem NE živite? (N=1100)

Grafikon 3.

O dešavanjima u drugom entitetu veoma dobro je informisano 5,9% ispitanika, dok 22% kaže da je uglavnom dobro informisano. Svaki treći građanin Bosne i Hercegovine (32,7%) za sebe kaže da i jeste i nije informisan. Uglavnom, neinformisanih je 23,9%, a potpuno neinformisanih 14,5%.

Kao i u prethodna dva slučaja ispitanici koji su aktivni u NVO sektoru sebe procjenjuju i kao bolje obaviještene o društvenim i političkim dešavanjima u entitetu u kojem ne žive u odnosu na one koji nisu su članovi NVO ili su samo pasivni članovi ($V = 28.098$, $df = 10$, $p = .002$). To je posebno izraženo kod aktivnih članova nevladinih organizacija na odgovoru veoma informisan (10,8%), u odnosu ne druge dvije kategorije ispitanika (oko 4%).

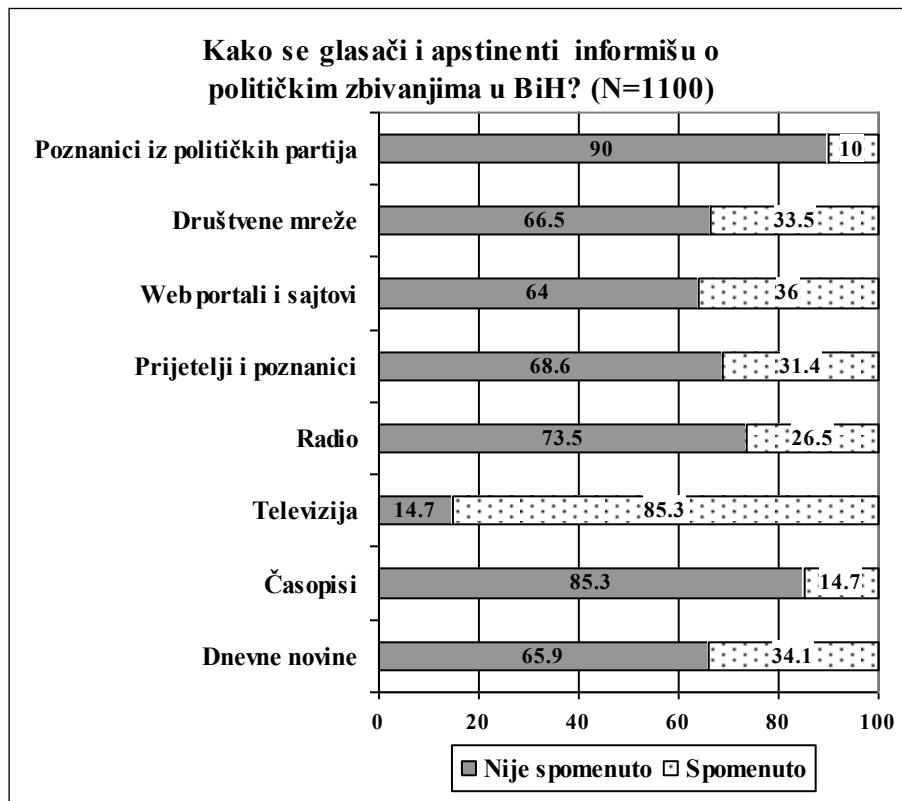
Tabela 12. Informisanost građana o društvenim i političkim dešavanjima u entitetu u kojem NE žive s obzirom na njihovu aktivnost u NVO sektoru

		Nisam član	Član sam, ali nisam aktivan	Aktivan sam član	Total
Potpuno sam neinformisan	N	79	34	45	158
	%	15.4%	11.0%	16.2%	14.4%
Uglavnom sam neinformisan	N	126	80	57	263
	%	24.6%	26.0%	20.5%	23.9%
Niti sam informisan, niti sam neinformisan	N	172	113	75	360
	%	33.5%	36.7%	27.0%	32.8%
Uglavnom sam informisan	N	109	63	70	242
	%	21.2%	20.5%	25.2%	22.0%
Veoma sam informisan	N	21	14	30	65
	%	4.1%	4.5%	10.8%	5.9%
Odbija	N	6	4	1	11
	%	1.2%	1.3%	0.4%	1.0%
Total	N	513	308	278	1099
	%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Tabela 12.1 Hi-kvadrat test

V	df	p
28.095	10	.002

3.2 Kako se građani informišu o političkim zbivanjima u Bosni i Hercegovini

Grafikon 4.

Televizija je i dalje najčešći kanal putem kojeg se građani Bosne i Hercegovine (85,3%) informišu o političkim dešavanjima u zemlji. Slijede web portalni, sajtovi i blogovi (36%), dnevne novine (34,1%) i društvene mreže (33,5%). Prijatelji i poznanici su važan izvor informacija za 31,4% ispitanika, dok se putem radija o politici informiše 26,5% građana, Časopise čita 14,7%, dok svaki deseti ispitanik (10%) informacije o politici dobija od poznanika iz političkih partija. Interesantno je vidjeti da jednak broj građana prati web portale, sajtove, blogove i društvene mreže, koliko čitaju i dnevne novine, što jeste nešto novo na prostoru Bosne i Hercegovine.

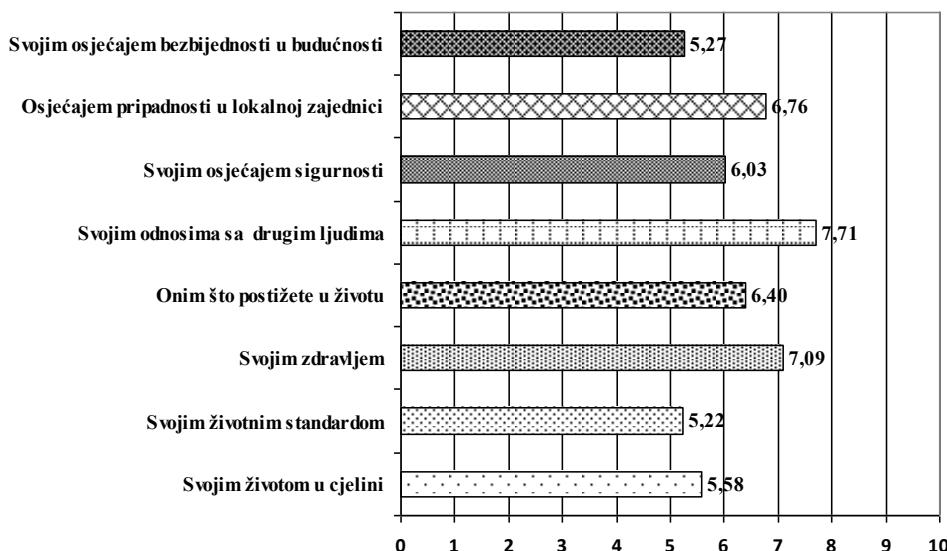
Tabela 13. Način informisanja građana o političkim zbivanjima u Bosni i Hercegovini s obzirom na njihovu aktivnost u NVO sektoru

			Nisam član	Član sam, ali nisam aktivan	Aktivan sam član	V	df	p
Dnevne novine	Ne informiše	N	360	195	170	7.886	2	.019
		%	70.2%	63.3%	61.2%			
	Informiše	N	153	113	108			
		%	29.8%	36.7%	38.8%			
Televizija	Ne informiše	N	72	33	57	11.523	2	.003
		%	14.0%	10.7%	20.5%			
	Informiše	N	441	275	221			
		%	86.0%	89.3%	79.5%			
Radio	Ne informiše	N	395	211	201	7.356	2	.025
		%	77.0%	68.5%	72.3%			
	Informiše	N	118	97	77			
		%	23.0%	31.5%	27.7%			
Prijatelji i poznanici	Ne informiše	N	373	208	173	9.423	2	.009
		%	72.7%	67.5%	62.2%			
	Informiše	N	140	100	105			
		%	27.3%	32.5%	37.8%			
Web portali, sajtovi ili blogovi	Ne informiše	N	358	191	155	16.192	2	.000
		%	69.8%	62.0%	55.8%			
	Informiše	N	155	117	123			
		%	30.2%	38.0%	44.2%			
Društvene mreže	Ne informiše	N	367	205	159	16.660	2	.000
		%	71.5%	66.6%	57.2%			
	Informiše	N	146	103	119			
		%	28.5%	33.4%	42.8%			
Od poznanika iz političkih partija	Ne informiše	N	485	269	235	23.399	2	.000
		%	94.5%	87.3%	84.5%			
	Informiše	N	28	39	43			
		%	5.5%	12.7%	15.5%			

Iz tabele 13. možemo da vidimo da aktivni članovi NVO sektora u najvećem stepenu i prate različite medije kada se informišu o političkim dešavanjima u Bosni i Hercegovini. U slučajevima dnevnih novina, prijatelja i poznanika, web portala, sajtova i blogova, društvenih mreža i poznanika iz političkih partija to informisanje raste kako se povećava aktivizam u NVO sektoru. Interesantno je da se putem televizije i radija najviše informišu pasivni članovi NVO.

3.3 Zadovoljstvo građana Bosne i Hercegovine pojedinim aspektima života

Kada razmislite o svom životu i svojim životnim uslovima, koliko ste zadovoljni...? (prosječna ocjena) (N=1100)

Grafikon 5.

Kada pogledamo zadovoljstvo životom u cjelini građana Bosne i Hercegovine vidimo da se ono kreće u granicama prosjeka (5,58). Oni su najviše zadovoljni svojim odnosima sa drugim ljudima (7,71), zdravljem (7,09) i osjećanjem pripadnosti lokalnoj zajednici

(6,76), dok su najmanje zadovoljni bezbjednošću u budućnosti (5,27) i životnim standardom (5,22).

Tabela 14. Generalno zadovoljstvo građana Bosne i Hercegovine svojim životom i pojedinim aspektima života s obzirom na njihovu aktivnost u NVO sektoru

		N	M	SD	SE
Zadovoljstvo životom u cjelini	Nisam član	475	5.20	2.803	.129
	Član sam, ali nisam aktivan	289	5.57	2.711	.159
	Aktivan sam član	252	6.31	2.844	.179
Životnim standardom	Nisam član	513	4.70	2.801	.124
	Član sam, ali nisam aktivan	308	5.33	2.612	.149
	Aktivan sam član	278	6.07	2.863	.172
Zdravljem	Nisam član	513	6.77	2.883	.127
	Član sam, ali nisam aktivan	308	6.98	2.530	.144
	Aktivan sam član	278	7.79	2.353	.141
Onim sto postižete u životu	Nisam član	513	5.89	2.791	.123
	Član sam, ali nisam aktivan	308	6.44	2.483	.141
	Aktivan sam član	278	7.27	2.365	.142
Odnosom koji imate sa drugim ljudima	Nisam član	513	7.41	2.525	.111
	Član sam, ali nisam aktivan	308	7.77	2.122	.121
	Aktivan sam član	278	8.18	1.920	.115
Osjećajem sigurnosti	Nisam član	513	5.61	2.859	.126
	Član sam, ali nisam aktivan	308	6.21	2.643	.151
	Aktivan sam član	278	6.63	2.737	.164
Osjećanjem pripadnosti lokalnoj zajednici	Nisam član	513	6.51	2.736	.121
	Član sam, ali nisam aktivan	308	7.00	2.488	.142
	Aktivan sam član	278	6.95	2.818	.169
Osjećajem bezbjednosti u budućnosti	Nisam član	513	4.96	2.875	.127
	Član sam, ali nisam aktivan	308	5.49	2.845	.162
	Aktivan sam član	278	5.62	3.027	.182

U tabeli 14. možemo da vidimo da aktivni članovi NVO sektora sebe opažaju kao srećnije u odnosu na druge dvije kategorije ispitanika. Na drugom mjestu po izraženosti sreće nalaze se ispitanici koji su pasivni članovi NVO, dok su najmanje srećne osobe koje nisu članice bilo kakvog udruženja građana. Naravno, ovaj zaključak treba uzeti sa rezervom, jer moramo imati na umu da se ove tri kategorije ispitanika u velikoj mjeri razlikuju s obzirom na njihove godine, obrazovanje, starost, primanja ili mjesto stanovanja.

Tabela 14.1 Independent - Samples Kruskal - Wallis Test

	p
Zadovoljstvo životom u cjelini	.000
Životnim standardom	.000
Zdravljem	.000
Onim sto postižete u životu	.000
Odnosom koji imate sa drugim ljudima	.001
Osjećajem sigurnosti	.000
Osjećanjem pripadnosti lokalnoj zajednici	.012
Osjećajem bezbjednosti u budućnosti	.002

Iz tabele 14.2 možemo da vidimo da članovi NVO sebe ocjenjuju sretnijim, u odnosu na pasivne članove NVO ($p= .002$) i one koji nisu opšte članovi ($p= .000$). Aktivni članovi NVO su zadovoljniji svojim životnim standardom u odnosu na pasivne članove ($p= .001$) i one koji nisu članovi ($p= .000$), ali ta razlika je statistički značajna i između pasivnih i onih koji nisu članovi NVO ($p= .001$). Svojim zdravljem su najviše zadovoljni aktivni članovi NVO u odnosu na pasivne članove ($p= .000$) i one koji nisu uključeni u rad nevladinog sektora ($p= .000$). Svojim postignućem u životu su najzadovoljniji aktivni članovi NVO i značajno se razlikuju u odnosu na pasivne članove ($p= .000$) i one koji nisu članovi ($p= .000$). Statistički značajnu razliku nalazimo i između onih koji su pasivni i onih koji nisu članovi

NVO ($p= .003$). Aktivni članovi NVO su zadovoljniji svojim odnosom sa ljudima u odnosu na pasivne članove ($p= .028$) i one koji nisu članovi ($p= .000$), ali ta razlika je statistički značajna i između pasivnih i onih koji nisu članovi NVO ($p= .030$). Građani koji nisu članovi nijednog udruženja najmanje su zadovoljni svojom sigurnošću i razlikuju se od aktivnih ($p= .030$) i pasivnih članova NVO ($p= .003$). Slična situacija je i kod osjećanja pripadnosti lokalnoj zajednici, gdje su ispitanici koji nisu članovi nekog NVO značajno razlikuju od aktivnih ($p= .029$) i pasivnih članova NVO ($p= .013$). Građani koji nisu članovi nijednog udruženja građana najmanje se osjećaju bezbjedno s obzirom na to šta budućnost može da doneše i oni se razlikuju značajno i od aktivnih ($p= .002$) i od pasivnih članova NVO ($p= .011$).

Tabela 14.2 LSD

			MD	SE	p	
Zadovoljstvo životom u cjelini	Aktivan sam član	Nisam član	.107	.217	.000	
		Član sam, ali nisam aktivan	.739	.240	.002	
Životnim standardom	Aktivan sam član	Nisam član	.637	.199	.001	
		Nisam član	1.374	.206	.000	
Zdravljem	Aktivan sam član	Član sam, ali nisam aktivan	.738	.229	.001	
		Nisam član	1.019	.198	.000	
Onim sto postižete u životu	Aktivan sam član	Član sam, ali nisam aktivan	.808	.220	.000	
		Nisam član	.550	.188	.003	
Odnosom koji imate sa drugim ljudima	Aktivan sam član	Nisam član	1.375	.194	.000	
		Član sam, ali nisam aktivan	.825	.215	.000	
Osjećajem sigurnosti	Aktivan sam član	Član sam, ali nisam aktivan	.356	.164	.030	
		Nisam član	.770	.169	.000	
Osjećanjem pripadnosti lokalnoj zajednici	Aktivan sam član	Član sam, ali nisam aktivan	.414	.188	.028	
		Nisam član	.605	.200	.003	
Osjećajem bezbjednosti u budućnosti	Aktivan sam član	Član sam, ali nisam aktivan	1.023	.206	.000	
		Nisam član	.484	.194	.013	
		Aktivan sam član	.437	.200	.029	
		Nisam član	.531	.209	.011	
		Aktivan sam član	.660	.216	.002	

3.4 Društvene vrijednosti građana Bosne i Hercegovine

Ispitanici su imali mogućnost da ocjenama od 1 (malo je važno) do 5 (veoma je važno) procijene važnost društvenih ciljeva za njih. U tabeli 15. možemo da vidimo dobijene rezultate.

Tabela 15. Društvene vrijednosti građana u Bosni i Hercegovini

	N	M	SD	SEM
Dobri međunarodni odnosi	4.11	1100	.030	1.006
Borba protiv kriminala i korupcije	4.58	1100	.023	.761
Jačanje odbrambenih snaga	3.76	1100	.039	1.288
Humanije društvo	4.24	1100	.028	.942
Ekološki ciljevi	4.38	1100	.027	.908
Zaposlenost	4.73	1100	.022	.719
Socijalna jednakost	4.51	1100	.027	.891
Pravna država	4.47	1100	.026	.874
Čuvanje tradicije	4.26	1100	.030	.996
Ulazak u Evropsku uniju	3.43	1100	.045	1.480
Privatizacija	3.11	1100	.044	1.448
Teritorijalni i državni integritet BiH	3.51	1100	.041	1.357
Demokratija	4.04	1100	.033	1.080
Životni standard	4.63	1100	.022	.732
Razvoj nauke, obrazovanja i kulture	4.38	1100	.027	.886
Socijalna pravda	4.64	1100	.023	.763
Jednopratijski sistem	3.63	1100	.044	1.471

Građani Bosne i Hercegovine najviše ističu sljedeće društvene ciljeve kao najvažnije:

- Zaposlenost (4,73),
- Socijalna pravda (4,64),
- Životni standard (4,63),
- Borba protiv kriminala i korupcije (4,58) i
- Socijalna jednakost (4,71).

Analiza društvenih ciljeva s obzirom na stepen angažovanosti građana u NVO pokazuje da se ove tri kategorije ispitanika statistički razlikuju u 6 od ukupno 17 društvenih ciljeva. Jačanje obrambenih snaga je najvažnije ispitanicima koji nisu članovi NVO, a najmanje važno aktivnim članovima ($p= .033$). Slična situacija je i kod kreiranja humanijeg društva gdje je taj društveni cilj najvažniji onima koji nisu članovi nevladinog sektora, a najmanje važno aktivnom članovima NVO ($p= .002$). Ulazak u EU je najvažniji društveni cilj za aktivne članove NVO, a najmanje važan za građane koji nisu članovi NVO ($p= .010$). Razvoj demokratije u društvu je najvažniji osobama koje nisu članovi NVO, potom aktivnom članovima, najmanje pasivnim članovima ($p= .005$). Životni standard je najvažniji društveni cilj ispitanicima koji nisu članovi NVO, a najmanje važan aktivnim članovima ($p= .013$). Slična situacija je i kod potrebe za razvojem nauke, obrazovanja i kulture gdje je ovaj društveni cilj najvažniji onima koji nisu članovi nevladinog sektora, a najmanje važno pasivnim članovima NVO ($p= .048$). Jednopartijski sistem je najvažniji za osobe koje nisu članovi NVO, a najmanje važna pasivnim članovima $p= .000$).

Kada smo zamolili ispitanike da nam izdvoje pet ciljeva koji su njima najvažniji, dobili smo odgovore koje možete da vidite u tabeli 16. Sve tri kategorije ispitanika imaju identične prioritete kada je riječ o samom izboru ciljeva, kao i po njihovom redoslijedu. Ciljevi koji su zajednički i za jednu i za drugu kategoriju ispitanika su: borba protiv kriminala i korupcije, zaposlenost, socijalna jednakost, pravna država, životni standard i socijalna pravda.

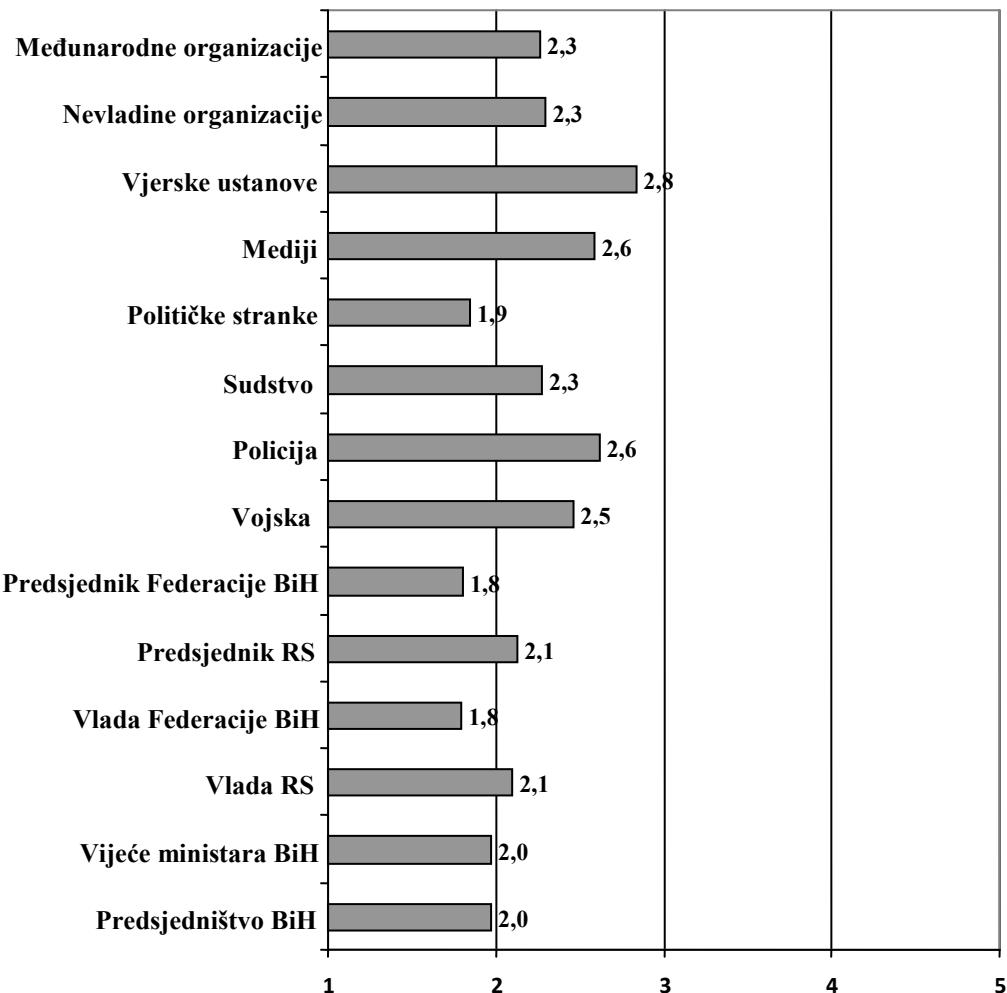
Tabela 16. Pet društvenih ciljeva koji su najvažniji glasačima i apstinentima u Bosni i Hercegovini

	Nisu članovi	Član sam, ali nisam aktivan	Aktivan sam član
1.	Borba protiv kriminala i korupcije	Borba protiv kriminala i korupcije	Borba protiv kriminala i korupcije
2.	Zaposlenost	Zaposlenost	Zaposlenost
3.	Socijalna jednakost	Pravna država	Socijalna jednakost
4.	Životni standard	Životni standard	Životni standard
5.	Socijalna pravda	Socijalna pravda	Socijalna pravda

3.5 Povjerenje građana Bosne i Hercegovine u institucije

Ispitanici su imali mogućnost da ocjenama od 1 (nikakvo povjerenje) do 5 (potpuno povjerenje) procjene svoje povjerenje u neke od političkih i društvenih institucija.

**Povjerenje građana BiH u institucije
(prosječna ocjena) (N=1100)**

Grafikon 6.

Generalni zaključak je da građani Bosne i Hercegovine ne vjeruju u velikoj mjeri institucijama, bez obzira na vrstu same

institucije, ali se vjeruje više institucijama u kojima politika i političari imaju manje uticaja.

Najviše se vjeruje:

- Vjerskim ustanovama (2,8),
- Policiji (2,6),
- Medijima (2,6),
- Vojsci (2,5),
- NVO (2,3) i
- Međunarodnoj zajednici (2,3).

Najmanje se vjeruje:

- Vladi Federacije BiH (1,8),
- Predsjedniku Federacije BiH (1,8),
- Političkim strankama (1,9),
- Vijeću ministara BiH (2,0)
- Predsjedništvu BiH (2,0).

Tabela 17. Povjerenje građana Bosne i Hercegovine u pojedine institucije s obzirom na njihovu aktivnost u NVO sektoru

		N	M	SD	SE
Predsjedništvo BiH	Nisam član	509	1.86	.939	.042
	Član sam, ali nisam aktivan	306	2.05	.964	.055
	Aktivan sam član	278	2.09	1.061	.064
Vijeće ministara BiH	Nisam član	510	1.85	.938	.042
	Član sam, ali nisam aktivan	307	2.04	.956	.055
	Aktivan sam član	278	2.13	1.038	.062
Vlada RS	Nisam član	510	2.11	1.168	.052
	Član sam, ali nisam aktivan	307	2.03	1.040	.059
	Aktivan sam član	278	2.15	1.270	.076
Vlada Federacije BiH	Nisam član	510	1.73	.901	.040
	Član sam, ali nisam aktivan	307	1.75	.871	.050
	Aktivan sam član	278	1.94	1.088	.065

Kako građani Bosne i Hercegovine opažaju nevladin sektor?

		N	M	SD	SE
Predsjednik RS	Nisam član	510	2.19	1.264	.056
	Član sam, ali nisam aktivan	307	2.05	1.128	.064
	Aktivan sam član	278	2.11	1.355	.081
Predsjednik Federacije BiH	Nisam član	510	1.71	.914	.040
	Član sam, ali nisam aktivan	307	1.87	.996	.057
	Aktivan sam član	278	1.88	1.105	.066
Vojska	Nisam član	511	2.32	1.089	.048
	Član sam, ali nisam aktivan	307	2.60	1.114	.064
	Aktivan sam član	278	2.56	1.178	.071
Policija	Nisam član	511	2.47	1.171	.052
	Član sam, ali nisam aktivan	307	2.77	1.138	.065
	Aktivan sam član	276	2.74	1.146	.069
Sudstvo	Nisam član	508	2.12	1.092	.048
	Član sam, ali nisam aktivan	307	2.47	1.178	.067
	Aktivan sam član	276	2.34	1.138	.068
Političke stranke	Nisam član	510	1.70	.925	.041
	Član sam, ali nisam aktivan	307	2.01	1.006	.057
	Aktivan sam član	276	1.99	1.037	.062
Mediji	Nisam član	510	2.44	1.112	.049
	Član sam, ali nisam aktivan	307	2.79	1.122	.064
	Aktivan sam član	276	2.68	1.119	.067
Vjerske ustanove	Nisam član	510	2.66	1.285	.057
	Član sam, ali nisam aktivan	307	2.97	1.134	.065
	Aktivan sam član	275	3.08	1.320	.080
Nevladine organizacije	Nisam član	510	2.20	1.077	.048
	Član sam, ali nisam aktivan	307	2.31	.963	.055
	Aktivan sam član	275	2.50	1.112	.067
Međunarodne organizacije	Nisam član	511	2.18	1.113	.049
	Član sam, ali nisam aktivan	307	2.24	1.036	.059
	Aktivan sam član	277	2.43	1.142	.069

Generalno gledajući, povjerenje u institucije je najviše prisutno kod aktivnih članova NVO, a potom kod pasivnih članova, dok najmanje povjerenja nalazimo kod ispitanika koji nisu članovi udruženja građana. Izvršnoj vlasti na državnom nivou Predsjedništvu BiH ($p= .002$), Vijeću ministara BiH ($p= .000$), najviše vjeruju aktivni članovi NVO, a najmanje oni koji nisu ni u kakvom udruženju. Slična situacija je i u slučaju entitetskih vlasti gdje nalazimo statistički značajnu razliku između tri kategorije ispitanika kod Vlade Federacije BiH ($p= .035$) i predsjednika Federacije BiH ($p= .040$). Najviše povjerenja u vojsku ($p= .001$), policiju ($p= .000$), sudstvo ($p= .000$), političke stranke ($p= .000$) i medije ($p= .000$) imaju pasivni članovi NVO, a slijede aktivni članovi i oni koji nisu članovi. Najviše povjerenja u vjerske ustanove ($p= .000$), NVO ($p= .001$) i međunarodne organizacije ($p= .007$) nalazimo kod aktivnih članova NVO, a potom kod onih koji su pasivni članovi. U ove tri organizacije najmanje povjerenja imamo kod ispitanika koji nisu članovi NVO.

Tabela 17.1 Independent - Samples Kruskal - Wallis Test

	P
Predsjedništvo BiH	.002
Vijeće ministara BiH	.000
Vlada Federacije BiH	.035
Predsjednik Federacije BiH	.040
Vojska	.001
Policija	.000
Sudstvo	.000
Političke stranke	.000
Mediji	.000
Vjerske ustanove	.000
Nevladine organizacije	.001
Međunarodne organizacije	.007

Tabela 17.2 LSD

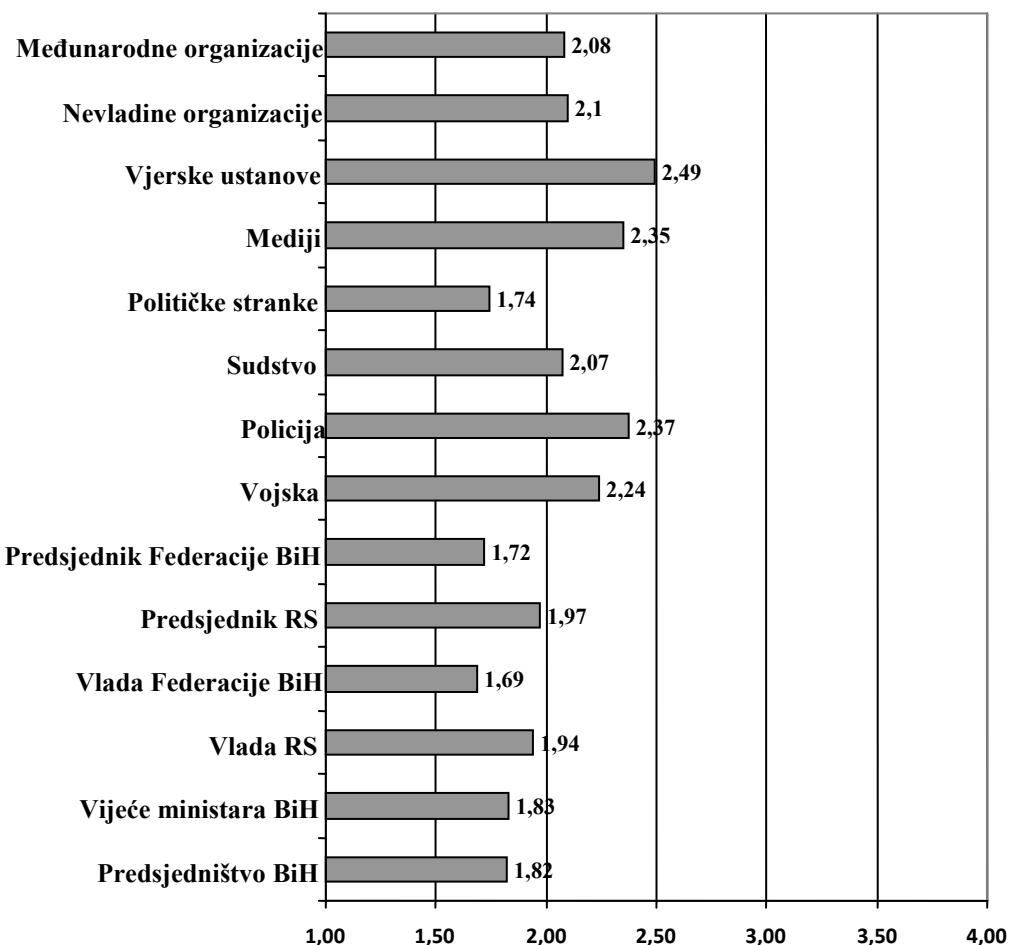
			MD	SE	p
Predsjedništvo BiH	Član sam, ali nisam aktivan	Nisam član	.187	.071	.008
	Aktivan sam član	Nisam član	.235	.073	.001
Vijeće ministara BiH	Član sam, ali nisam aktivan	Nisam član	.190	.070	.007
	Aktivan sam član	Nisam član	.285	.072	.000
Vlada Federacije BiH	Aktivan sam član	Nisam član	.225	.070	.001
		Član sam, ali nisam aktivan	.201	.078	.010
Predsjednik Federacije BiH	Član sam, ali nisam aktivan	Nisam član	.159	.071	.026
	Aktivan sam član	Nisam član	.191	.074	.010
Vojska	Član sam, ali nisam aktivan	Nisam član	.278	.080	.001
	Aktivan sam član	Nisam član	.262	.083	.002
Policija	Član sam, ali nisam aktivan	Nisam član	.303	.083	.000
	Aktivan sam član	Nisam član	.273	.086	.002
Sudstvo	Član sam, ali nisam aktivan	Nisam član	.350	.082	.000
	Aktivan sam član	Nisam član	.219	.084	.010
Političke stranke	Član sam, ali nisam aktivan	Nisam član	.313	.071	.000
	Aktivan sam član	Nisam član	.286	.073	.000
Mediji	Član sam, ali nisam aktivan	Nisam član	.353	.081	.000
	Aktivan sam član	Nisam član	.242	.083	.004
Vjerske ustanove	Član sam, ali nisam aktivan	Nisam član	.305	.091	.001
	Aktivan sam član	Nisam član	.414	.094	.000
Nevladine organizacije	Aktivan sam član	Nisam član	.298	.079	.000
		Član sam, ali nisam aktivan	.192	.088	.028
Medjunarodne organizacije	Aktivan sam član	Nisam član	.253	.082	.002
		Član sam, ali nisam aktivan	.189	.091	.038

Sada ćemo pogledati statistički značajne razlike između tri kategorije ispitanika s obzirom na povjerenje u pojedine institucije sistema. Ispitanici koji nisu članovi nijedne političke partije najmanje vjeruju Predsjedništvu BiH i značajno se razlikuju od onih koji su aktivni ($p= .001$) i pasivni članovi NVO ($p= .008$). Slična situacija je i kod Vijeća ministara gdje se građani koji nisu članovi nekih udruženja razlikuju i od aktivnih ($p= .000$) i pasivnih članova NVO ($p= .007$). U slučaju Vlade Federacije BiH aktivni članovi NVO se značajno razlikuju od pasivnih ($p= .010$) i onih koji nisu članovi bilo kakvog udruženja ($p= .001$). Instituciji Predsjednika Federacije BiH najmanje vjeruju građani koji nisu članovi nijednog udruženje i oni se značajno razlikuju od druge svjeće kategorije ispitanika, pasivnih ($p= .026$) i aktivnih ($p= .010$). Ispitanici koji nisu članovi nijedne organizacije se značajno razlikuju od aktivnih ($p= .002$) i pasivnih ($p= .001$) članova NVO, kada se radi o povjerenju u vojsku. Slična situacija je i kod policije kojoj najmanje vjeruju oni koji nisu članovi nijedne organizacija i oni su razlukuju od aktivnih članova NVO ($p= .002$) i pasivnih članova ($p= .000$). Kada se govori o sudstvu nalazimo statistički značajnu razliku između onih koji nisu članovi neke organizacije pasivnih ($p= .000$) i aktivnih ($p= .010$) članova NVO. Identična je situacija i kod političkih partija gdje nalazimo razliku između ispitanika koji nisu članovi neke NVO i aktivnih ($p= .000$) i pasivnih članova ($p= .000$). Kod medija aktivni članovi ($p= .004$), pasivni članovi ($p= .000$) i vjerskih ustanova aktivni ($p= .000$), pasivni ($p= .001$). Sasvim je očekivano da aktivni članovi NVO imaju više povjerenja u organizacije čiji su članovi od onih koji su pasivni članovi ($p= .028$) i neaktivnih članova ($p= .000$), kao i kod međunarodnih organizacija gdje se aktivni članovi značajno razlikuju od pasivnih članova NVO ($p= .038$) i ispitanika koji nisu članovi nekog udruženja ($p= .002$).

3.6 Percepција грађана Босне и Херцеговине ефикасности институција

Ispitanici су имали могућност да оценама од 1 (уопште nije ефикасна) до 4 (веома ефикасна) процјене ефикасност неких од наведених политичких и друштвених институција.

**Percepција грађана BiH о ефикасности институција
(просјечна оцјена) (N=1100)**

Grafikon 7.

Generalni zaključak je da se institucije ne mogu pohvaliti efikasnošću, jer samo jedna od njih je dosegnula očekivanu prosječnu ocjenu od 2,5. Kao što možemo da vidimo u grafikonu 7, građani Bosne i Hercegovine kao najefikasnije institucije vide: vjerske ustanove (2,49), policiju (2,37), medije (2,35), vojsku (2,24) i međunarodne organizacije (2,08). Najmanje efikasne institucije su: Vlada Federacije BiH (1,69), predsjednik Federacije BiH (1,72), političke partije (1,74), Predsjedništvo BiH (1,82) i Vijeće ministara BiH (1,83).

Tabela 18. Percepција ефикасности институција грађана Босне и Херцеговине с обзиром на њихову активност у НВО сектору

		N	M	SD	SE
Predsjedništvo BiH	Nisam član	512	1.72	.710	.031
	Član sam, ali nisam aktivan	307	1.90	.758	.043
	Aktivan sam član	278	1.92	.798	.048
Vijeće ministara BiH	Nisam član	512	1.72	.717	.032
	Član sam, ali nisam aktivan	308	1.92	.762	.043
	Aktivan sam član	278	1.93	.780	.047
Vlada RS	Nisam član	512	1.97	.887	.039
	Član sam, ali nisam aktivan	307	1.87	.788	.045
	Aktivan sam član	278	1.98	.929	.056
Vlada Federacije BiH	Nisam član	511	1.66	.707	.031
	Član sam, ali nisam aktivan	308	1.71	.708	.040
	Aktivan sam član	277	1.74	.769	.046
Predsjednik RS	Nisam član	511	2.02	.968	.043
	Član sam, ali nisam aktivan	308	1.94	.902	.051
	Aktivan sam član	278	1.91	1.017	.061
Predsjednik Federacije BiH	Nisam član	512	1.64	.745	.033
	Član sam, ali nisam aktivan	308	1.80	.797	.045
	Aktivan sam član	278	1.78	.849	.051
Vojska	Nisam član	512	2.13	.880	.039
	Član sam, ali nisam aktivan	307	2.34	.838	.048
	Aktivan sam član	278	2.33	.877	.053
Policija	Nisam član	511	2.26	.908	.040
	Član sam, ali nisam aktivan	307	2.48	.845	.048
	Aktivan sam član	277	2.43	.893	.054

		N	M	SD	SE
Sudstvo	Nisam član	511	1.96	.873	.039
	Član sam, ali nisam aktivan	308	2.27	.862	.049
	Aktivan sam član	276	2.08	.913	.055
Političke stranke	Nisam član	512	1.63	.750	.033
	Član sam, ali nisam aktivan	306	1.86	.772	.044
	Aktivan sam član	277	1.80	.825	.050
Mediji	Nisam član	509	2.20	.888	.039
	Član sam, ali nisam aktivan	306	2.51	.865	.049
	Aktivan sam član	276	2.45	.858	.052
Vjerske ustanove	Nisam član	509	2.33	.960	.043
	Član sam, ali nisam aktivan	307	2.62	.867	.049
	Aktivan sam član	275	2.64	.999	.060
Nevladine organizacije	Nisam član	511	2.02	.843	.037
	Član sam, ali nisam aktivan	307	2.14	.794	.045
	Aktivan sam član	278	2.21	.851	.051
Medjunarodne organizacije	Nisam član	511	2.01	.880	.039
	Član sam, ali nisam aktivan	307	2.12	.869	.050
	Aktivan sam član	278	2.17	.903	.054

Aktivni i pasivni članovi NVO ne razlikuju se mnogo međusobno kada se radi o procjeni efikasnosti pojedinih institucija. I jedni i drugi institucije opažaju efikasnijim nego ispitanici koji nisu članovi nekog od udruženja građana. Izvršnoj vlasti na državnom nivou – Predsjedništvu BiH (p= .ooo), Vijeću ministara BiH (p= .ooo) najveće ocjene za efikasnost daju aktivni članovi NVO, a najmanje oni koji nisu ni u kakvom udruženju. Slična situacija je i kod procjene efikasnosti predsjednika Federacije BiH (p= .010). Kao najefikasnije institucije pasivni članovi NVO najviše navode vojsku (p= .001), policiju (p= .ooo), sudstvo (p= .ooo), političke stranke (p= .ooo) i medije (p= .ooo), a slijede aktivni članovi i oni koji nisu članovi. Vjerske ustanove (p= .ooo), NVO (p= .001) i međunarodne organizacije (p= .007) najviše se opažaju kao efikasne od strane aktivnih članova NVO, a potom kod onih koji su pasivni članovi. U ove tri organizacije najmanje povjerenja imamo kod ispitanika koji nisu članovi NVO.

Tabela 18.1 Independent - Samples Kruskal - Wallis Test

	p
Predsjedništvo BiH	.000
Vijeće ministara BiH	.000
Predsjednik Federacije BiH	.010
Vojska	.001
Policija	.001
Sudstvo	.000
Političke stranke	.000
Mediji	.000
Vjerske ustanove	.000
Nevladine organizacije	.006
Međunarodne organizacije	.028

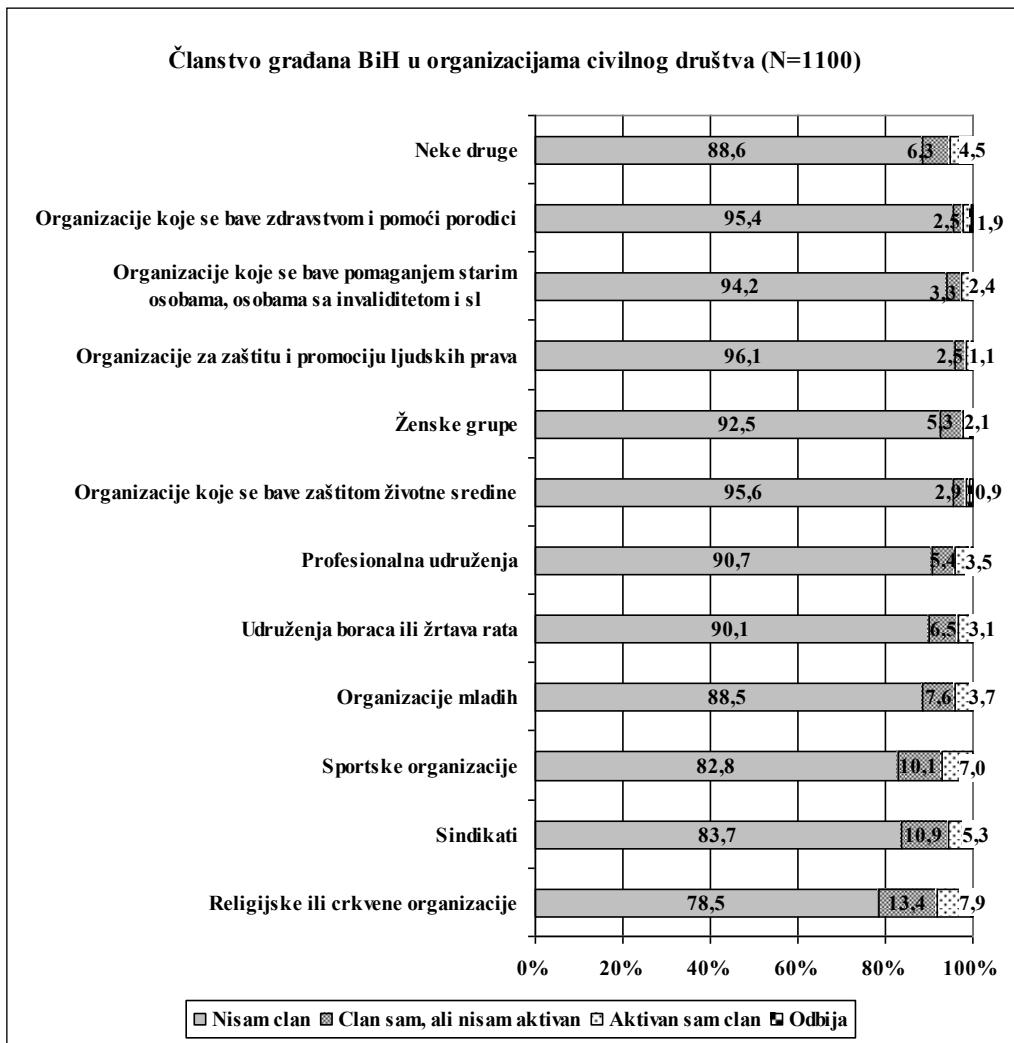
Tabela 18.2 LSD

			MD	SE	p
Predsjedništvo BiH	Nisam član	Član sam, ali nisam aktivan	-.182	.054	.001
		Aktivan sam član	-.204	.056	.000
Vijeće ministara BiH	Nisam član	Član sam, ali nisam aktivan	-.201	.054	.000
		Aktivan sam član	-.207	.056	.000
Predsjednik Federacije BiH	Nisam član	Član sam, ali nisam aktivan	-.159	.057	.005
		Aktivan sam član	-.138	.059	.019
Vojska	Nisam član	Član sam, ali nisam aktivan	-.207	.063	.001
		Aktivan sam član	-.193	.065	.003
Policija	Nisam član	Član sam, ali nisam aktivan	-.222	.064	.001
		Aktivan sam član	-.173	.066	.009
Sudstvo	Član sam, ali nisam aktivan	Nisam član	.309	.064	.000
		Aktivan sam član	.190	.073	.009
Političke stranke	Nisam član	Član sam, ali nisam aktivan	-.225	.056	.000
		Aktivan sam član	-.171	.058	.003
Mediji	Nisam član	Član sam, ali nisam aktivan	-.317	.063	.000
		Aktivan sam član	-.253	.065	.000
Vjerske ustanove	Nisam član	Član sam, ali nisam aktivan	-.294	.068	.000
		Aktivan sam član	-.312	.071	.000
Nevladine organizacije	Nisam član	Član sam, ali nisam aktivan	-.119	.060	.049
		Aktivan sam član	-.191	.062	.002
Međunarodne organizacije	Nisam član	Aktivan sam član	-.163	.066	.013

Sada ćemo pogledati statistički značajne razlike između tri kategorije ispitanika s obzirom na njihovu procjenu efikasnosti rada pojedinih institucija sistema. Ako pažljivo pogledamo tabelu 18.2, možemo vidjeti da kod procjene efikasnosti rada pojedinih institucija postoji statistički značajna razlika između članova NVO, nije važno da li su aktivni ili pasivni, i ispitanika koji nisu dio nevladinih organizacija. Tako vidimo da ispitanici koji nisu članove neke NVO se razlikuju od aktivnih ($p= .000$) i pasivnih ($p= .001$) članova po pitanju efikasnosti rada institucije Predsjedništva BiH. Slična situacija je i za Vijeće ministara gdje se oni koji nisu članovi NVO razlikuju od pasivnih ($p= .000$) i aktivnih članova ($p= .000$). Predsjednik Federacije BiH je najmanje efikasan prema mišljenju građana koji nisu članovi NVO i oni se značajno razlikuju od pasivnih ($p= .005$) i aktivnih članova NVO ($p= .019$). Ispitanici koji nisu članovi NVO se razlikuju od aktivnih ($p= .003$) i pasivnih ($p= .001$) članova NVO kada se radi o procjeni efikasnosti vojske. Istovjetna situacija je i kod percepcije efikasnosti policije, gdje se ispitanici koji nisu članovi neke nevladine organizacije značajno razlikuju od ispitanika koji su članovi NVO, ali nisu aktivni ($p= .009$) i aktivnih članova NVO ($p= .001$). U slučaju sudstva, pasivni članovi NVO se značajno razlikuju od aktivnih članova ($p= .009$) i ispitanika koji nisu dio nijedne organizacije ($p= .000$). Ispitanici koji nisu članove neke NVO se razlikuju od aktivnih ($p= .003$) i pasivnih ($p= .000$) članova po pitanju efikasnosti rada političkih partija. Slična situacija je kod medija gdje se oni koji nisu članovi NVO razlikuju od pasivnih ($p= .000$) i aktivnih članova ($p= .000$). Ispitanici koji nisu članovi NVO se razlikuju od aktivnih ($p= .000$) i pasivnih ($p= .000$) članova NVO kada se radi o procjeni efikasnosti rada vjerskih institucija. Kod percepcije efikasnosti NVO, ispitanici koji nisu članovi neke organizacije se značajno razlikuju od aktivnih članova ($p= .002$) i pasivnih ispitanika ($p= .049$). Postoji i statistički značajna razlika između ispitanika koji nisu članovi nekog udruženja i aktivnih članova NVO. U slučaju sudstva, pasivni članovi NVO se značajno razlikuju od aktivnih članova ($p= .009$) i ispitanika koji nisu dio nijedne organizacije ($p= .013$).

3.7 Članstvo građana Bosne i Hercegovine u organizacijama civilnog društva

Rezultati istraživanja pokazuju da od ukupnog broja ispitanika njih 46,7% nije član nijedne nevladine organizacije, dok 28% ispitanika jeste član nekog odruženja, ali nije aktivni u njemu. Svaki četvrti ispitanik (25,4%) je aktivni član neke NVO.

Grafikon 8.

Kada pogledamo rezultate u grafikonu 8. vidimo da su građani Bosne i Hercegovine najčešće članovi religijskih organizacija (21,3%), potom sportskih organizacija (17,1%), sindikata (16,2%), omladinskih organizacija (11,3%), udruženja boraca ili žrtava rata (9,6%), profesionalnih udruženja (8,9%), ženskih grupa (7,4%) i organizacije koje se bave pomaganjem starim osobama, osobama sa invaliditetom i sl. (5,7%). U ostalim udruženjima građana i nevladnim organizacijama imamo manje od 5% članova.

Sada ćemo analizirati dobijene rezultate ukrštanja dvije varijable, članstva u pojedinim nevladnim organizacijama i etničku pripadnost ispitanika i predstaviti samo one za koje smo utvrdili statistički značajnu razliku. Među Hrvatima nalazimo najveći procenat aktivnih i pasivnih članova vjerskih organizacija (30%), slijede Bošnjaci (25%) i Srbi (16,6%), ($V= 21.580$, $df= 4$, $p= .000$). Bošnjaci su u najvećem procentu članovi omladinskih organizacija (14,2%), a slijede Hrvati (12,8%) i Srbi (8,3%), ($V= 10.270$, $df= 4$, $p= .036$). Članove profesionalnih udruženja nalazimo u najvećem procentu kod Bošnjaka (11,5%), zatim kod Hrvata (8,3%) i najmanje kod Srba (6,1%), ($V= 16.130$, $df= 4$, $p= .013$). Bošnjakinje su najčešće članice ženskih grupa (10,8%), a slijede Hrvatice (7,6%) i Srpkinje (4,1%), ($V= 16.638$, $df= 4$, $p= .002$). Najveći broj članova udruženja za zaštitu ljudskih prava nalazimo među Bošnjacima (6,4%), potom kod Hrvata (1,6%) i Srba (1,3%), ($V= 22.787$, $df= 4$, $p= .001$). Među Bošnjacima nalazimo najveći procenat aktivnih i pasivnih članova organizacija koje se bave pomaganjem starim osobama, osobama sa invaliditetom i sl. (10,3%), slijede Hrvati (4,3%) i Srbi (1,8%), ($V= 32.542$, $df= 4$, $p= .000$). Statistički značajne

razlike nalazimo kod članova organizacija koji se bave zdravstvom i pomoći porodicama, gdje najviše članova nalazimo kod Bošnjaka (8,1%), potom kod Hrvata (3,1%) i najmanje kod Srba (1,4%).

S obzirom na entitet iz kojeg ispitanici dolaze (tabela 19.) možemo da vidimo da u Federaciji BiH nalazimo više aktivnih članova NVO sektora (29,4%) u odnosu na Republiku Srpsku (20,2%). Broj pasivnih članova nevladinih organizacija je približno isti, dok je procenat građana koji nisu članovi nekog NVO veći u Republici Srpskoj (53%), nego u Federaciji BiH (41,7%).

Tabela 19. Aktivnost u NVO sektoru s obzirom na entitet u kojem žive ispitanici

		Republika Srpska	Federacija BiH	Total
Nisam član	N	247	250	497
	%	53.0%	41.7%	46.7%
Član sam, ali nisam aktivan	N	125	173	298
	%	26.8%	28.9%	28.0%
Aktivan sam član	N	94	176	270
	%	20.2%	29.4%	25.4%
Total	N	466	599	1065
	%	100.0%	100.0%	100.0%

Tabela 19.1 Hi-kvadrat test

V	df	p
16.298	2	.000

Tabela 20. Aktivnost u NVO sektoru s obzirom na članstvo ispitanika u političkim partijama

		Odbija	Da, član sam političke partije	Da, član sam političke partije, ali nisam aktivan	Ne, nisam član političke partije	Total
Nisam član	N	10	23	72	408	513
	%	90.9%	21.5%	35.8%	52.3%	46.7%
Član sam, ali nisam aktivran	N	0	28	79	201	308
	%	0.0%	26.2%	39.3%	25.8%	28.0%
Aktivan sam član	N	1	56	50	171	278
	%	9.1%	52.3%	24.9%	21.9%	25.3%
Total	N	11	107	201	780	1099
	%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Tabela 20.1 Hi-kvadrat test

V	df	p
78.865	6	.000

Interesantno je vidjeti da među članovima političkih partija nalazimo 52,3% aktivnih članova NVO, dok je još 26,2% pasivni član nekog udruženja građana. Među pasivnim članovima političkih partija najviše je pasivnih članova NVO (39,3%), dok je svaki četvrti pasivni član političke partije (24,9%) aktivran u NVO sektoru. Među ispitanicima koji nisu članovi političkih partija najviše je ispitanika koji nisu ni članovi NVO, dok je 25,8% pasivnih članova NVO. Aktivnih članova NVO koji nisu članovi neke političke partije je 21,9% ($V=78.865$, $df=6$, $p=.000$).

Tabela 21. Aktivnost u NVO sektoru s obzirom na obrazovanje ispitanika

		Odbija	Osnovna škola	Zanat	Srednja škola – 4. stepen	Viša i visoka škola	Total
Nisam član	N	22	54	101	237	98	512
	%	71.0%	62.8%	52.1%	51.1%	30.3%	46.6%
Član sam, ali nisam aktivan	N	4	24	60	114	106	308
	%	12.9%	27.9%	30.9%	24.6%	32.8%	28.1%
Aktivan sam član	N	5	8	33	113	119	278
	%	16.1%	9.3%	17.0%	24.4%	36.8%	25.3%
Total	N	31	86	194	464	323	1098
	%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Tabela 21.1 Hi-kvadrat test

V	df	p
70.208	8	.000

Sa porastom obrazovanja raste i procenat osoba koje su aktivni članovi NVO sektora, odnosno opada procenat neaktivnih članova ($V=70.208$, $df=8$, $p=,000$). Među ispitanicima sa završenom osnovnom školom nalazimo 9,3% aktivnih članova, dok taj procenat raste kod ispitanika koji imaju završen samo zanat (17%), srednju školu – četvrti stepen (24,4%) i višu i visoku školu (36,8%).

Tabela 22. Aktivnost u NVO sektoru s obzirom na starost ispitanika

		Od 18 do 29 godina	Od 30 do 44 godine	Od 45 do 59 godina	Više od 60 godina	Total
Nisam član	N	124	160	111	104	499
	%	44.8%	45.5%	41.0%	58.1%	46.2%
Član sam, ali nisam aktivan	N	74	108	83	41	306
	%	26.7%	30.7%	30.6%	22.9%	28.4%
Aktivan sam član	N	79	84	77	34	274
	%	28.5%	23.9%	28.4%	19.0%	25.4%
Total	N	277	352	271	179	1079
	%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Tabela 22.1 Hi-kvadrat test

V	df	p
15.809	6	.015

Najveći broj aktivnih članova NVO sektora nalazimo kod ispitanika starosti između 18 i 29 godina i onih koji su stari između 45 i 59 godina (oko 28%). Slijede ispitanici starosti između 30 i 44 godine 23,9%, dok je najmanji procenat aktivnih članova NVO među ispitanicima starijim od 60 godina (19,9%). Pasivnih članova nevladinih organizacija je najviše kod ispitanika starosti između 30 i 59 godina (oko 30%), dok ih među ispitanicima starosti između 18 i 29 godina nalazimo 26,7%. Interesantno je vidjeti da broj neaktivnih članova kod ispitanika do 60 godina varira između 41% i 45,5%, da bi se taj procenat značajno povećao kada ispitanici pređu tu starosnu granicu (58,1%), (V= 15.809, df= 6, p= .015).

U tabeli 23. možemo da vidimo da su Bošnjaci najaktivniji članovi NVO (28,8%), a slijede Hrvati (25,6%) i Srbi (21,3%). Kada analiziramo pasivne članove vidimo da je situacija nešto drugačija. Najveći broj pasivnih članova nevladinog sektora nalazimo među Hrvatima (36,8%), potom kod Srba (27,5%) i Bošnjaka (26,3%). Svaki drugi Srbin (51,1%) nije član nijedne NVO, kao ni 44,9% Bošnjaka i 37,6% Hrvata, ($V= 14.050$, $df= 4$, $p= .007$).

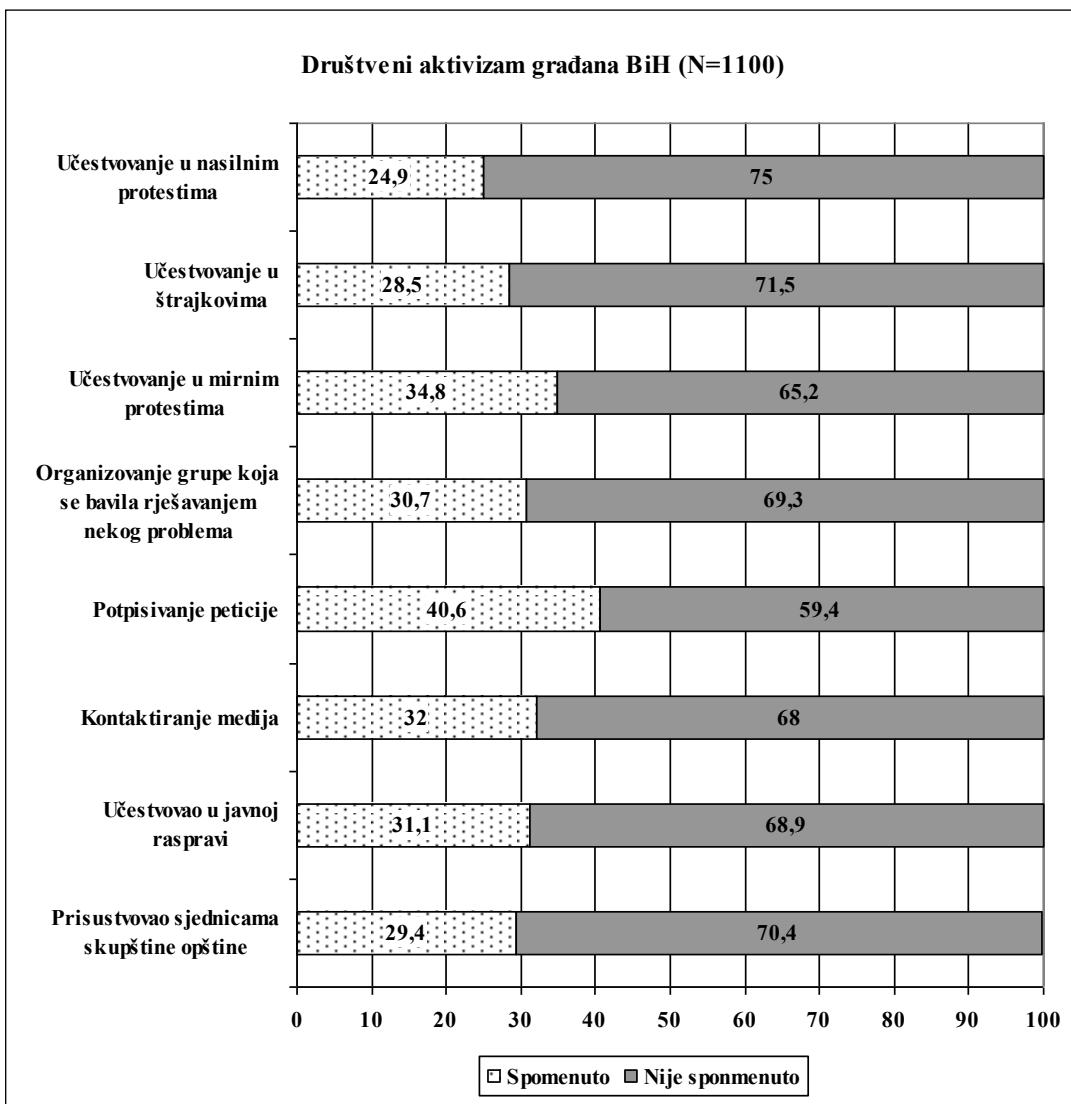
Tabela 23. Aktivnost u NVO sektoru s obzirom na etničku pripadnost ispitanika

		Hrvat	Bošnjak	Srbin	Total
Nisam član	N	50	196	247	493
	%	37.6%	44.9%	51.1%	46.8%
Član sam, ali nisam aktivan	N	49	115	133	297
	%	36.8%	26.3%	27.5%	28.2%
Aktivan sam član	N	34	126	103	263
	%	25.6%	28.8%	21.3%	25.0%
Total	N	133	437	483	1053
	%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Tabela 23.1 Hi-kvadrat test

V	df	p
14.050	4	.007

3.8 Društveni aktivizam građana Bosne i Hercegovine

Grafikon 9.

Ako pogledamo vrste aktivizma u kojima su učestvovali ispitanici u posljednjih godinu dana, možemo da vidimo da se na prvom mjestu nalazi potpisivanje peticija (40,6%), a slijede učestvovanje u mirnim protestima (34,8%), kontaktiranje medija (32%), učestvovanje u javnoj raspravi (31,1%) i obrazovanje grupa koje su se bavile rješavanjem nekog

problema (30,7%). Najmanje zastupljene aktivnosti su prisustvo sjednicama skupštine opštine (29,4%), učestvovanje u štrajkovima (28,5%) i učestvovanje u nasilnim protestima (24,9%).

Tabela 24. Vrsta aktivizma građana u Bosne i Hercegovine s obzirom na njihovu aktivnost u NVO sektoru

		N	Nisam član	Član sam, ali nisam aktivan	Aktivan sam član	V	df	p	
Prisustvo sjednicama skupštine opštine	Nije prisustvovao	N %	388 76.1	207 67.2	178 64.0%	14.842	2	.001	
	Prisustvovao	N %	122 23.9	101 32.8	100 36.0				
	Nije prisustvovao	N %	386 75.7	199 64.6	170 61.2		21.391	2	.000
	Prisustvovao	N %	124 24.3	109 35.4	108 38.8				
Učestvovanje u javnoj raspravi	Nije prisustvovao	N %	375 73.5	200 64.9	171 61.5	13.888	2	.001	
	Prisustvovao	N %	135 26.5	108 35.1	107 38.5				
	Nije prisustvovao	N %	340 66.7	169 54.9	142 51.1		21.768	2	.000
	Prisustvovao	N %	170 33.3	139 45.1	136 48.9				
Organizovanje grupe koja se bavila rješavanjem nekog problema	Nije prisustvovao	N %	391 76.7	199 64.6	169 60.8	25.629	2	.000	
	Prisustvovao	N %	119 23.3	109 35.4	109 39.2				
	Nije prisustvovao	N %	364 71.4%	182 59.1%	168 60.4%		16.403	2	.000
	Prisustvovao	N %	146 28.6%	126 40.9%	110 39.6%				
Učestvovanje u mirnim protestima	Nije prisustvovao	N %	387 75.9%	214 69.5%	182 65.5%	10.373	2	.006	
	Prisustvovao	N %	123 24.1%	94 30.5%	96 34.5%				
	Nije prisustvovao	N %	393 77.1%	223 72.4%	206 74.1%		5.269	4	.261
	Prisustvovao	N %	117 22.9%	85 27.6%	71 25.5%				

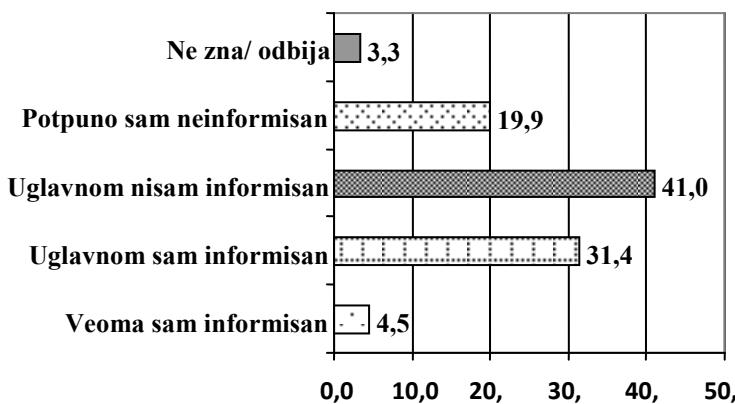
Generalno gledajući, bez obzira na to o kojoj vrsti društvenog aktivizma se radi, uočljiva je tendencija da sa povećanjem stepena angažovanosti u nevladinom sektoru raste i stepen učešća u njima. Razlike između ove tri kategorije ispitanika su statistički značajne kod: prisustvovanja sjednicama skupštine opštine ($V=14.842$, $df= 2$, $p= .001$), učestvovanja u javnoj raspravi ($V=21.391$, $df= 2$, $p= .000$), kontaktiranja medija ($V= 13.888$, $df= 2$, $p= .001$), potpisivanja peticije ($V= 21.768$, $df= 2$, $p= .000$), organizovanja grupe koja se bavila rješavanjem nekog problema ($V= 25.629$, $df= 2$, $p= .000$), učestvovanja u štrajkovima ($V= 10.373$, $df= 2$, $p= .006$). Kod učestvovanja u mirnim protestima razlika između pasivnih i aktivnih članova NVO je veoma mala, ali te dvije grupe se značajno razlikuju u odnosu na građane koji nisu članovi bilo kakvog udruženja građana ($V= 16.403$, $df= 2$, $p= .000$).

3.9 Percepција грађана Bosne i Hercegovine nevladinog sektora

U nekoliko narednih pitanja pokušaćemo da saznamo kako građani Bosne i Hercegovine percipiraju nevladine organizacije tj. koliko su informisani o njihovom radu, kakava iskustva imaju sa njima, na osnovu čega stvaraju sliku o NVO sektoru, čije interese NVO sektor zastupa, koliki je njihov uticaj i da li bi se i u kom stepenu uključili u rad NVO sektora.

Koliko ste informisani o radu nevladinih organizacija?

(N=1100)

Grafikon 10.

Informisanost građana o radu nevladinih organizacija nije velika. Veoma informisanih je tek oko 4,5%, dok je uglavnom informisanih 31,4%. Procenat onih koji za sebe kažu da uglavnom nisu informisani o radu NVO je 41%, dok 19,9% za sebe kaže da je potpuno neinformisano.

Tabela 25. Informisanost građana o radu nevladinih organizacija s obzirom na mjesto stanovanja

		Grad	Selo	Total
Veoma sam informisan	N	37	12	49
	%	6.5%	2.3%	4.5%
Uglavnom sam informisan	N	207	138	345
	%	36.1%	26.2%	31.4%
Uglavnom nisam informisan	N	212	239	451
	%	37.0%	45.4%	41.0%
Potpuno sam neinformisan	N	99	120	219
	%	17.3%	22.8%	19.9%
Ne zna/ odbija	N	18	18	36
	%	3.1%	3.4%	3.3%
Total	N	573	527	1100
	%	100.0%	100.0%	100.0%

Tabela 25.1 Hi-kvadrat test

V	df	p
28.311	4	.000

Stanovnici grada su više informisani o radu nevladinih organizacija (42,6%) od stanovnika sela (28,5%), i ta razlika je statistički značajna ($V=28.311$, $df= 4$, $p= .000$).

Tabela 26. Informisanost građana o radu nevladinih organizacija s obzirom na godine starosti

		Od 18 do 29 godina	Od 30 do 44 godine	Od 45 do 59 godina	Više od 60 godina	Total
Veoma sam informisan	N	18	19	7	4	48
	%	6.5%	5.4%	2.6%	2.2%	4.4%
Uglavnom sam informisan	N	94	121	96	30	341
	%	33.8%	34.4%	35.4%	16.8%	31.6%
Uglavnom nisam informisan	N	121	146	106	73	446
	%	43.5%	41.5%	39.1%	40.8%	41.3%
Potpuno sam neinformisan	N	36	55	55	65	211
	%	12.9%	15.6%	20.3%	36.3%	19.5%
Ne zna/ odbija	N	9	11	7	7	34
	%	3.2%	3.1%	2.6%	3.9%	3.1%
Total	N	278	352	271	179	1080
	%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Tabela 26.1 Hi-kvadrat test

V	df	p
58.479	12	.000

Sa porastom godina starosti smanjuje se informisanost građana Bosne i Hercegovine o radu nevladinih organizacija ($V=58.479$, $df= 12$, $p= .000$). Najviše informisanih građana nalazimo kod ispitanika starosti do 29 godina (40,3%), dok taj procenat kod ispitanika starosti između 30 i 44 godine iznosi 39,8%. Informisanost o radu udruženja građana kod ispitanika starosti od 45 do 59 godina iznosi 38%, dok je kod ispitanika starijih od 60 godina taj procenat znatno manji i iznosi 19%.

Tabela 27. Informisanost građana o radu nevladinih organizacija s obzirom na obrazovanje

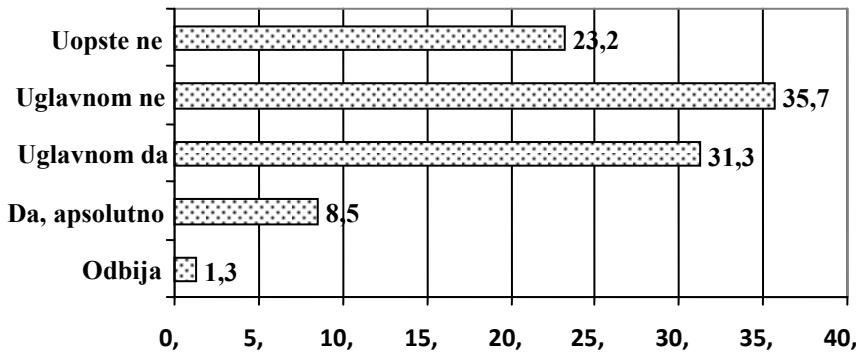
		Osnovna škola	Zanat	Srednja škola – 4 stepen	Viša i visoka škola	Total
Veoma sam informisan	N	0	1	14	34	49
	%	0.0%	0.5%	3.0%	10.5%	4.6%
Uglavnom sam informisan	N	14	40	140	142	336
	%	16.3%	20.6%	30.2%	43.8%	31.5%
Uglavnom nisam informisan	N	28	86	210	115	439
	%	32.6%	44.3%	45.3%	35.5%	41.1%
Potpuno sam neinformisan	N	40	62	84	25	211
	%	46.5%	32.0%	18.1%	7.7%	19.8%
Ne zna/ odbija	N	4	5	16	8	33
	%	4.7%	2.6%	3.4%	2.5%	3.1%
Total	N	86	194	464	324	1068
	%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Tabela 28.1 Hi-kvadrat test

V	df	p
152.483	16	.000

Sa porastom obrazovanja ispitanika raste i njihova obaviještenost o radu nevladinih organizacija i ta razlika je statistički značajna ($V=152.483$, $df= 16$, $p= .000$). Najviše obaviještenih nalazimo kod ispitanika za završenom višom i visokom školom (54,3%), a slijede ispitanici sa završenim četvrtim stepenom srednje škole (33,2%), zanatom (21,1%) i onih sa završenom osnovnom školom (16,3%).

**Po Vašem mišljenju, da li su nevladine organizacije u
Vašoj lokalnoj zajednici zainteresovane za mišljenje
ljudi poput Vas? N=1100**

Grafikon 11.

Nevladine organizacije iz lokalne sredine u kojoj ispitanici žive su zainteresovane za mišljenje ljudi smatra 39,8% ispitanika, dok je 58,9% mišljenja da to interesovanje ne postoji.

Tabela 29. Zainteresovanost NVO za mišljenje ljudi u lokalnoj zajednici s obzirom na godine starosti ispitanika

		Od 18 do 29 godina	Od 30 do 44 godine	Od 45 do 59 godina	Više od 60 godina	Total
Odbija	N	2	2	3	5	12
	%	0.7%	0.6%	1.1%	2.8%	1.1%
Da, apsolutno	N	22	40	25	6	93
	%	7.9%	11.4%	9.2%	3.4%	8.6%
Uglavnom da	N	110	106	89	37	342
	%	39.6%	30.1%	32.8%	20.7%	31.7%
Uglavnom ne	N	91	134	93	64	382
	%	32.7%	38.1%	34.3%	35.8%	35.4%
Uopšte ne	N	53	70	61	67	251
	%	19.1%	19.9%	22.5%	37.4%	23.2%
Total	N	278	352	271	179	1080
	%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Tabela 30.1 Hi-kvadrat test

V	df	p
48.424	12	.000

Sa porastom godina starosti ispitanika opada uvjerenje da su NVO-i u lokalnoj zajednici zainteresovani za mišljenje građana ($V=48.424$, $df= 12$, $p= .000$). Kod ispitanika do 29 godina nalazimo 47,5% ispitanika koji vjeruju da su nevladine organizacije zainteresovane za njihove stavove i mišljenje, dok to isto misli 41,5% ispitanika starosti između 30 i 44 godine. Slično razmišlja 42% građana starosti od 45 do 59 godina, dok su u to najmanje uvjereni ispitanici stariji od 60 godina (24,1%).

Tabela 31. Zainteresovanost NVO za mišljenje ljudi u lokalnoj zajednici s obzirom na obrazovanje ispitanika

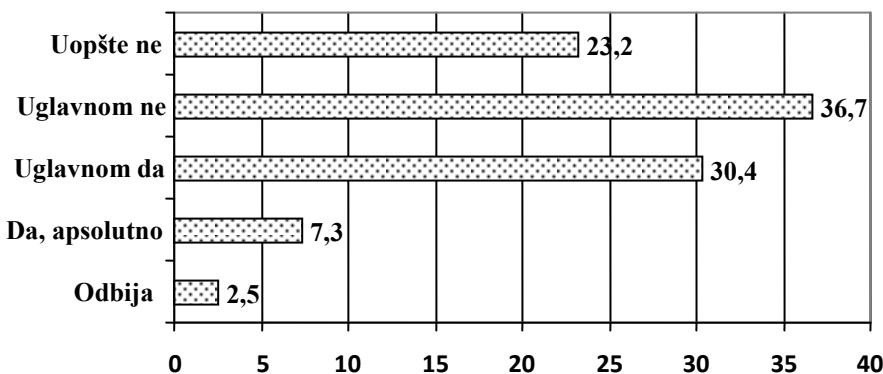
	Osnovna škola	Zanat	Srednja škola – 4 stepen	Viša i visoka škola	Total
Odbija	N	2	4	5	11.1%
	%	2.3%	2.1%	1.1%	94
Da, apsolutno	N	3	14	37	8.8%
	%	3.5%	7.2%	8.0%	335
Uglavnom da	N	12	52	140	31.4%
	%	14.0%	26.8%	30.2%	377
Uglavnom ne	N	31	54	178	35.3%
	%	36.0%	27.8%	38.4%	250
Uopšte ne	N	38	70	104	23.4%
	%	44.2%	36.1%	22.4%	1068
Total	N	86	194	464	100.0%
	%	100.0%	100.0%	100.0%	1.1%

Tabela 31.1 Hi-kvadrat test

V	df	p
83.709	12	.000

Sa porastom obrazovanja ispitanika raste i njihovo uvjerenje da su lokalne NVO zainteresovane da čuju i saslušaju građane ($V=83.709$, $df=12$, $p= .000$). Takvog mišljenja je 52,7% visokoobrazovanih ispitanika, 38,2% ispitanika sa srednjom školom – četvrti stepen, 34% zanatlija i 17,5% onih sa završenom osnovnom školom. Zabrinjava podatak da 44,2% ispitanika sa osnovnom školom, 36,1% sa zanatom i 22,4% sa srednjom školom četvrti stepen smatraju da NVO u lokalnoj zajednici uopšte nisu zainteresovane šta misle i stavove ljudi.

**Po Vašem mišljenju, da li su nevladine organizacije u
Vašem entitetu zainteresovane za mišljenje
ljudi poput Vas? (N=1100)**

Grafikon 12.

Nevladine organizacije iz entiteta u kojem ispitanici žive su zainteresovane za mišljenje ljudi, smatra 37,7% ispitanika, dok je 59,9% mišljenja da to interesovanje ne postoji.

Tabela 32. Zainteresovanost NVO za mišljenje ljudi u entitetu u kojem žive s obzirom na godine starosti ispitanika

		Od 18 do 29 godina	Od 30 do 44 godine	Od 45 do 59 godina	Više od 60 godina	Total
Odbija	N	4	8	8	5	25
	%	1.4%	2.3%	3.0%	2.8%	2.3%
Da, apsolutno	N	20	31	23	5	79
	%	7.2%	8.8%	8.5%	2.8%	7.3%
Uglavnom da	N	104	102	87	39	332
	%	37.4%	29.0%	32.1%	21.8%	30.7%
Uglavnom ne	N	96	137	95	65	393
	%	34.5%	38.9%	35.1%	36.3%	36.4%
Uopšte ne	N	54	74	58	65	251
	%	19.4%	21.0%	21.4%	36.3%	23.2%
Total	N	278	352	271	179	1080
	%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Tabela 32.1 Hi-kvadrat test

V	df	p
34.434	12	.001

Kod ispitanika do 29 godina nalazimo 44,6% ispitanika koji vjeruju da su nevladine organizacije zainteresovane za njihove stavove i mišljenje, dok to isto misli 37,8% ispitanika starosti između 30 i 44 godine. Slično razmišlja 40,6% građana starosti od 45 do 59 godina, dok su u to najmanje uvjereni ispitanici stariji od 60 godina (24,6%). ($V=34.434$, $df=12$, $p=.001$)

Tabela 33. Zainteresovanost NVO za mišljenje ljudi u entitetu u kojem žive s obzirom na obrazovanje ispitanika

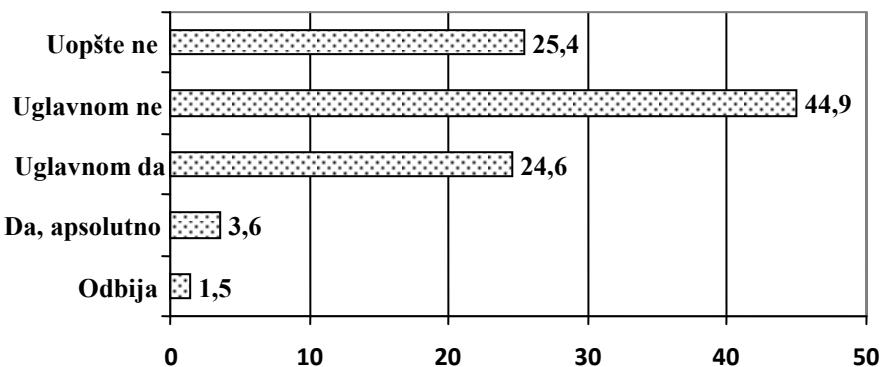
		Osnovna škola	Zanat	Srednja škola – 4 stepen	Viša i visoka škola	Total
Odbija	N	3	5	10	7	25
	%	3.5%	2.6%	2.2%	2.2%	2.3%
Da, apsolutno	N	2	13	31	34	80
	%	2.3%	6.7%	6.7%	10.5%	7.5%
Uglavnom da	N	12	53	142	117	324
	%	14.0%	27.3%	30.6%	36.1%	30.3%
Uglavnom ne	N	29	57	178	126	390
	%	33.7%	29.4%	38.4%	38.9%	36.5%
Uopšte ne	N	40	66	103	40	249
	%	46.5%	34.0%	22.2%	12.3%	23.3%
Total	N	86	194	464	324	1068
	%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Tabela 33.1 Hi-kvadrat test

V	df	p
70.113	12	.000

Sa porastom obrazovanja ispitanika raste i njihovo uvjerenje da su entitetske NVO zainteresovane da čuju i saslušaju građane ($V=70.113$, $df= 12$, $p= .000$). Takođe mišljenja je 46,6% visokoobrazovanih ispitanika, 37,3% ispitanika sa srednjom školom – četvrti stepen, 34% zanatlija i 16,3% onih sa završenom osnovnom školom. Zabrinjava podatak da 46,5% ispitanika sa osnovnom školom, 34% sa zanatom i 22,2% sa srednjom školom – četvrti stepen smatraju da NVO u lokalnoj zajednici uopšte nisu zainteresovane za mišljenja i stavove ljudi.

Da li vjerujete da NVO mogu da riješe problem u Vašoj lokalnoj sredini? (N=1100)

Grafikon 13.

Najveći broj građana Bosne i Hercegovine (44,9%) uglavnom ne vjeruje da NVO mogu da riješe neki problem u sredini u kojoj žive, dok je svaki četvrti ispitanik (25,4%) u to potpuno uvjeren. Uvjerjenje da NVO može nešto da riješi je prisutno kod 28,2% građana, od tog broja njih 24,6% je donekle uvjeren, dok je samo 3,6% apsolutno siguran u to.

Tabela 34. Da li NVO mogu da riješe problem u lokalnoj zajednici s obzirom na pol ispitanika?

		Muškarci	Žene	Total
Odbija	N	12	5	17
	%	2.1%	0.9%	1.6%
Da, apsolutno	N	13	18	31
	%	2.3%	3.4%	2.8%
Uglavnom da	N	76	102	178
	%	13.5%	19.4%	16.3%
Uglavnom ne	N	256	227	483
	%	45.6%	43.1%	44.4%
Uopšte ne	N	205	175	380
	%	36.5%	33.2%	34.9%
Total	N	562	527	1089
	%	100.0%	100.0%	100.0%

Tabela 34.1 Hi-kvadrat test

V	df	p
10.482	4	.033

S obzirom na pol, kod žena nalazimo veći procenat uvjerenja da NVO mogu riješiti neki problem u lokalnoj zajednici. U to je uvjerenog 22,8% žena i 15,8% muškaraca ($V = 10.482$, $df = 4$, $p = .033$).

Tabela 35. Da li NVO mogu da riješe problem u lokalnoj zajednici s obzirom na obrazovanje ispitanika?

		Osnovna škola	Zanat	Srednja škola – 4 stepen	Viša i visoka škola	Total
Odbija	N	3	5	4	2	14
	%	3.5%	2.6%	0.9%	0.6%	1.3%
Da, apsolutno	N	2	5	12	20	39
	%	2.3%	2.6%	2.6%	6.2%	3.7%
Uglavnom da	N	12	36	109	107	264
	%	14.0%	18.6%	23.5%	33.0%	24.7%
Uglavnom ne	N	35	75	215	152	477
	%	40.7%	38.7%	46.3%	46.9%	44.7%
Uopšte ne	N	34	73	124	43	274
	%	39.5%	37.6%	26.7%	13.3%	25.7%
Total	N	86	194	464	324	1068
	%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Tabela 35.1 Hi-kvadrat test

V	df	p
71.232	12	.000

Uvjerenje da NVO može riješiti neki od problema u lokalnoj sredini raste s porastom obrazovanja građana ($V= 71.232$, $df= 12$, $p= .000$). U to vjeruje 16,3% građana sa završenom osnovnom školom, 21,2% zanatlija, 26,1% ispitanika sa završenom srednjom školom – četvrti stepen i 39,3% visokoobrazovanih građana Bosne i Hercegovine.

Istovremeno sa porastom godina starosti ispitanika opada uvjerenje da NVO može da riješi neki od lokalnih problema ($V= 36.740$, $df= 12$, $p= .000$). Najviše povjerenja nalazimo kod ispitanika koji imaju manje od 29 godina (34,5%), a slijede ispitanici starosti od 30 do 44 godine (30,7%), od 45 do 59 godina (27,7%) i stariji od 60 godina (15,6%).

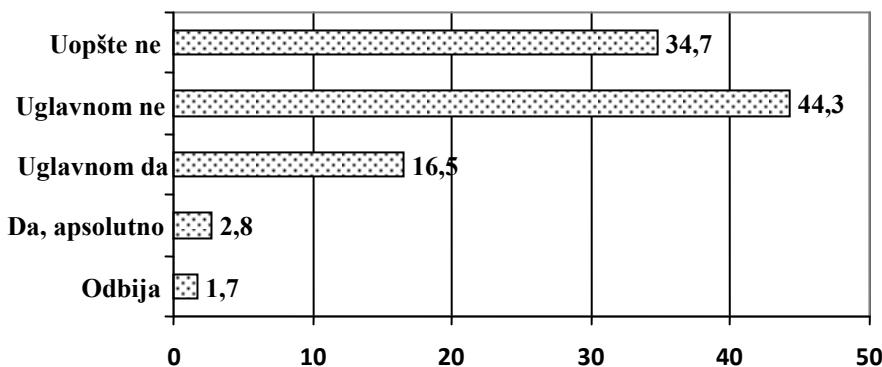
Tabela 36. Da li NVO mogu da riješe problem u lokalnoj zajednici s obzirom na starost ispitanika?

		Od 18 do 29 godina	Od 30 do 44 godine	Od 45 do 59 godina	Više od 60 godina	Total
Odbija	N	2	3	3	6	14
	%	0.7%	0.9%	1.1%	3.4%	1.3%
Da, apsolutno	N	14	13	8	4	39
	%	5.0%	3.7%	3.0%	2.2%	3.6%
Uglavnom da	N	82	95	67	24	268
	%	29.5%	27.0%	24.7%	13.4%	24.8%
Uglavnom ne	N	127	157	120	79	483
	%	45.7%	44.6%	44.3%	44.1%	44.7%
Uopšte ne	N	53	84	73	66	276
	%	19.1%	23.9%	26.9%	36.9%	25.6%
Total	N	278	352	271	179	1080
	%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Tabela 36.1 Hi-kvadrat test

V	df	p
36.740	12	.000

**Da li vjerujete da nevladine organizacije mogu da riješe
Vaš lični problem? (N=1100)**

Grafikon 14.

Nešto manje od 80% građana Bosne i Hercegovine ne vjeruje da NVO može da riješi njihov problem, od tog procenata 44,3% je donekle uvjereni, a 34,7% je potpuno uvjereni. Među onima koji vjeruju da NVO može da riješi neki problem nalazimo 16,5% onih koji su u to donekle uvjereni i 2,8% onih koji su u to absolutno uvjereni.

Tabela 37. Da li NVO mogu da riješe Vaš lični problem s obzirom na obrazovanje ispitanika?

		Osnovna škola	Zanat	Srednja škola 4 stepen	Viša i visoka škola	Total
Odbija	N	4	5	5	3	17
	%	4.7%	2.6%	1.1%	0.9%	1.6%
Da, apsolutno	N	0	4	12	14	30
	%	0.0%	2.1%	2.6%	4.3%	2.8%
Uglavnom da	N	11	29	61	73	174
	%	12.8%	14.9%	13.1%	22.5%	16.3%
Uglavnom ne	N	35	67	216	153	471
	%	40.7%	34.5%	46.6%	47.2%	44.1%
Uopšte ne	N	36	89	170	81	376
	%	41.9%	45.9%	36.6%	25.0%	35.2%
Total	N	86	194	464	324	1068
	%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Tabela 37.1 Hi-kvadrat test

V	df	p
47.664	12	.000

Sa porastom obrazovanja raste i uvjerenje građana Bosne i Hercegovine da NVO mogu riješiti neki njihov lični problem ($V= 47.664$, $df= 12$, $p= .000$). To uvjerenje je najmanje prisutno kod ispitanika sa osnovnom školom (12,8%), potom sa završenim zanatom (17%), srednjom školom – četvrti stepen (15,7%) i najviše kod visokoobrazovanih (26,8%).

Kako rastu godine starosti ispitanika, tako opada njihovo uvjerenje da NVO mogu riješiti neki od njihovih ličnih problema ($V= 35.491$, $df= 12$, $p= .000$). Najviše povjerenja nalazimo kod ispitanika starosti od 30 do 44 godine (21,6%), potom kod mlađih od 29 godina (20,9%), a slijede ispitanici od 45 do 59 godina (19,6%) i stariji od 60 godina (12,3%).

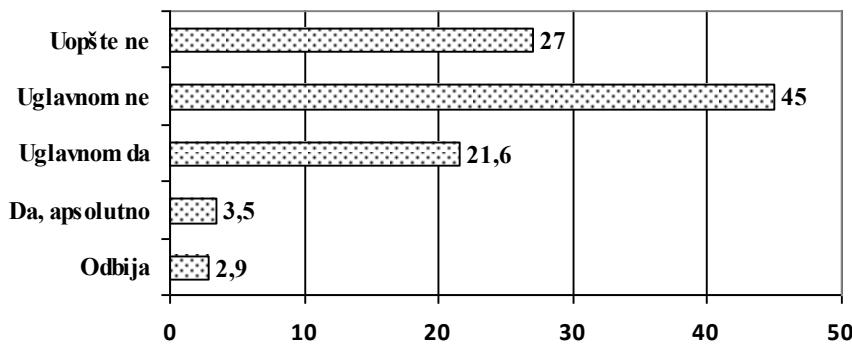
Tabela 38. Da li NVO mogu da riješe Vaš lični problem s obzirom na starost ispitanika?

		Od 18 do 29 godina	Od 30 do 44 godine	Od 45 do 59 godina	Više od 60 godina	Total
Odbija	N	1	6	4	6	17
	%	0.4%	1.7%	1.5%	3.4%	1.6%
Da, apsolutno	N	13	7	8	2	30
	%	4.7%	2.0%	3.0%	1.1%	2.8%
Uglavnom da	N	45	69	45	20	179
	%	16.2%	19.6%	16.6%	11.2%	16.6%
Uglavnom ne	N	146	147	114	70	477
	%	52.5%	41.8%	42.1%	39.1%	44.2%
Uopšte ne	N	73	123	100	81	377
	%	26.3%	34.9%	36.9%	45.3%	34.9%
Total	N	278	352	271	179	1080
	%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Tabela 38.1 Hi-kvadrat test

V	df	p
35.491	12	.000

Da li vjerujete da NVO mogu da riješe problem u entitetu u kojem živite? (N=1100)

Grafikon 15.

Procenat građana Bosne i Hercegovine koji vjeruju da NVO mogu da riješe neki od problema u entitetu u kojem žive je 25,1%, ali je važno naglasiti da je od tog procenta 3,5% u to potpuno uvjereni, a 21,6% donekle uvjereni. U to uopšte ne vjeruje 27% ispitanika, dok djelimično ne vjeruje 45% ispitanika.

Tabela 39. Da li NVO može da riješi problem u entitetu s obzirom na obrazovanje ispitanika?

		Osnovna škola	Zanat	Srednja škola – 4 stepen	Viša i visoka škola	Total
Odbija	N	6	7	12	4	29
	%	7.0%	3.6%	2.6%	1.2%	2.7%
Da, absolutno	N	1	4	15	17	37
	%	1.2%	2.1%	3.2%	5.2%	3.5%
Uglavnom da	N	9	34	93	97	233
	%	10.5%	17.5%	20.0%	29.9%	21.8%
Uglavnom ne	N	36	74	220	150	480
	%	41.9%	38.1%	47.4%	46.3%	44.9%
Uopšte ne	N	34	75	124	56	289
	%	39.5%	38.7%	26.7%	17.3%	27.1%
Total	N	86	194	464	324	1068
	%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Tabela 39.1 Hi-kvadrat test

V	df	p
60.602	12	.000

Sa porastom obrazovanja raste i uvjerenje građana Bosne i Hercegovine da NVO može riješiti neki problem na nivou entiteta u kojem žive ($V= 60.602$, $df= 12$, $p= .000$). To uvjerenje je najmanje prisutno kod ispitanika sa osnovnom školom (11,7%), potom sa

završenim zanatom (19,6%), srednjom školom – četvrti stepen (23,2%) i najviše kod visokoobrazovanih (35,1%).

U isto vrijeme, sa porastom godina starosti ispitanika opada uvjerenje da NVO može da riješi neki od lokalnih problema ($V=34.449$, $df=12$, $p=.001$). Najviše povjerenja nalazimo kod ispitanika koji imaju manje od 29 godina (32%), a slijede ispitanici starosti od 30 do 44 godine (27%), od 45 do 59 godina (24%) i stariji od 60 godina (14%).

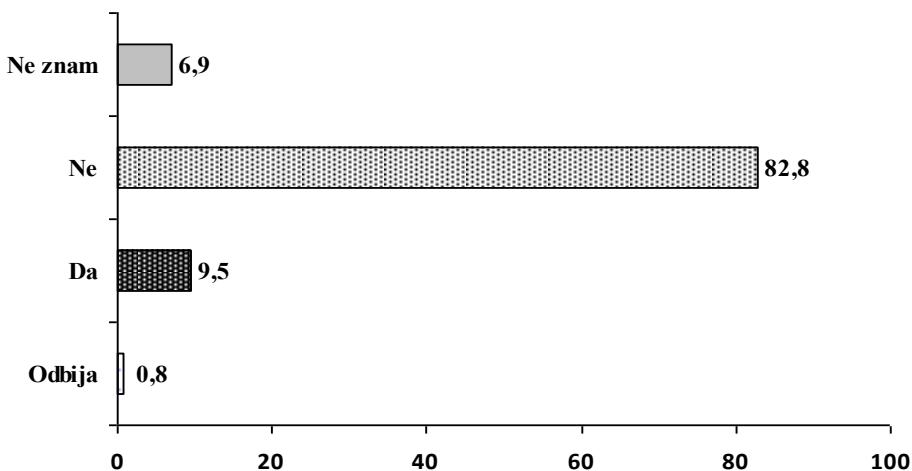
Tabela 40. Da li NVO mogu da riješe problem u entitetu s obzirom na starost ispitanika?

		Od 18 do 29 godina	Od 30 do 44 godine	Od 45 do 59 godina	Više od 60 godina	Total
Odbija	N	6	9	6	8	29
	%	2.2%	2.6%	2.2%	4.5%	2.7%
Da, absolutno	N	15	8	9	5	37
	%	5.4%	2.3%	3.3%	2.8%	3.4%
Uglavnom da	N	74	87	56	20	237
	%	26.6%	24.7%	20.7%	11.2%	21.9%
Uglavnom ne	N	123	159	125	76	483
	%	44.2%	45.2%	46.1%	42.5%	44.7%
Uopšte ne	N	60	89	75	70	294
	%	21.6%	25.3%	27.7%	39.1%	27.2%
Total	N	278	352	271	179	1080
	%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Tabela 40.1 Hi-kvadrat test

V	df	p
34.449	12	.001

Da li ste nekada koristili usluge/ pomoć ili nešto sl. od neke nevladine organizacije? (N=1100)

Grafikon 16.

Svaki deseti stanovnik Bosne i Hercegovine (9,5%) tvrdi da je nekada koristio usluge, pomoć ili nešto slično od neke NVO, dok 82,8% ispitanih tvrdi da nije imalo takva iskustva. Na ovo pitanje je 6,9% ispitanika odgovorilo „ne znam“, dok je 0,8% odbilo da odgovori na pitanje.

Tabela 41. Iskustvo u korišćenju usluga/pomoći neke NVO s obzirom na obrazovanje ispitanika

		Osnovna škola	Zanat	Srednja škola – 4 stepen	Viša i visoka škola	Total
Odbija	N	1	3	3	0	7
	%	1.2%	1.5%	0.6%	0.0%	0.7%
Da	N	5	14	36	46	101
	%	5.8%	7.2%	7.8%	14.2%	9.5%
Ne	N	73	163	398	256	890
	%	84.9%	84.0%	85.8%	79.0%	83.3%
Ne znam	N	7	14	27	22	70
	%	8.1%	7.2%	5.8%	6.8%	6.6%
Total	N	86	194	464	324	1068
	%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Tabela 41.1 Hi-kvadrat test

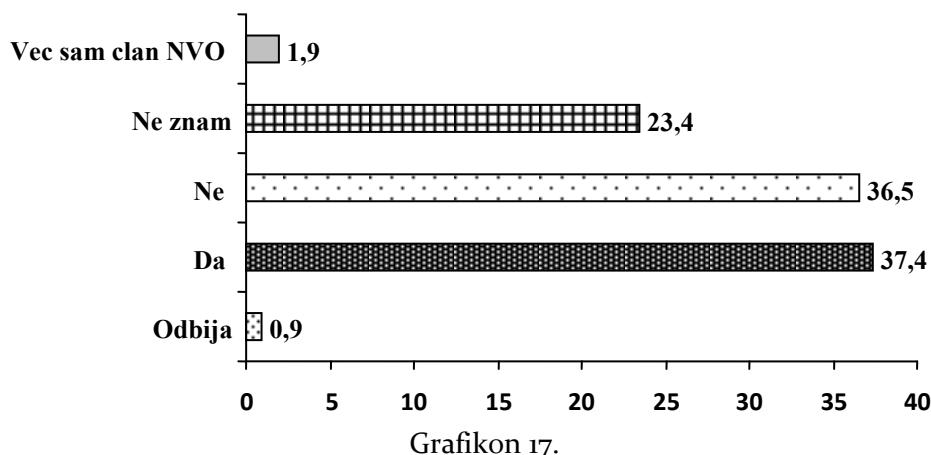
V	df	p
18.126	9	.034

Sa porastom obrazovanja raste i procenat osoba koje su koristile neku uslugu ili pomoć od strane neke nevladine organizacije ($V= 18.126$, $df= 9$, $p= .034$). Pomoć NVO najmanje su koristili ispitanici sa završenom osnovnom školom (5,8%), a potom zanatlije (7,2%), osobe sa završenom srednjom školom – četvrti stepen (7,8%) i visokoobrazovane (14,2%).

Kao što smo vidjeli u grafikonu 16, od 1.100 ispitanih građana tek 9,5% je kazalo da je nekada koristilo usluge, pomoć ili nešto slično od neke NVO. Na ovo pitanje su odgovorila 74 ispitanika koji su naveli 33 vrste pomoći koju su dobili od udruženja građana, a najčešće se spominju:

- Edukacija, kursevi, seminari,
- Pomoć u toku i poslije poplava,
- Pravna pomoć,
- Paketi materijalne pomoći,
- Usluge za osobe sa posebnim potrebama i
- Donacije i novčana pomoć.

Da li biste se uključili u aktivnosti neke nevladine organizacije koja propagira aktivnosti i ciljeve koje Vi podržavate? (N=1100)

Možemo reći da su građani Bosne i Hercegovine podijeljeni kada se radi o njihovom uključivanju u aktivnosti nevladinog sektora. Podjednak je procenat onih koji bi se uključili u rad jedne ovakve organizacije (37,4%) i onih koji to ne bi učinili (36,5%). Posebno je interesantan podatak da svaki četvrti ispitanik na ovo pitanje odgovara sa „ne znam“.

Tabela 42. Spremnost za učešće u aktivnostima neke nevladine organizacije s obzirom na entitet u kojem žive ispitanici

		Republika Srpska	Federacija BiH	Total
Odbija	N	2	8	10
	%	0.4%	1.3%	0.9%
Da	N	184	225	409
	%	39.4%	37.6%	38.4%
Ne	N	196	182	378
	%	42.0%	30.4%	35.5%
Ne znam	N	82	166	248
	%	17.6%	27.7%	23.3%
Već sam član NVO	N	3	18	21
	%	0.6%	3.0%	2.0%
Total	N	467	599	1066
	%	100.0%	100.0%	100.0%

Tabela 42.1 Hi-kvadrat test

V	df	p
31.533	4	.000

Iz tabele 42. možemo vidjeti da su stanovnici oba entiteta podjednako spremni (oko 38%) da se uključe u aktivnosti neke NVO, ali da je nespremnost znatno više izražena kod stanovnika Republike

Srpske (42%), u odnosu na stanovnike Federacije BiH (30,4%), ($V=31.533$, $df=4$, $p=.000$).

Tabela 43. Spremnost za učešće u aktivnostima neke nevladine organizacije s obzirom na obrazovanje ispitanika

		Osnovna škola	Zanat	Srednja škola – 4 stepen	Viša i visoka škola	Total
Odbija	N	2	2	3	1	8
	%	2.3%	1.0%	0.6%	0.3%	0.7%
Da	N	20	59	160	163	402
	%	23.3%	30.4%	34.5%	50.3%	37.6%
Ne	N	45	88	173	84	390
	%	52.3%	45.4%	37.3%	25.9%	36.5%
Ne znam	N	19	44	122	63	248
	%	22.1%	22.7%	26.3%	19.4%	23.2%
Već sam član NVO	N	0	1	6	13	20
	%	0.0%	0.5%	1.3%	4.0%	1.9%
Total	N	86	194	464	324	1068
	%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Tabela 43.1 Hi-kvadrat test

V	df	p
62.714	12	.000

Sa porastom obrazovanja ispitanika raste i spremnost građana da učestvuju u nekim aktivnostima NVO ($V=62.714$, $df=12$, $p=.000$). Ispitanici sa završenom osnovnom školom spremni su da se uključe u rad neke nevladine organizacije u 23,3% slučajeva, dok taj procenat kod zanatlija raste na 30,4%. Građani sa završenom srednjom školom – četvrti stepen u 34,5% slučajeva uključili bi se u

aktivnosti NVO, kao i svaki drugi visokoobrazovani ispitanik (50,3%).

Tabela 44. Spremnost za učešće u aktivnostima neke nevladine organizacije s obzirom na starost ispitanika

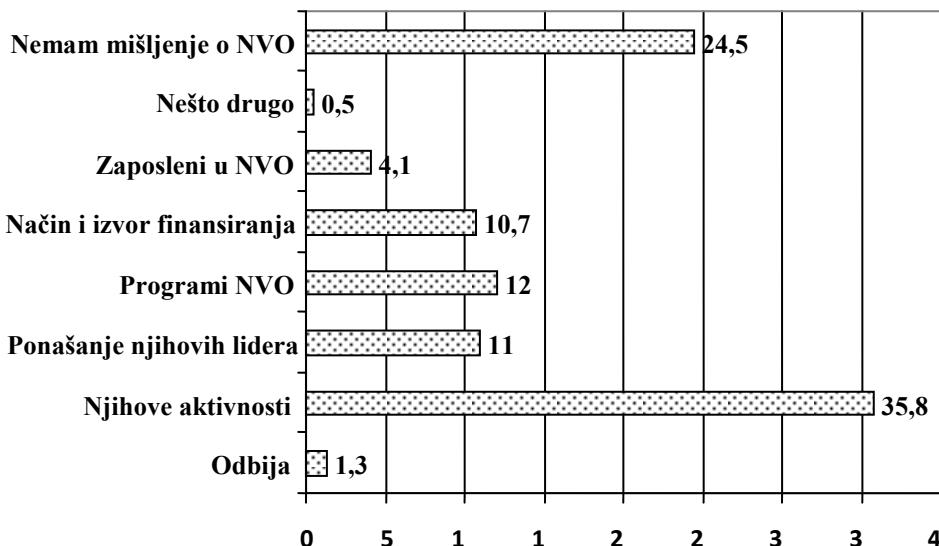
		Od 18 do 29 godina	Od 30 do 44 godine	Od 45 do 59 godina	Više od 60 godina	Total
Odbija	N	0	2	2	3	7
	%	0.0%	0.6%	0.7%	1.7%	0.6%
Da	N	118	150	96	41	405
	%	42.4%	42.6%	35.4%	22.9%	37.5%
Ne	N	84	107	108	95	394
	%	30.2%	30.4%	39.9%	53.1%	36.5%
Ne znam	N	68	85	62	39	254
	%	24.5%	24.1%	22.9%	21.8%	23.5%
Već sam član NVO	N	8	8	3	1	20
	%	2.9%	2.3%	1.1%	0.6%	1.9%
Total	N	278	352	271	179	1080
	%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Tabela 44.1 Hi-kvadrat test

V	df	p
45.233	12	.000

Sa povećanjem godina starosti smanjuje se spremnost građana Bosne i Hercegovine da se uključe u neke aktivnosti NVO ($V= 45.233$, $df= 12$, $p= .000$). Ispitanici starosti do 44 godine su spremni da se uključe u aktivnosti nevladinih organizacija u 42% slučajeva, ali taj procenat opada na 35,4% kod ispitanika starosti od 45 do 59 godina. Svaki peti ispitanik (22,9%) stariji od 60 godina bi podržao i uključio u aktivnosti nekog udruženja građana.

Šta najviše utiče na Vaše mišljenje o nevladnim organizacijama? (N=1100)

Grafikon 18.

Najveći broj građana Bosne i Hercegovine svoje mišljenje o NVO formiraju na osnovu njihovih aktivnosti (35,8%), a potom na osnovu programa (12%), ponašanja njihovih lidera (11%) i na osnovu izvora finansiranja (10,7%). Svaki peti ispitanik je kazao da nema nikakvo mišljenje o nevladnim organizacijama.

Ako pogledamo kako su odgovarali ispitanici iz oba entiteta možemo da vidimo da stanovnici Federacije BiH sliku o NVO formiraju najčešće na osnovu njihove aktivnosti (39,1%), dok taj procenat kod građana Republike Srpske iznosi 31%. Građani Republike Srpske u većem procentu (14,3%), nego građani Federacije BiH (10,7%) daju prednost programima nevladinih organizacija. Slična situacija je i kod načina finansiranja ovih udruženja i ta informacija je važnija za stanovnike Republike Srpske (13,1%), nego stanovnicima Federacije BiH (9%). Svaki četvrti ispitanik iz

Republike Srpske (26,6%) nema stav o NVO za razliku od 22,9% građana Federacije BiH ($V= 19.167$, $df= 7$, $p= .008$).

Tabela 45. Faktori koji utiču na mišljenje o NVO s obzirom na entitet u kojem žive ispitanici

		Republika Srpska	Federacija BiH	Total
Odbija	N	5	9	14
	%	1.1%	1.5%	1.3%
Njihove aktivnosti	N	145	234	379
	%	31.0%	39.1%	35.6%
Ponašanje njihovih lidera	N	47	73	120
	%	10.1%	12.2%	11.3%
Programi NVO	N	67	64	131
	%	14.3%	10.7%	12.3%
Način i izvor finansiranja	N	61	54	115
	%	13.1%	9.0%	10.8%
Zaposleni u NVO	N	18	22	40
	%	3.9%	3.7%	3.8%
Nešto drugo	N	0	6	6
	%	0.0%	1.0%	0.6%
Nemam mišljenje o NVO	N	124	137	261
	%	26.6%	22.9%	24.5%
Total	N	467	599	1066
	%	100.0%	100.0%	100.0%

Tabela 45.1 Hi-kvadrat test

V	df	p
19.167	7	.008

Tabela 46. Faktori koji utiču na mišljenje o NVO s obzirom na mjesto življenja ispitanika

		Grad	Selo	Total
Odbija	N	5	9	14
	%	0.9%	1.7%	1.3%
Njihove aktivnosti	N	223	171	394
	%	38.9%	32.4%	35.8%
Ponašanje njihovih lidera	N	69	52	121
	%	12.0%	9.9%	11.0%
Programi NVO	N	71	61	132
	%	12.4%	11.6%	12.0%
Način i izvor finansiranja	N	55	63	118
	%	9.6%	12.0%	10.7%
Zaposleni u NVO	N	27	18	45
	%	4.7%	3.4%	4.1%
Nešto drugo	N	4	2	6
	%	0.7%	0.4%	0.5%
Nemam mišljenje o NVO	N	119	151	270
	%	20.8%	28.7%	24.5%
Total	N	573	527	1100
	%	100.0%	100.0%	100.0%

Tabela 46.1 Hi-kvadrat test

V	df	p
16.058	7	.025

Postoji i statistički značajna razlika između stanovnika sela i grada u načinu kako formiraju svoje mišljenje o nevladim organizacijama. ($V= 16.058$, $df= 7$, $p= .025$). Stanovnici grada sliku o NVO češće formiraju na osnovu njihovih aktivnosti (38,9%), nego stanovnici sela (32,4%). Slična situacija je i kod opcije „ponašanje

lidera“ gdje je to neznatno važnije stanovnicima grada (12%), nego stanovnicima sela (9,9%). Da bi formirali sliku o NVO stanovnicima sela (12%) je važniji način finansiranja tih organizacija, nego stanovnicima grada (9,6%). Među stanovnicima sela (28,7%) nalazimo više onih koji nemaju mišljenje o udruženjima građana, nego kod stanovnika grada (20,8%).

Tabela 47. Faktori koji utiču na mišljenje o NVO s obzirom na obrazovanje ispitanika

		Osnovna škola	Zanat	Srednja škola – 4 stepen	Viša i visoka škola	Total
Odbija	N	1	3	6	2	12
	%	1.2%	1.5%	1.3%	0.6%	1.1%
Njihove aktivnosti	N	20	55	162	146	383
	%	23.3%	28.4%	34.9%	45.1%	35.9%
Ponašanje njihovih lidera	N	7	13	53	46	119
	%	8.1%	6.7%	11.4%	14.2%	11.1%
Programi NVO	N	5	14	60	48	127
	%	5.8%	7.2%	12.9%	14.8%	11.9%
Način i izvor finansiranja	N	5	25	53	34	117
	%	5.8%	12.9%	11.4%	10.5%	11.0%
Zaposleni u NVO	N	5	7	19	12	43
	%	5.8%	3.6%	4.1%	3.7%	4.0%
Nešto drugo	N	1	0	4	1	6
	%	1.2%	0.0%	0.9%	0.3%	0.6%
Nemam mišljenje o NVO	N	42	77	107	35	261
	%	48.8%	39.7%	23.1%	10.8%	24.4%
Total	N	86	194	464	324	1068
	%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Tabela 47.1 Hi-kvadrat test

V	df	p
102.591	21	.000

Sa porastom obrazovanja raste procenat ispitanika koji svoju sliku o NVO formiraju na osnovu njihovih aktivnosti, ponašanja njihovih lidera i programa ($V = 102.591$, $df = 21$, $p = .000$). Aktivnosti lidera NVO su najvažniji visokoobrazovanim ispitanicima (45,1%) prilikom formiranja slike o ovim organizacijama, a slijede ispitanici sa završenom srednjom školom – četvrti stepen (34,9%), zanatlije (28,4%) i oni sa završenom osnovnom školom (23,3%). Slična je situacija i kod ispitanika kojima je važno ponašanje lidera prilikom kreiranja slike o njima. To je najmanje važno ispitanicima sa osnovnom školom, (8,1%), a najvažnije visokoobrazovanim (14,2%). Tako je i u slučaju važnosti programa NVO za formiranje mišljenja o udruženjima građana, koji je najvažniji visokoobrazovanim stanovnicima Bosne i Hercegovine (14,8%), a najmanje onim sa osnovnom školom (5,8%). Interesantno je da sa porastom obrazovanja opada i procenat ispitanika koji nemaju mišljenje o nevladnim organizacijama.

Tabela 48. Faktori koji utiču na mišljenje o NVO s obzirom na starost ispitanika

		Od 18 do 29 godina	Od 30 do 44 godine	Od 45 do 59 godina	Više od 60 godina	Total
Odbija	N	3	3	2	4	12
	%	1.1%	0.9%	0.7%	2.2%	1.1%
Njihove aktivnosti	N	124	133	93	37	387
	%	44.6%	37.8%	34.3%	20.7%	35.8%
Ponašanje njihovih lidera	N	32	37	31	21	121
	%	11.5%	10.5%	11.4%	11.7%	11.2%

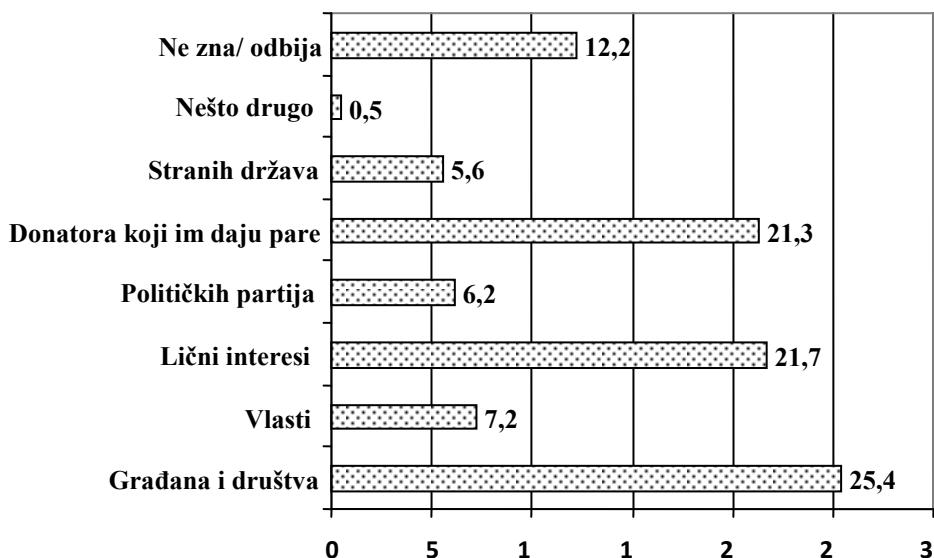
		Od 18 do 29 godina	Od 30 do 44 godine	Od 45 do 59 godina	Više od 60 godina	Total
Programi NVO	N	43	47	28	11	129
	%	15.5%	13.4%	10.3%	6.1%	11.9%
Način i izvor finansiranja	N	27	46	26	19	118
	%	9.7%	13.1%	9.6%	10.6%	10.9%
Zaposleni u NVO	N	4	16	13	11	44
	%	1.4%	4.5%	4.8%	6.1%	4.1%
Nešto drugo	N	1	1	2	2	6
	%	0.4%	0.3%	0.7%	1.1%	0.6%
Nemam mišljenje o NVO	N	44	69	76	74	263
	%	15.8%	19.6%	28.0%	41.3%	24.4%
Total	N	278	352	271	179	1080
	%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Tabela 48.1 Hi-kvadrat test

V	df	p
75.523	21	.000

Sa porastom starosti ispitanika opada i procenat koji svoju sliku o NVO formiraju na osnovu njihovih aktivnosti i programa ($V= 75.523$, $df= 21$, $p= .000$). Aktivnosti NVO za formiranje mišljenja o njima je najvažnije ispitanicima mlađim od 29 godina (44,6%), a potom građanima starosti od 30 do 44 godine (37,8%), od 45 do 59 godina (34,4%) i starijim od 60 godina (20,7%). Slična situacija je i kod programa NVO, koji su najviše važni mlađim ljudima do 29 godina (15,5%), a najmanje starijim od 60 godina (6,1%). Sa porastom godina starosti raste i važnost ponašanja zaposlenih u NVO sektoru za formiranje imidža u organizacijama koje u njima rade. Sa porastom godina starosti raste i broj građana koji nemaju nikakvo mišljenje o nevladinim organizacijama.

Po Vašem mišljenju, u čijem interesu rade nevladine organizacije u BiH? (N=1100)

Grafikon 19.

Svaki četvrti ispitanik (25,4%) smatra da NVO rade u interesu građana i društva, dok oko 21% ispitanika misle da rade za lični interes i interes donatora koji im daju novac. Ostale opcije su znatno manje zastupljene a odnose se na zastupanje interesa vlasti (7,2%), političkih partija (6,2%) i stranih država (5,6%).

Kao što možemo da vidimo u tabeli 49. postoji statistički značajna razlika između stanovnika Republike Srpske i Federacije BiH ($V = 29.523$, $df = 7$, $p = .000$). Najveća razlika između građana ova dva entiteta se nalazi kod opcije „rade za donatore koji im daju pare“ i to je više prisutno kod ispitanika iz Republike Srpske (28,1%), nego kod ljudi iz Federacije BiH (16,1%). Ostale razlike nisu toliko velike.

Tabela 49. U čijem interesu rade nevladine organizacije u Bosni i Hercegovini s obzirom na entitetsku pripadnost ispitanika

		Republika Srpska	Federacija BiH	Total
Građana i društva	N	114	156	270
	%	24.4%	26.1%	25.4%
Vlasti	N	30	47	77
	%	6.4%	7.9%	7.2%
Lični interesi	N	97	136	233
	%	20.8%	22.7%	21.9%
Političkih partija	N	23	44	67
	%	4.9%	7.4%	6.3%
Donatora koji im daju pare	N	131	96	227
	%	28.1%	16.1%	21.3%
Stranih država	N	28	29	57
	%	6.0%	4.8%	5.4%
Nešto drugo	N	2	3	5
	%	0.4%	0.5%	0.5%
Ne zna/ odbija	N	42	87	129
	%	9.0%	14.5%	12.1%
Total	N	467	598	1065
	%	100.0%	100.0%	100.0%

Tabela 49.1 Hi-kvadrat test

V	df	p
29.034	7	.000

Tabela 50. U čijem interesu rade nevladine organizacije u Bosni i Hercegovini s obzirom na obrazovanje ispitanika?

		Osnovna škola	Zanat	Srednja škola – 4 stepen	Viša i visoka škola	Total
Građana i društva	N	11	32	114	114	271
	%	12.8%	16.5%	24.6%	35.3%	25.4%
Vlasti	N	6	11	36	25	78
	%	7.0%	5.7%	7.8%	7.7%	7.3%
Lični interesi	N	19	36	110	69	234
	%	22.1%	18.6%	23.7%	21.4%	21.9%
Političkih partija	N	6	5	34	23	68
	%	7.0%	2.6%	7.3%	7.1%	6.4%
Donatora koji im daju pare	N	12	53	96	62	223
	%	14.0%	27.3%	20.7%	19.2%	20.9%
Stranih država	N	6	16	25	14	61
	%	7.0%	8.2%	5.4%	4.3%	5.7%
Nešto drugo	N	2	1	1	1	5
	%	2.3%	0.5%	0.2%	0.3%	0.5%
Ne zna/ odbija	N	24	40	48	15	127
	%	27.9%	20.6%	10.3%	4.6%	11.9%
Total	N	86	194	464	323	1067
	%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Tabela 50.1 Hi-kvadrat test

V	df	p
95.186	21	.000

S obzirom na obrazovanje postoji statistički značajna razlika između percepcije ispitanika u čijem interesu rade NVO i njihovog stepena obrazovanja ($V= 95.186$, $df= 21$, $p= .000$). Sa porastom

obrazovanja raste i procenat ispitanika koji smatraju da NVO rade za interes građana i društva. To misli 12,8% građana sa završenom osnovnom školom, 16,5% zanatlija, 24,6% ispitanika sa završenom osnovnom školom – četvrti stepen i 35,3% visokoobrazovanih. Takođe je interesantno vidjeti da 27% osoba sa završenim zanatom smatra da nevladine organizacije najviše rade u interesu donatora koji imaju novac. Sa porastom godina obrazovanja opada i procenat ispitanika koji na ovo pitanje nisu odgovorili.

Tabela 51. U čijem interesu rade nevladine organizacije u Bosni i Hercegovini s obzirom na starost ispitanika?

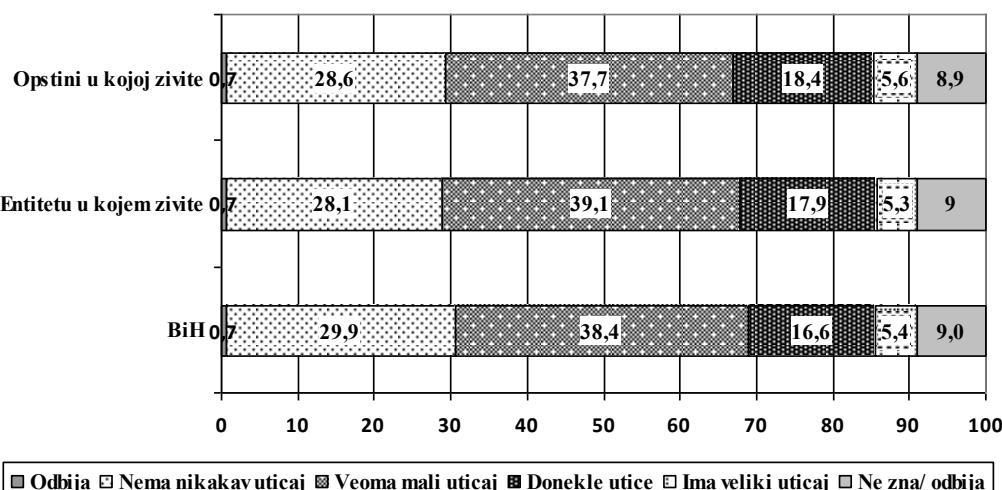
		Od 18 do 29 godina	Od 30 do 44 godine	Od 45 do 59 godina	Više od 60 godina	Total
Građana i drustva	N	99	98	53	23	273
	%	35.6%	27.9%	19.6%	12.8%	25.3%
Vlasti	N	25	18	22	13	78
	%	9.0%	5.1%	8.1%	7.3%	7.2%
Lični interesi	N	61	75	66	34	236
	%	21.9%	21.4%	24.4%	19.0%	21.9%
Političkih partija	N	19	27	14	8	68
	%	6.8%	7.7%	5.2%	4.5%	6.3%
Donatora koji im daju pare	N	42	79	71	40	232
	%	15.1%	22.5%	26.2%	22.3%	21.5%
Stranih država	N	8	21	16	17	62
	%	2.9%	6.0%	5.9%	9.5%	5.7%
Nešto drugo	N	1	1	1	2	5
	%	0.4%	0.3%	0.4%	1.1%	0.5%
Ne zna/odbija	N	23	32	28	42	125
	%	8.3%	9.1%	10.3%	23.5%	11.6%
Total	N	278	351	271	179	1079
	%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Tabela 51.1 Hi-kvadrat test

V	df	p
80.322	21	.000

Kao što možemo da vidimo u tabeli 51. postoji statistički značajna razlika između stanovnika Bosne i Hercegovine s obzirom na njihovu starost i percepciju interesa koje NVO zastupaju ($V=80.322$, $df=21$, $p=.000$). Sa porastom godina starosti opada uvjerenje građana da NVO radi u interesu građana i društva, dok raste procenat onih koji misle da ova udruženja zastupaju interes stranih država. Interesantno je da svaki četvrti ispitanik starosti između 45 i 59 godina smatra da NVO rade za interes donatora koji ih finansiraju. Sa porastom godina starosti raste i procenat ispitanika koji na ovo pitanje nisu odgovorili.

Koliki je uticaj nevladinih organizacija na vlast u...? (N=1100)

Grafikon 20.

Iz grafikona 20. možemo da vidimo da najveći broj građana Bosne i Hercegovine, njih oko dvije trećine, smatra da nevladine organizacije nemaju mnogo uticaja na vlast ni na jednom od tri

nivoa vlasti. Skoro je podjednak procenat ispitanika (oko 28%) koji smatraju da ova udruženja nemaju nikakav uticaj na sva tri nivoa vlasti, dok oko 38% smatra da je taj uticaj mali. Tek svaki peti ispitanik smatra da NVO ima uticaj na jednom od nivoa vlasti.

Tabela 52. Uticaj nevladinih organizacija na vlasti na nivou Bosne i Hercegovine s obzirom na entitetsku pripadnost ispitanika

		Republika Srpska	Federacija BiH	Total
Odbija	N	2	8	10
	%	0.4%	1.3%	0.9%
Nema nikakav uticaj	N	109	210	319
	%	23.3%	35.1%	29.9%
Veoma mali uticaj	N	157	250	407
	%	33.6%	41.7%	38.2%
Donekle utiče	N	108	70	178
	%	23.1%	11.7%	16.7%
Ima veliki uticaj	N	38	16	54
	%	8.1%	2.7%	5.1%
Ne zna/ odbija	N	53	45	98
	%	11.3%	7.5%	9.2%
Total	N	467	599	1066
	%	100.0%	100.0%	100.0%

Tabela 52. 1 Hi-kvadrat test

V	df	p
59.118	5	.000

Postoji statistički značajna razlika između stanovnika Bosne i Hercegovine s obzirom na njihovu entitetsku pripadnost i percepciju uticaja koje NVO imaju na BiH vlast ($V= 59.118$, $df= 5$, $p= .000$). Kao što možemo da vidimo, stanovnici Republike Srpske smatraju da

nevladine organizacije u 23,1% slučajeva donekle utiču na vlasti ove zemlje, a 8,1% smatra da utiču u velikoj mjeri. Istovremeno, u Federaciji BiH 11,7% ispitanika smatra da NVO donekle utiče na državnu vlast, dok 2,7% smatra da ove organizacije imaju veliki uticaj.

Tabela 53. Uticaj nevladinih organizacija na vlasti u entitetu u kojem žive s obzirom na entitetsku pripadnost ispitanika

		Republika Srpska	Federacija BiH	Total
Odbija	N	2	8	10
	%	0.4%	1.3%	0.9%
Nema nikakav uticaj	N	98	200	298
	%	21.0%	33.4%	28.0%
Veoma mali uticaj	N	166	249	415
	%	35.5%	41.6%	38.9%
Donekle utiče	N	115	77	192
	%	24.6%	12.9%	18.0%
Ima veliki uticaj	N	34	19	53
	%	7.3%	3.2%	5.0%
Ne zna/ odbija	N	52	46	98
	%	11.1%	7.7%	9.2%
Total	N	467	599	1066
	%	100.0%	100.0%	100.0%

Tabela 53.1 Hi-kvadrat test

V	df	p
51.694	5	.000

Postoji statistički značajna razlika između stanovnika Bosne i Hercegovine s obzirom na njihovu entitetsku pripadnost i percepцију uticaja koje NVO imaju na entitetsku vlast (V= 51.694, df= 5, p=.000). Kao što možemo da vidimo, stanovnici Republike Srpske

smatraju da nevladine organizacije u 24,6% slučajeva donekle utiču na vlasti entiteta u kojem žive, a 7,3% smatra da utiču u velikoj mjeri. Istovremeno, u Federaciji BiH 12,9% ispitanika smatra da NVO donekle utiče na entitetsku vlast, dok 3,2% smatra da ove organizacije imaju veliki uticaj.

Tabela 54. Uticaj nevladinih organizacija na opštinsku vlast s obzirom na entitetsku pripadnost ispitanika

		Republika Srpska	Federacija BiH	Total
Odbija	N	4	8	12
	%	0.9%	1.3%	1.1%
Nema nikakav uticaj	N	99	203	302
	%	21.2%	33.9%	28.3%
Veoma mali uticaj	N	165	235	400
	%	35.3%	39.2%	37.5%
Donekle utiče	N	112	86	198
	%	24.0%	14.4%	18.6%
Ima veliki uticaj	N	34	23	57
	%	7.3%	3.8%	5.3%
Ne zna/ odbija	N	53	44	97
	%	11.3%	7.3%	9.1%
Total	N	467	599	1066
	%	100.0%	100.0%	100.0%

Tabela 54.1 Hi-kvadrat test

V	df	p
40.039	5	.000

Postoji statistički značajna razlika između stanovnika Bosne i Hercegovine s obzirom na njihovu entitetsku pripadnost i percepciju uticaja koje NVO imaju na opštinsku vlast ($V= 40.039$, $df= 5$, $p= .000$). Kao što možemo da vidimo, stanovnici Republike Srpske

Kako građani Bosne i Hercegovine oapažaju nevladin sektor?

smatraju da nevladine organizacije u 24,0% slučajeva donekle utiču na opštinsku vlast, a 7,3% smatra da utiču u velikoj mjeri. Istovremeno, u Federaciji BiH 14,4% ispitanika smatra da NVO donekle utiče na državnu vlast, dok 3,8% smatra da ove organizacije imaju veliki uticaj.

Tabela 55. Uticaj nevladinih organizacija na vlasti na nivou Bosne i Hercegovine s obzirom na obrazovanje ispitanika

		Osnovna škola	Zanat	Srednja škola – 4 stepen	Viša i visoka škola	Total
Odbija	N	1	3	3	1	8
	%	1.2%	1.5%	0.6%	0.3%	0.7%
Nema nikakav uticaj	N	35	55	152	79	321
	%	40.7%	28.4%	32.8%	24.4%	30.1%
Veoma mali uticaj	N	30	83	177	125	415
	%	34.9%	42.8%	38.1%	38.6%	38.9%
Donekle utiče	N	8	24	70	73	175
	%	9.3%	12.4%	15.1%	22.5%	16.4%
Ima veliki uticaj	N	0	4	30	23	57
	%	0.0%	2.1%	6.5%	7.1%	5.3%
Ne zna/ odbija	N	12	25	32	23	92
	%	14.0%	12.9%	6.9%	7.1%	8.6%
Total	N	86	194	464	324	1068
	%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Tabela 55.1 Hi-kvadrat test

V	df	p
45.335	15	.000

Postoji statistički značajna razlika između stanovnika Bosne i Hercegovine s obzirom na njihovo obrazovanje i percepciju uticaja

koje NVO imaju na vlasti na nivou BiH ($V= 45.335$, $df= 15$, $p= .000$). Kao što možemo da vidimo, sa porastom obrazovanja ispitanika raste i uvjerenje da NVO sektor ima uticaj na vlasti Bosni i Hercegovini. U to vjeruje 9,3% ispitanika sa osnovnom školom, 14,5% zanatljija, 21,6% onih koji imaju završenu srednju školu – četvrti stepen i 29,6% visokoobrazovanih.

Tabela 56. Uticaj nevladinih organizacija na entitetsku vlast s obzirom na obrazovanje ispitanika

		Osnovna škola	Zanat	Srednja škola – 4 stepen	Viša i visoka škola	Total
Odbija	N	1	3	3	1	8
	%	1.2%	1.5%	0.6%	0.3%	0.7%
Nema nikakav uticaj	N	34	56	141	71	302
	%	39.5%	28.9%	30.4%	21.9%	28.3%
Veoma mali uticaj	N	31	79	183	128	421
	%	36.0%	40.7%	39.4%	39.5%	39.4%
Donekle utiče	N	6	24	80	79	189
	%	7.0%	12.4%	17.2%	24.4%	17.7%
Ima veliki uticaj	N	2	6	26	22	56
	%	2.3%	3.1%	5.6%	6.8%	5.2%
Ne zna/ odbija	N	12	26	31	23	92
	%	14.0%	13.4%	6.7%	7.1%	8.6%
Total	N	86	194	464	324	1068
	%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Tabela 56.1 Hi-kvadrat test

V	df	p
44.847	15	.000

Postoji statistički značajna razlika između stanovnika Bosne i Hercegovine s obzirom na njihovo obrazovanje i percepciju uticaja koje NVO imaju na entitetske vlasti ($V = 44.847$, $df = 15$, $p = .000$). Kao što možemo da vidimo, sa porastom obrazovanja ispitanika raste i uvjerenje da NVO sektor ima uticaj na entitetske vlasti. U to vjeruje 9,3% ispitanika sa osnovnom školom, 15,5% zanatlija, 22,8% onih koji imaju završenu srednju školu – četvrti stepen i 31,2% visokoobrazovanih.

Tabela 57. Uticaj nevladinih organizacija na opštinsku vlast s obzirom na obrazovanje ispitanika

		Osnovna škola	Zanat	Srednja škola 4 stepen	Viša i visoka škola	Total
Odbija	N	2	3	3	1	9
	%	2.3%	1.5%	0.6%	0.3%	0.8%
Nema nikakav uticaj	N	33	59	145	71	308
	%	38.4%	30.4%	31.3%	21.9%	28.8%
Veoma mali uticaj	N	31	75	179	121	406
	%	36.0%	38.7%	38.6%	37.3%	38.0%
Donekle utiče	N	8	25	78	83	194
	%	9.3%	12.9%	16.8%	25.6%	18.2%
Ima veliki uticaj	N	0	6	28	26	60
	%	0.0%	3.1%	6.0%	8.0%	5.6%
Ne zna/ odbića	N	12	26	31	22	91
	%	14.0%	13.4%	6.7%	6.8%	8.5%
Total	N	86	194	464	324	1068
	%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Tabela 57.1 Hi-kvadrat test

V	df	p
53.051	15	.000

Postoji statistički značajna razlika između stanovnika Bosne i Hercegovine s obzirom na njihovo obrazovanje i percepciju uticaja koje NVO imaju na opštinske vlasti ($V = 53.051$, $df = 15$, $p = .000$). Sa porastom obrazovanja ispitanika raste i uvjerenje da NVO sektor ima uticaj na opštinske vlasti. U to vjeruje 9,3% ispitanika sa osnovnom školom, 16% zanatlija, 22,8% onih koji imaju završenu srednju školu – četvrti stepen i 33,6% visokoobrazovanih.

Tabela 58. Uticaj nevladinih organizacija na vlasti na nivou Bosne i Hercegovine s obzirom na starost ispitanika

		Od 18 do 29 godina	Od 30 do 44 godine	Od 45 do 59 godina	Više od 60 godina	Total
Odbija	N	1	2	2	3	8
	%	0.4%	0.6%	0.7%	1.7%	0.7%
Nema nikakav uticaj	N	87	98	71	67	323
	%	31.3%	27.8%	26.2%	37.4%	29.9%
Veoma mali uticaj	N	118	128	111	58	415
	%	42.4%	36.4%	41.0%	32.4%	38.4%
Donekle utiče	N	45	69	41	24	179
	%	16.2%	19.6%	15.1%	13.4%	16.6%
Ima veliki uticaj	N	11	22	22	3	58
	%	4.0%	6.3%	8.1%	1.7%	5.4%
Ne zna/ odbija	N	16	33	24	24	97
	%	5.8%	9.4%	8.9%	13.4%	9.0%
Total	N	278	352	271	179	1080
	%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Tabela 58.1 Hi-kvadrat test

V	df	p
32.305	15	.006

Postoji statistički značajna razlika između stanovnika Bosne i Hercegovine s obzirom na njihovo obrazovanje i percepciju uticaja koje NVO imaju na vlasti na nivou države ($V= 32.305$, $df= 15$, $p= .006$). Među ispitanicima starijim od 60 godina nalazimo najveći procenat (37,4%) onih koji tvrde da NVO nemaju nikakav uticaj na vlast u Bosni i Hercegovini, dok ispitanici starosti do 29 godina kao i oni starosti između 45 i 59 godina u najvećem procentu (oko 41%) smatraju da je taj uticaj mali. U odnosu na druge starosne kategorije ispitanika, ispitanici starosti od 30 do 44 godina najviše smatraju (19,6%) da NVO imaju neki uticaj na vlasti na državnom nivou, dok je najveći procenat (8,1%) među ispitanicima od 45 do 59 godina koji smatraju da je taj uticaj veliki.

Tabela 59. Uticaj nevladinih organizacija na entitetsku vlast s obzirom na starost ispitanika

		Od 18 do 29 godina	Od 30 do 44 godine	Od 45 do 59 godina	Više od 60 godina	Total
Odbija	N	1	2	2	3	8
	%	0.4%	0.6%	0.7%	1.7%	0.7%
Nema nikakav uticaj	N	83	85	70	65	303
	%	29.9%	24.1%	25.8%	36.3%	28.1%
Veoma mali uticaj	N	117	136	112	57	422
	%	42.1%	38.6%	41.3%	31.8%	39.1%
Donekle utiče	N	49	78	41	25	193
	%	17.6%	22.2%	15.1%	14.0%	17.9%
Ima veliki uticaj	N	11	20	21	5	57
	%	4.0%	5.7%	7.7%	2.8%	5.3%
Ne zna/ odbija	N	17	31	25	24	97
	%	6.1%	8.8%	9.2%	13.4%	9.0%
Total	N	278	352	271	179	1080
	%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Tabela 59.1 Hi-kvadrat test

V	df	p
32.310	15	.006

Postoji statistički značajna razlika između stanovnika Bosne i Hercegovine s obzirom na njihovo obrazovanje i percepciju uticaja koje NVO imaju na entitetsku vlast ($V= 32.310$, $df= 15$, $p= .006$). Među ispitanicima starijim od 60 godina nalazimo najveći procenat (36,3%) onih koji tvrde da NVO nemaju nikakav uticaj na vlast u entiteta, dok ispitanici starosti do 29 godina kao i oni starosti između 45 i 59 godina u najvećem procentu (oko 41%) smatraju da je taj uticaj mali. U odnosu na druge starosne kategorije ispitanika, ispitanici starosti od 30 do 44 godina, najviše smatraju (22,2%) da NVO imaju neki uticaj na vlasti na državnom nivou, dok je najveći procenat (7,7%) među ispitanicima od 45 do 59 godina koji smatraju da je taj uticaj veliki.

Tabela 60. Uticaj nevladinih organizacija na opštinsku vlast s obzirom na starost ispitanika

		Od 18 do 29 godina	Od 30 do 44 godine	Od 45 do 59 godina	Više od 60 godina	Total
Odbija	N	1	2	2	3	8
	%	0.4%	0.6%	0.7%	1.7%	0.7%
Nema nikakav uticaj	N	83	88	71	67	309
	%	29.9%	25.0%	26.2%	37.4%	28.6%
Veoma mali uticaj	N	116	130	106	55	407
	%	41.7%	36.9%	39.1%	30.7%	37.7%
Donekle utiče	N	47	78	46	28	199
	%	16.9%	22.2%	17.0%	15.6%	18.4%
Ima veliki uticaj	N	16	22	21	2	61
	%	5.8%	6.3%	7.7%	1.1%	5.6%
Ne zna/ odbija	N	15	32	25	24	96
	%	5.4%	9.1%	9.2%	13.4%	8.9%
Total		278	352	271	179	1080
		100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Tabela 6o.1 Hi-kvadrat test

V	df	p
34.584	15	.003

Postoji statistički značajna razlika između stanovnika Bosne i Hercegovine s obzirom na njihovo obrazovanje i percepciju uticaja koje NVO imaju na opštinsku vlast ($V= 34.584$, $df= 15$, $p= .003$). Među ispitanicima starijim od 60 godina nalazimo najveći procenat (37,4%) onih koji tvrde da NVO nemaju nikakav uticaj na opštinske vlasti, dok ispitanici starosti do 29 godina kao i oni starosti između 45 i 59 godina u najvećem procentu (oko 40%) smatraju da je taj uticaj mali. U odnosu na druge starosne kategorije ispitanika, ispitanici starosti od 30 do 44 godina najviše smatraju (22,2%) da NVO imaju neki uticaj na vlasti na državnom nivou, dok je najveći procenat (7,7%) među ispitanicima od 45 do 59 godina koji smatraju da je taj uticaj veliki.

Kada smo građane Bosne i Hercegovine zamolili da nam kažu koju NVO i njezin rad najviše cijene i dobili smo sljedeće odgovore:

1. CCI – Centar civilnih inicijativa,
2. Crveni krst,
3. UG „Lara“
4. Transparency International,
5. Dogs Trust,
6. Viva žene,
7. Udruženje Zemlja djece,
8. Karitas,
9. DON i
10. ALD iz Prijedora.

4. Rasprava

Istraživanje je urađeno u drugoj polovini juna 2015. godine na uzorku od 1.100 punoljetnih građana Bosne i Hercegovine, metodom anketiranja licem u lice. Ispitanici nisu samostalno popunjivali upitnik, već su odgovarali na pitanja koja im je čitao anketar. U okviru našeg uzorka imamo 42,4% ispitanika iz Republike Srpske, 54,5% ispitanika iz Federacije BiH i 3,1% stanovnika Distrikta Brčko. Struktura uzorka nije u potpunosti reprezentativna, jer smo povećali broj ispitanika u Republici Srpskoj na uštrb Federacije BiH zbog specifičnog položaja NVO sektora u Republici Srpskoj i problema koje imaju s aktuelnom vlašću u ovom entitetu.

Od ukupnog broja ispitanika koji su učestvovali u istraživanju njih 46,7% nije član nijedne nevladine organizacije, dok 28% ispitanika jeste član nekog odruženja, ali nije aktivni u njemu. Svaki četvrti ispitanik (25,4%) je aktivni član neke NVO. Građani Bosne i Hercegovine najčešće su članovi religijskih organizacija, potom sportskih organizacija, sindikata, omladinskih organizacija, udruženja boraca ili žrtava rata, profesionalnih udruženja, ženskih grupa i organizacije koje se bave pomaganjem starim osobama, osobama sa invaliditetom i sl. Članstvo u religijskim, sportskim, omladinskim i organizacijama koje se bave humanitarnim radom je najčešći oblik članstva u NVO, što dalje znači da je NVO politički nerelevantan sa stanovišta demokratizacije, jer su ovo organizacije koje uglavnom nemaju politički karakter i ne učestvuju u političkim procesima. Relevantnost NVO se ogleda u njegovoj sprezi sa političkim sistemom u užem smislu (institucije vlasti, političke stranke). U ostalim udruženjima građana i nevladinim organizacijama imamo manje od 5% članova. S obzirom na entitet iz kojeg ispitanici dolaze, vidimo da u Federaciji BiH ima nešto više aktivnih članova NVO sektora u odnosu na Republiku Srpsku. Broj pasivnih članova nevladinih organizacija je približno isti, dok je procenat građana koji nisu članovi nekog NVO veći u Republici

Srpskoj, nego u Federaciji BiH. Dobijeni podaci su sasvim očekivani imamo li u vidu ambijent koji se još od kraja rata do danas kreira u Republici Srpskoj u kojem se NVO, pogotovo one koje dobijaju donacije iz inostranstva, predstavljaju i opažaju kao „peta kolona“. To se najbolje može vidjeti u publikaciji „Rušenje Republike Srpske – teorija i tehnologija prevrata“¹ grupe autora iz 2008. godine koju je izdala banjalučka izdavačka kuća „Besjeda“ a nalazi se na sajtu SNSD-a kao njihovo izdanje. U njoj se, bez ijednog argument, pojedine nevladine organizacije i mediji etiketiraju i proglašavaju izdajnicima i stranim plaćenicima.

Polovina članova političkih partija je aktivni član neke nevladine organizacije, dok je svaki četvrti pasivni član nekog udruženja građana. Među pasivnim članovima političkih partija najviše je pasivnih članova NVO, dok je svaki četvrti pasivni član političke partije aktivan u NVO sektoru. Među ispitanicima koji nisu članovi političkih partija najviše je onih koji nisu ni članovi NVO, dok je jedna četvrtina pasivni član NVO. Aktivnih članova NVO koji nisu članovi neke političke partije je 21,9%. Sa porastom obrazovanja raste i procenat osoba koje su aktivni članovi NVO sektora, odnosno opada procenat neaktivnih članova. Najveći broj aktivnih članova NVO sektora nalazimo kod ispitanika starosti između 18 i 29 godina i onih koji su stari između 45 i 59 godina (oko 28%). Slijede ispitanici starosti između 30 i 44 godine, dok je najmanji procenat aktivnih članova NVO među ispitanicima starijim od 60 godina . Pasivnih članova nevladinih organizacija je najviše kod ispitanika starosti između 30 i 59 godina (oko 30%), dok ih među ispitanicima starosti između 18 i 29 godina nalazimo 26,7%. Interesantno je vidjeti da broj neaktivnih članova kod ispitanika do 60 godina varira između 41% i 45,5%, da bi se taj procenat značajno povećao kada ispitanici pređu tu starosnu granicu (58,1%). Bošnjaci su najaktivniji članovi NVO, a slijede Hrvati i Srbi. Kada analiziramo pasivne članove vidimo da je

1

http://www.snsd.org/images/dokumenti/Publikacije/rusenje_republike_srpske.pdf
210

nešto drugačija situacija. Najveći broj pasivnih članova nevladinog sektora nalazimo među Hrvatima, a slijede Srbi i Bošnjaci. Svaki drugi Srbin nije član bilo koje NVO, kao ni 44,9% Bošnjaka i 37,6% Hrvata. Treba uzeti u obzir da strani donatori većinski promovišu NVO koje imaju građansku ili multietničku orijentaciju, što je u suprotnosti prema etnički podijeljenoj društvenoj strukturi i pojedinačnim interesima etničkih grupa. Zbog toga Srbi, koji su apsolutna većina u RS, sa nepovjerenjem gledaju prema NVO i stranim donatorima, dok Bošnjaci u FBiH više učestvuju u radu NVO i sa više odobravanja gledaju na strane donatore.

O političkim i društvenim dešavanjima u zemlji najviše su informisani aktivni članovi NVO, potom oni koji jesu članovi, ali nisu aktivni i najmanje oni koji nisu članovi nekog od udruženja građana. Takođe, sasvim je jasno da se kod svih ispitanika informisanost o društvenim i političkim dešavanjima smanjuje sa udaljavanjem od mjesta stanovanja tj. najviše informacija imamo o dešavanjima u opštini u kojoj žive, a najmanje o onome što se dešava u entitetu u kojem ne živimo. Slične rezultate nalazimo u istraživanju „Šta stanovnici BiH (ne) znaju o politici“ (Puhala, 2009. godine) u kojem se znanje o politici smanjuje sa udaljavanjem od lokalnog nivoa.

Građani Bosne i Hercegovine se o političkim dešavanjima najčešće informišu gledajući televiziju, što je slično rezultatima istraživanjima Puhala iz 2009. i 2013. godine. Televizija je i dalje neprikladna kod građana kada se radi o političkim i društvenim temama. Interesantno je vidjeti da jednak broj građana prati web portale, sajtove, blogove i društvene mreže, koliko čitaju i dnevne novine, dok radio polako zaostaje, što jeste nešto novo na prostoru ove zemlje. Ovo se razlikuje od dobijenih rezultata iz 2013. godine, kada su dnevne novine i radio bili ispred medija na internetu. Građani koji su aktivniji u nevladinom sektoru prate i više i raznovrsnije medije. To se najbolje može vidjeti u slučajevima dnevnih novina, informisanja putem prijatelja i poznanika, web

portala, sajtova i blogova, društvenih mreža i poznanika iz političkih. Putem televizije i radija najviše se informišu pasivni članovi NVO. Rezultati istraživanja Puhala iz 2009. i 2013. godine pokazuju da ispitanici koji su više aktivni u politici, članovi političkih partija i glasači, sebe opažaju kao bolje informisane u odnosu na apstinente.

Generalno gledajući, zadovoljstvo građana Bosne i Hercegovine svojim životom se kreće u granicama statistički očekivanog prosjeka. Oni su najviše zadovoljni svojim odnosom sa drugim ljudima i zdravljem, dok su najmanje zadovoljni bezbjednošću u budućnosti i životnim standardom. Aktivni članovi NVO sektora sebe opažaju kao srećnije u odnosu na druge dvije kategorije ispitanika. Na drugom mjestu po izraženosti sreće se nalaze ispitanici koji su pasivni članovi NVO, dok su najmanje srećne osobe koje nisu članice bilo kakvog udruženja građana.

Najvažniji društveni ciljevi tj. društveni prioriteti za stanovnike ove zemlje su: zaposlenost, socijalna pravda, životni standard, borba protiv kriminala i korupcije i socijalna jednakost. Sve tri kategorije ispitanika imaju identične prioritete kada je riječ o samom izboru ciljeva, kao i po njihovom redoslijedu. U odnosu na istraživanja Puhala iz 2011. i 2013. godine nije došlo do nekih bitnih promjena kod građana Bosne i Hercegovine, oni i dalje traže ili bolje reći sanjaju: bolji život, pravedno društvo i borbu protiv kriminala i korupcije.

Kada govorimo o povjerenju građana u institucije, generalni zaključak je da građani Bosne i Hercegovine ne vjeruju u velikoj mjeri institucijama, bez obzira na vrstu same institucije, ali ipak nešto više povjerenja nalazimo prema institucijama u kojima politika i domaći političari imaju manje uticaja. Najviše se vjeruje: vjerskim ustanovama, policiji, medijima, vojsci, NVO i međunarodnoj zajednici. Najmanje se vjeruje: Vladi Federacije BiH, predsjedniku Federacije BiH, političkim strankama, Vijeću ministara BiH i Predsjedništvu BiH. Ako povjerenje u institucije posmatramo iz perspektive aktivizma u NVO sektoru, vidimo da je to povjerenje

najviše prisutno kod aktivnih članova NVO, a potom kod pasivnih članova, dok najmanje povjerenja nalazimo kod ispitanika koji nisu članovi udruženja građana. Takođe je važno naglasiti da je razlika između aktivnih i pasivnih članova veoma mala, ali da se oni veoma razlikuju u odnosu na osobe koje nisu članovi nekog udruženja građana. Dobijeni rezultati su slični rezultatima u istraživanju Puhala 2013. godine i sasvim je jasno da postoji povezanost između drustvenog aktivizma i većeg povjerenja u institucije koje funkcionišu u našem društvu.

Kada govorimo o percepciji efikasnosti institucija u Bosni i Hercegovini, generalni zaključak je da se one ne mogu pohvaliti efikasnošću, jer samo jedna od njih je dosegnula očekivanu prosječnu ocjenu od 2,5. Za građane Bosne i Hercegovine najefikasnije institucije su one u koje imaju i najviše povjerenja: vjerske ustanove, policija, mediji, vojska i međunarodne organizacije. Najmanje efikasne institucije su: Vlada Federacije BiH, predsjednik Federacije BiH, političke partije, Predsjedništvo BiH i Vijeće ministara BiH. Aktivni i pasivni članovi NVO ne razlikuju se mnogo međusobno kada se radi o procjeni efikasnosti pojedinih institucija. I jedni i drugi institucije opažaju efikasnijim nego ispitanici koji nisu članovi nekog od udruženja građana.

Ako pogledamo vrste aktivizma u kojima su učestvovali ispitanici, na prvom mjestu se nalazi potpisivanje peticija, a slijede učestvovanje u mirnim protestima, kontaktiranje medija, učestvovanje u javnoj raspravi i obrazovanje grupa koje su se bavile rješavanjem nekog problema. Najmanje zastupljene aktivnosti su prisustvo sjednicama skupštine opštine, učestvovanje u štrajkovima i učestvovanje u nasilnim protestima. Generalno gledajući, sa povećanjem stepena angažovanosti u nevladinom sektoru raste i stepen učešća u nekom obliku građanskog aktivizma. Imamo li u vidu rezultate istraživanja Puhala iz 2013. godine, bilježimo rast različitih oblika društvenog aktivizma, naročito onih radikalnih (štrajkovi i nasilni protesti).

Istraživanje „Stavovi građana Crne Gore o nevladnim organizacijama“ koje proveo Centar za razvoj nevladinih organizacija i TASCO² 2012. godine pokazuje da 34% građana svoju informisanost o radu NVO opisuje kao veoma dobru, dok 40% kaže da je o tome djelimično informisano. U Bosni i Hercegovini danas imamo potpuno drugačiju situaciju. Najveći broj nujenih građana nije dovoljno informisan o radu organizacija civilnog fruštva, 41% je uglavnom neinformisano, dok 19,9% za sebe kaže da je potpuno neinformisano. Veoma informisanih je samo 4,5%, a uglavnom informisan 31,4%. Stanovnici gradova su više informisani o radu NVO od stanovnika sela, dok se sa porastom starosti smanjuje informisanost građana ove zemlje o radu nevladinih organizacija. Što su ispitanici obrazovaniji, to je i njihova obaviještenost o radu nevladinih organizacija veća. Udruženja građana koja funkcionišu u Bosni i Hercegovini imaju ozbiljne probleme u komunikaciji sa građanima. Ako nevladine organizacije žele da građani prepoznaju njihov rad i njihove ideje, onda moraju više da rade na promociji toga, pogotovo kod slabije obrazovanih i stanovnika sela.

Preko polovine ispitanika (oko 58%) smatra da nevladine organizacije iz lokalne sredine, ali i na nivou entiteta, nisu zainteresovane za mišljenje njihovih sugrađana. Ovaj podatak je zabrinjavajući jer se stiče utisak da se civilni sektor otuđio od građana Bosne i Hercegovine i postao sam sebi dovoljan. Sa porastom godina starosti ispitanika opada uvjerenje da su NVO, na lokalnom nivou, zainteresovane za mišljenje građana, dok sa porastom obrazovanja ispitanika raste i njihovo uvjerenje da su NVO na svim nivoima zainteresovane da čuju i saslušaju građane. Ovo se može pravdati činjenicom da članstvo u NVO uglavnom čini mlađa obrazovana populacija, da su NVO skoncentrisane u gradovima i da su u velikoj mjeri skoncentrisane na pisanje projekata bez brige o realnim potrebama lokalne sredine. Istraživanje koje u Srbiji provelo

²<http://www.tacso.org/doc/Stavovi%20gradjana%20Crne%20Gore%20o%20nevladnim%20organizacijama.pdf>

udruženje „Građanska inicijativa³“ 2009. godine je pokazalo da ovo nije samo problem bosanskohercegovačkog civilnog društva. Najveći procenat građana, koji znaju šta je NVO, ne misle da su NVO u njihovim lokalnim zajednicama zainteresovane za mišljenje prosječnih građana, i taj procenat se povećao od 2006. godine (46% 2009. u poređenju sa 39% 2006. godine).

Tri četvrtine građana Bosne i Hercegovine (oko 72%) ne vjeruje da nevladine organizacije mogu riješiti neki njihov lični problem ili problem na lokalnom ili entitetskom nivou. Ipak, sa porastom obrazovanja raste i uvjerenje građana da NVO mogu da riješe taj problem, dok sa porastom godina starosti to uvjerenje opada. Istraživanje koje je urađeno 2012. godine u Crnoj Gori pokazuje da se uticaj NVO uglavnom percipira kao srednji (34%) ili kao mali (31%), dok 22% ispitanika smatra da uopšte ne postoji. Imajući u vidu dobijene rezultate, sasvim je jasno da stanovnici Bosne i Hercegovine nevladine organizacije opažaju kao nešto prilično beskorisno i nemoćno da riješi bilo kakav lični i društveni problem.

Usluge udruženja građana koristio je svaki deseti ispitanik, a sa porastom obrazovanja raste i procenat korisnika tih usluga. Najviše se koriste sljedeće usluge: edukacija, kursevi, seminari, pomoć u toku i poslije poplava, pravna pomoć, paketi materijalne pomoći, usluge za osobe sa posebnim potrebama i donacije i novčana pomoć.

Građani Bosne i Hercegovine su podijeljeni kada se radi o njihovom uključivanju u aktivnosti nevladinog sektora. Podjednak je procenat onih koji bi se uključili u rad jedne ovakve organizacije i onih koji to ne bi učinili. Ovo je prilično dobar rezultat imamo li u vidu nalaze iz nekoliko prethodnih pasusa, gdje se nevladine organizacije opažaju kao beskorisne, sebi dovoljne organizacije o kojima ljudi imaju malo pravih informacija. U Republici Srpskoj

³ <http://www.gradjanske.org/wp-content/uploads/2014/11/043-Percepција-и-stavovi-javnosti-o-NVO-sektorу.pdf>

nalazimo manju spremnost građana da se uključe u rad NVO, što se možda može objasniti ponašanjem aktuelne vlasti, ali i onih prije nje, prema njima i kreiranje slike o njima kao stranim plaćenicima i izdajnicima. Sa porastom obrazovanja raste i spremnost građana da se angažuju u nevladnim organizacijama, ali ta spremnost opada sa starošću ispitanika.

Svaki treći građanin Bosne i Hercegovine svoje mišljenje o nevladnim organizacijama formira na osnovu aktivnosti, dok svaki deseti ispitanik to čini na osnovu ponašanja njihovih lidera i na osnovu izvora finansiranja. Za stanovnike Federacije BiH, aktivnosti NVO su važnije za formiranje slike o njima, nego građanima Republike Srpske. Građani Republike Srpske u većem procentu nego građani Federacije BiH daju prednost programima nevladinih organizacija i informacijama o donatorima. Stanovnici grada sliku o NVO češće formiraju na osnovu njihovih aktivnosti i ponašanja lidera nego stanovnici sela. Da bi formirali sliku o NVO, stanovnicima sela je važniji način finansiranja tih organizacija nego stanovnicima grada. Sa porastom obrazovanja raste procenat ispitanika koji svoju sliku o NVO formiraju na osnovu njihovih aktivnosti, ponašanju njihovih lidera i programa. Sa porastom starosti ispitanika opada i procenat onih koji svoju sliku o NVO formiraju na osnovu njihovih aktivnosti i programa. Sada se postavlja opravданo pitanje: koliko građani ove zemlje znaju o aktivnostima civilnog sektora ako istovremeno nešto manje od dvije trećine tvrdi da nema dovoljno informacija o njihovom radu?

Već pomenuto istraživanje u Crnoj Gori iz 2012. godine je pokazalo da najveći broj ispitanika (47%) smatra da udruženja građana rade u interesu građana i države, dok 20% njih misli da rade za interes NVO lidera. Da ova udruženja zastupaju interes stranih država mišljenja je 5% Crnogoraca. U Bosni i Hercegovini je percepcija mnogo drugačija. Svaki četvrti ispitanik smatra da NVO rade u interesu građana i društva, dok svaki peti ispitanik misli da rade za lični interes i interes donatora koji im daju novac. Kod

ispitanika iz Republike Srpske znatno je više prisutno uvjerenje da NVO radi u interesu donatora, nego kod ljudi iz Federacije BiH. Sa porastom obrazovanja raste i procenat ispitanika koji smatraju da NVO rade za interes građana i društva. Što su ispitanici stariji, više opada uvjerenje ispitanika da NVO rade u interesu građana i društva, dok raste procenat onih koji misle da ova udruženja zastupaju interes stranih država. Možemo reći da ovdje imamo dva problema. Prvi problem je ako je ova percepcija građana tačna, onda imamo civilni sektor koji nije u službi građana, već zastupa tuđe interes. Ako ova konstatacija ispitanika nije tačna, onda imamo problem u komunikaciji NVO i građana, tj. nesposobnost ovog sektora da kreira pravu sliku o sebi i svojim aktivnostima.

Dvije trećine građana Bosne i Hercegovine, smatra da nevladine organizacije nemaju mnogo uticaja na vlast ni na jednom od tri nivoa. Građani Republike Srpske znatno više nego građani Federacije BiH, procjenjuju uticaj NVO sektora na sva tri nivoa vlasti u Bosni i Hercegovini. Sa porastom obrazovanja ispitanika raste i uvjerenje da NVO sektor ima uticaj na sva tri nivoa vlasti. Ispitanici stariji od 60 godina najmanje vjeruju u njihov uticaj.

I, šta reći na kraju?

Nevladine organizacije u Bosni i Hercegovini imaju ozbiljne probleme sa percepcijom svoga rada od strane građana. O njima građani malo znaju, one ne slušaju građane i nemaju moć da riješe neki konkretan problem. Njihove usluge koristi mali broj stanovnika Bosne i Hercegovine, a njihove aktivnosti i lideri su presudni za kreiranje njihovog imidža, mada ne treba zanemariti ni donatore. Njihovi interesi i ciljevi za koje se zalažu vrlo često nisu u interesu građana, a njihova relana moć je veoma mala. Krajnje vrijeme je da se civilno društvo u ovoj zemlji restartuje.

Literatura

Karganović, S., Iljčenkov, P., Lokland, Dž., Lebedeva I., dr Movat, Dž., Malić, N., (2008): *Rušenje Republike Srpske teorija i tehnologija prevrata.* Banja Luka, Besjeda; http://www.snsd.org/images/dokumenti/Publikacije/rusenje_republike_srpske.pdf pristupljeno 10. 10. 2015. godine

Puhala, S. (2009): *Šta stanovnici BiH (ne) znaju o politici,* Sarajevo, Friedrich Ebert Stiftung;

Puhalo S., Mujagić N. i Memišević T. (2011): *Na putu ka Evropskoj uniji,* Banja Luka, Pro Eduka;

Puhala, S. (2013): *Apstinenti u Bosni i Hercegovini,* Sarajevo; Friedrich Ebert Stiftung

<http://www.tacso.org/doc/Stavovi%20gradjana%20Crne%20Gore%20o%20nevladinim%20organizacijama.pdf> pristupljeno 11. 10. 2015. godine

<http://www.gradjanske.org/wp-content/uploads/2014/11/043-Percepција-и-stavovi-javnosti-o-NVO-sektoru.pdf> pristupljeno 13. 10. 2015. godine

